

Л.О. ВДОВЕНКО, І.С. ВДОВЕНКО

**ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО
СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Вінниця

Л.О. ВДОВЕНКО, І.С. ВДОВЕНКО

**ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Вінниця – 2022

УДК 631.16:338.432 (043.5)
В 25

Рецензенти:

Малік М. Й., доктор економічних наук, професор, академік НААН, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України;

Непочатенко О.О., доктор економічних наук, професор, ректор, Уманський національний університет садівництва;

Трусова Н.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-консалтингу та міжнародного туризму, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного аграрного університету, протокол №10 від 29 квітня 2022 року

Вдовенко Лариса Олександрівна, Вдовенко Ірина Сергіївна

В 25 Фінансові аспекти розвитку підприємств аграрного сектора економіки:
Монографія. Л.О. Вдовенко, І.С. Вдовенко. Вінниця: ТОВ "Друк" 2022. 200 с.

ISBN 973-180-7177-31-9

У монографії розкрито теоретичні та методичні засади фінансових аспектів розвитку підприємств аграрного сектора економіки задля підвищення ефективності агропромислового виробництва, конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Запропоновано перспективи розвитку підприємств аграрного сектора економіки через пропозиції щодо підвищення рівня фінансової безпеки підприємств галузі, вдосконалення фінансових механізмів розвитку та використання перспективних інструментів фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств.

Значна увага в монографії приділена використанню аграрними підприємствами фінансових механізмів (механізму банківського кредитування, механізму страхового захисту та державної фінансової підтримки) і їх вдосконаленню та питанням фінансово-кредитного забезпечення підприємств аграрного сектора економіки через використання перспективних інструментів розвитку галузі сільського господарства.

Монографія розрахована на широке коло науковців, керівників органів управління сільського господарства, викладачів, аспірантів, магістрів і всіх тих, хто цікавиться фінансовими аспектами розвитку підприємств аграрного сектора економіки.

УДК 631.16:338.432 (043.5)
ISBN 973-180-7177-31-9

© Вдовенко Л.О., Вдовенко І.С., 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	6
1.1. Ключові виклики галузі та фінансовий потенціал розвитку підприємств аграрного сектора	6
1.2. Особливості фінансових механізмів забезпечення розвитку підприємств аграрного сектора	17
1.3. Фінансова безпека та її вплив на розвиток підприємств галузі	38
РОЗДІЛ 2. СТАН ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	50
2.1. Тенденції розвитку галузі сільського господарства	50
2.2. Оцінка фінансового потенціалу аграрних підприємств	57
2.3. Визначення рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки	67
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	73
3.1. Механізм банківського кредитування в системі кредитного забезпечення аграрних підприємств	73
3.2. Механізм страхового захисту в розвитку підприємств аграрного сектора економіки	87
3.3. Фінансова державна підтримка розвитку аграрних підприємств та особливості механізму бюджетного фінансування	104
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ	117
4.1. Підвищення рівня фінансової безпеки підприємств галузі	117
4.2. Вдосконалення фінансових механізмів розвитку підприємств галузі	137
4.3. Перспективні інструменти фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств	144
ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	171
ДОДАТКИ	185

ПЕРЕДМОВА

В умовах трансформаційних змін в економіці України пріоритетним напрямом економічної політики держави має бути підтримка стабільності та економічного зростання суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Виходячи з цього зростає роль підприємств у визначенні пріоритетів своєї фінансової політики, опираючись на фінансову політику держави, вибору зважених управлінських рішень щодо застосування фінансових механізмів в діяльності аграрних підприємств, забезпечення фінансової безпеки та підвищення фінансового потенціалу як окремого взятого підприємства так і в цілому галузі сільського господарства.

Фінансова безпека підприємств аграрного сектора економіки характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз та небезпек, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та зростанню фінансового потенціалу. Надзвичайна складність, динамізм та особливості фінансових відносин у специфічній галузі економіки – сільському господарстві – викликають дискусії щодо вирішення питань, націленість яких лежить у площині розуміння того, яким чином фінансова безпека сприяє ефективному розвитку підприємств в аграрній сфері та забезпеченню продовольчої, національної й екологічної безпеки країни в цілому.

Необхідність застосування підприємствами пріоритетної для країни галузі різних фінансових механізмів при здійсненні сільськогосподарської діяльності має на меті сприяння сталому розвитку аграрного сектора економіки через використання регулюючих та забезпечуючих важелів економічних процесів.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування підприємств через використання фінансових механізмів на макро- та мікрорівні відображені в працях: М. Александрової, О. Василика, Г. Кірейцева, К. Павлюк, А. Поддєрьогіна, Б. Райзберга, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Разом з тим, віддаючи належне розробкам усіх авторів, зазначимо, що питання теорії і практики фінансових механізмів розвитку підприємств аграрного сектора економіки потребує подальшого дослідження, особливо в частині пошуку альтернативних джерел та методів фінансування діяльності підприємств, забезпечення фінансової безпеки їх діяльності.

Окрім того, відсутні системні дослідження щодо впливу сукупності фінансових важелів та інструментів на стан розвитку аграрних підприємств і оцінки ефективності їх дії.

Проблеми формування та функціонування фінансових механізмів для підвищення економічної ефективності розвитку підприємств аграрного сектора постійно розглядали у своїх працях українські вчені: С. Андрос, О. Гудзь, Н. Давиденко, М. Дем'яненко, В. Жук, І. Кириленко, М. Малік, Ю. Лупенко, Б. Пасхавер, О. Непочатенко, П. Саблук, Н. Трусова та ін. Дослідженнями у сфері фінансової безпеки держави та суб'єктів господарювання реального сектору економіки, а також окремих теоретичних аспектів формування системи фінансової безпеки займались В. Андрійчук, В. Базилевич, О. Барановський,

В. Бекерман, В. Бівер, М. Білик, І. Бінько, І. Бланк, О. Василик, Т. Васильців, І. Вахович, О. Власюк, В. Геєць, К. Горячева, О. Гривківська, О. Гудзь, З. Герасимчук, М. Дем'яненко, Л. Донець, А. Єпіфанов, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, І. Камінська, Г. Козаченко, Л. Лігоненко, І. Лютий, В. Мунтіян, В. Москаленко. Водночас, нові загрози та нові перспективи, що відкриваються перед аграрним бізнесом вимагають посилення наукових теоретико-методологічних досліджень в сфері удосконалення фінансових механізмів розвитку аграрних підприємств та забезпечення їх фінансової безпеки. Тому дане питання є актуальним і потребує подальшого вирішення.

За структурою монографія складається з чотирьох розділів. У першому розділі розглядаються теоретичні основи розвитку підприємств аграрного сектора економіки, зокрема виділено ключові виклики галузі сільського господарства, визначено особливості фінансових механізмів забезпечення розвитку, визначено роль та значення фінансового потенціалу і вплив фінансової безпеки на розвиток підприємств галузі.

У другому розділі здійснено оцінку стану фінансування підприємств аграрного сектора економіки, зокрема проаналізовано тенденції розвитку галузі та результативність діяльності аграрних підприємств, стан фінансового забезпечення, визначено рівень фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки.

Третій розділ монографії присвячений фінансовим механізмам впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки, зокрема, механізму банківського кредитування та його місця в системі кредитного забезпечення аграрних підприємств, механізму страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників, механізму державної фінансової підтримки розвитку аграрних підприємств та проблемам його функціонування.

В четвертому розділі «Напрямки вдосконалення розвитку підприємств аграрного сектора економіки» розглядається підвищення рівня фінансової безпеки підприємств галузі, вдосконалення фінансових механізмів розвитку підприємств галузі, запропоновано стратегію посилення фінансової безпеки в аграрній сфері та шляхи покращення їх фінансового забезпечення через використання перспективних інструментів фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

1.1. Ключові виклики галузі та фінансовий потенціал розвитку підприємств аграрного сектора

Сучасні вітчизняні реалії дедалі відчутніше загострюють питання подальшого розвитку аграрного сектора України як одного з найважливіших секторів реалізації державної довгострокової політики, спрямованої на відродження національної економіки на засадах поглиблення її інтеграції зі світовою економічною системою, а також утвердження в нашій країні світових правових і демократичних цінностей, властивих сучасним розвинутим громадянським суспільствам світу.

Розвиток суспільства вимагає підвищення якісного рівня формування та реалізації ефективної фінансової політики, механізм реалізації якої визначається активною роллю держави у зростанні економіки.

Оцінка механізму фінансового регулювання соціально-економічних процесів в Україні свідчить про необхідність розбудови фінансової системи, підвищення ефективності формування та реалізації фінансової політики у взаємозв'язку з трансформаційними економічними процесами [1, с. 341].

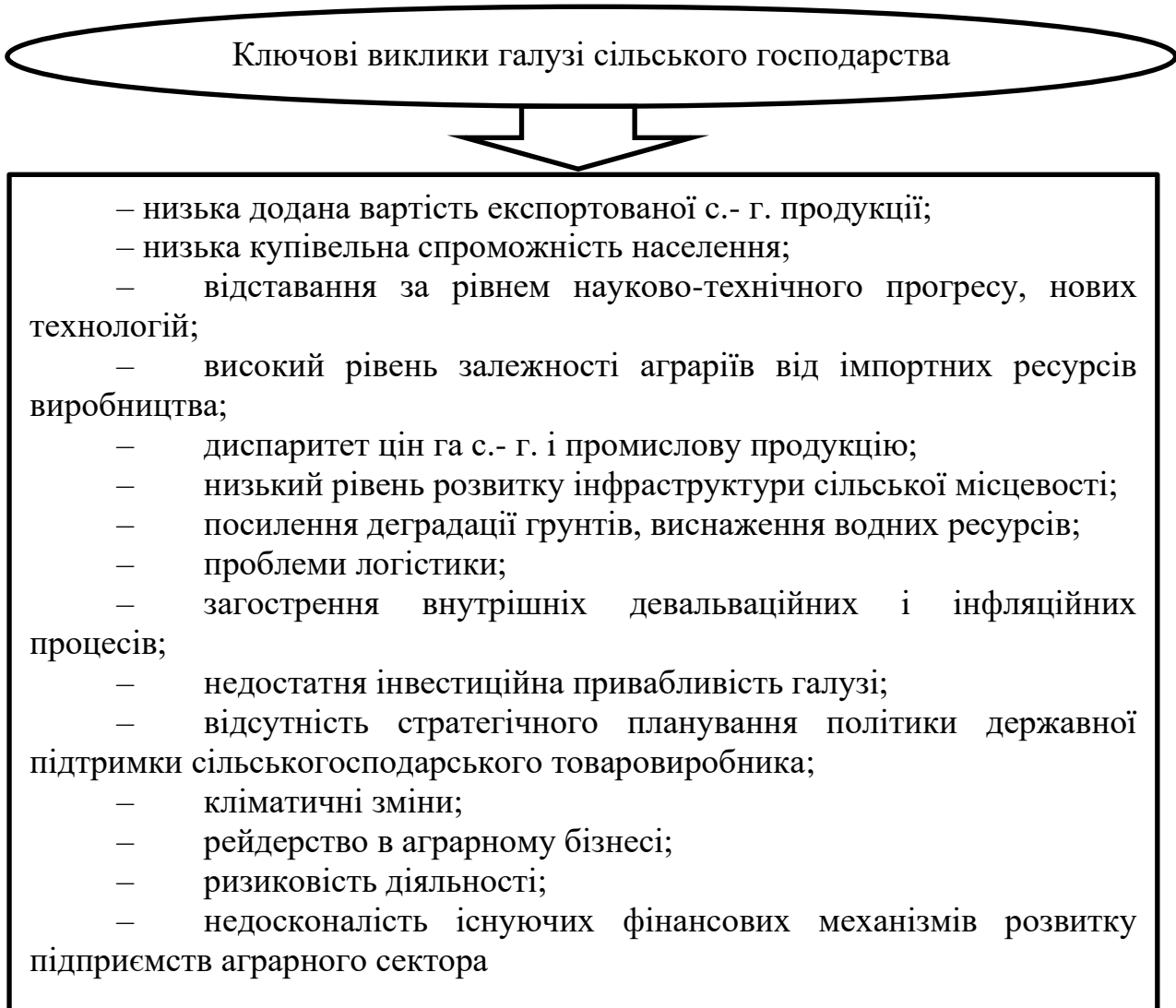
Зміни, що відбуваються в певний період в економічному середовищі позначаються на векторах фінансової політики держави, яка через певні заходи, важелі і інструменти визначає напрями фінансової політики підприємств певної галузі.

Найважливішою характеристикою перспективної національної моделі розвитку в умовах глобалізації буде не підпорядкування національної економіки глобальним економічним процесам, а активне використання позитивів глобальної економіки для оптимізації умов національного економічного розвитку. Це передбачає не зменшення, а зростання економічної ролі держави як гаранта дотримання вищезазначеної умови й організатора та регулятора накопичення критично необхідних ресурсів для ефективного національного саморозвитку [73, с. 24].

Фінансова політика підтримки пріоритетних галузей економіки може розглядатися в аспектах створення умов зростання сукупного попиту та ділової активності у комплексі галузей виробництва продовольчих і непродовольчих товарів; стимулювання концентрації фінансових ресурсів у перспективних галузях економіки з метою реалізації механізмів подальшої диверсифікації економіки, здійснення цілеспрямованих структурних зрушень з метою покращення її відтворювальної структури [1, с. 342].

Використання тих чи інших фінансових механізмів в діяльності аграрного підприємства, залежить від фінансового стану та рівня фінансового потенціалу, можливостей його зростання, що засвідчує зв'язок управлінських функцій з стратегічними цілями самого підприємства.

В процесі проведеного дослідження встановлено основні ключові виклики галузі сільського господарства, що приведені на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Ключові виклики галузі сільського господарства (узагальнено на основі [206]; [214] та доповнено авторами)

Серед ключових викликів галузі:

– низька додана вартість експортованої сільськогосподарської продукції (частка доданої вартості у загальному випуску продукції у сільському господарстві у 2016 р. становила 42,4%);

– низька купівельна спроможність населення (незважаючи на зростання доходів населення в Україні (з 1516,8 млрд грн. в 2014 р. до 3699,3 млрд грн. в 2019 р.) в 2,4 рази та доходів на 1 особу (з 35,3 тис. грн в 2014 р. до 76,2 тис. грн. в 2018 р.) в 2,2 рази);

– відставання за рівнем науково-технічного прогресу, нових технологій, що супроводжується не відповідністю наукових розробок світовому рівню та вимогам сучасного агропромислового виробництва;

– високий рівень залежності аграріїв від імпортних ресурсів виробництва

(зокрема, лише імпорт зернозбиральних комбайнів перевищує внутрішнє виробництво більше ніж у 25 разів) та інші.

Деякі автори [205] та [206] називають одним із проблем сільського господарства диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, однак на думку Радченко О. П. [160], “слід критично переглянути тезу про наявність диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію”. На думку авторів “динаміка та коливання цін на сільськогосподарську продукцію є чинником, який помітно впливає на поведінку її виробників, закладаючи тим самим тенденції розвитку аграрного сектору економіки”. Адаптація до негативних наслідків впливу цього чинника відбувається переважно у формі перерозподілу ресурсів на користь окремих сільськогосподарських галузей, підвищення рівня концентрації виробництва за рахунок усунення з ринку дрібних суб’єктів господарювання, формування холдингових структур. Як наслідок, зростає роль сільгоспвиробників у процесі формування цін на їх продукцію. З’ясовано, що індикатором цього процесу є підвищення варіації цін реалізації продукції в розрізі окремих виробників та їх груп.. Однак не всі зміни в організації аграрного виробництва під впливом цінового чинника є позитивними. Для усунення диспропорцій, які при цьому виникають, застосовують сукупність адміністративних інструментів державного регулювання та організаційно-економічні методи узгодження інтересів виробників і продавців продукції“.

Тобто, зростає роль системного аналізу економічних процесів у сфері ціноутворення з метою застосування інструментів та важелів впливу на узгодженість економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників та, відповідно, покупців сільськогосподарської продукції.

Не менш вагомим викликом сьогодення є проблеми логістики, посилення деградації ґрунтів, виснаження водних ресурсів, що знижує прибутковість аграрних підприємств.

Шубравська О.В. [214, с.5-11] відмічає, що “у цьому контексті ключові виклики сьогодення провокуються ціновою волатильністю на світовому продовольчому ринку, низькою доданою вартістю більшості видів експортованої Україною агропродовольчої продукції на фоні високого рівня залученості вітчизняного аграрного сектора у глобальний економічний простір, загостренням внутрішніх девальваційних та інфляційних процесів у країні поряд зі зниженою продовольчою купівельною спроможністю населення й високим рівнем залежності аграріїв від імпортних ресурсів виробництва, посиленням деградації ґрунтів і виснаження водних ресурсів, нарощуванням несприятливого впливу кліматичних змін“.

Таким чином, визначені ключові виклики стримують розвиток галузі, знижують конкурентоспроможність аграрних підприємств.

Тому нині актуальним залишаються питання державної підтримки на належному рівні агропромислового виробництва як важливої складової економічного розвитку країни з метою забезпечення результативності діяльності товаровиробників, націленої на виробництво безпечної

конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції як на внутрішньому так на зовнішньому ринках, що, в свою чергу, гарантуватиме не лише продовольчу, а й екологічну та національну безпеку країни.

Більшість проблем аграрного сектора досі є невирішеними, незважаючи на ключові пріоритети реформування національної економіки, зафіксовані у Стратегії розвитку “Україна – 2020” [192], основними напрямками яких є “забезпечення ефективного землекористування на основі завершення земельної реформи; удосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва та залучення фінансування у галузь; розвиток зовнішньоекономічних відносин та сприяння міжнародній торгівлі; забезпечення сталого розвитку сільських територій; адаптацію процесів агропромислового виробництва до європейських вимог”, що вимагає активізації механізмів забезпечення подальшого ефективного розвитку підприємств галузі сільського господарства, що є предметом дослідження.

Безсумнівно, що ефективність роботи органів державної влади безпосередньо впливає на формування оптимальної галузево-секторальної структури економіки, яка й визначає рівень забезпеченості економічної безпеки держави. Неможливо очікувати інтенсивного зростання обсягів внутрішнього виробництва, коли регулююча система у своєму функціонуванні є технологічно, фінансово-інвестиційно, інтелектуально-кадрово залежною від міжнародних економічних суб’єктів. Натомість галузі, які б мали забезпечувати ефективну реалізацію державної політики імпортозаміщення, не спроможні виконувати необхідні завдання, хоча їх роль в економіці є досить вагомою [90, с.150].

Основою формування моделі конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору є реалізація групи функціональних стратегій, які конкретизують і створюють конкурентну стратегію через зміцнення конкурентних переваг кожного напрямку. Йдеться про розширення структури експорту, активізацію трансферту технологій вирощування, агросервісних, меліоративних, консультаційних послуг, диверсифікацію економічних ризиків в умовах глобалізації та підвищення геоекономічного статусу України [73, с. 25].

Пташник С.А. [158, с.74] вважає, що “система державного регулювання АПК в Україні повинна бути побудована на заінтересованості та, відповідно, взаємодії трьох основних учасників: сільськогосподарських виробників, комерційних компаній першої й другої сфери АПК та уряду. Ринковий механізм неспроможний забезпечити паритетні відносини між галузями, й від цього надто потерпає сільське господарство”.

Трасформаційні зміни, що відбуваються в економіці України, негативно позначаються на діяльності підприємств аграрного сектора, найбільш специфічно орієнтованих. Тому на думку Кошкадли І.В. “з метою недопущення кризового стану в специфічній галузі сільському господарстві під впливом змін ринкового середовища “потрібне переосмислення державного регулювання щодо розвитку економіки в цілому та вдосконалення процесів збереження бізнесу“ [83, с.53].

В удосконаленні державної регуляторної політики стосовно економічних

інтересів в аграрній сфері держава має чітко виділити основні напрями регулювання, що дасть змогу сконцентрувати зусилля й максимально приділити увагу найбільш потребуючим у регулюванні галузям, виробництвам, а також функціональним підсистемам агрогосподарського комплексу. Також необхідно започаткувати універсалізацію механізмів державного регулювання, але поряд із цим вони повинні враховувати національну агрогосподарську ідентичність, яка унормовує існування інституційно-специфічних підприємницьких укладів на селі. Інституційний механізм реалізації економічних інтересів в аграрному підприємстві – це система правил, норм і традицій, за дією яких відбувається виробництво, обмін, розподіл, споживання сільськогосподарського товару. Він структурує відносини, потреби й ресурси для їх задоволення, за вартісного опосередкування ринком, тому удосконалення ринкового механізму повинно здійснюватися постійно та системно. В удосконаленні інституційного механізму регуляторної політики необхідно звернути увагу на впорядкування організаційно-економічних норм аграрної політики держави щодо стимулювання розвитку підприємництва на селі [168, с.20].

Ефективна взаємодія цих складових супроводжується зростанням їх конкурентоспроможності. Так, економічна підсистема передбачає економічні важелі впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та держави. Організаційна підсистема механізму включає створення ефективної функціональної системи управління суб'єктами господарювання через удосконалення основних функцій управління конкурентоспроможністю аграрних формувань і підвищення їх адаптованості до динамічних чинників конкурентного середовища. Правова підсистема включає нормативно-правове забезпечення підприємницької діяльності [64, с.14].

Основним завданням найближчого часу стане підготовка до глобальних змін клімату, здійснення всіх назрілих реформ в аграрному секторі для можливостей нарощування обсягів виробництва, впровадження новітніх технологій в агропромисловому виробництві і, як наслідок, зростання потенціалу аграрних підприємств.

Дійсно нині актуальним питанням галузі є врахування різноманітних чинників впливу на ефективний розвиток агропромислового виробництва, серед яких кліматичні зміни, пов'язані з глобальним потеплінням.

Міжнародні експерти оцінюють 2015-2019 рр. як найспекотніші періоди епохи індустріального розвитку людства. Клімат Землі став теплішим за середній показник ХХ ст. Так, середня глобальна температура липня 2019 р. виявилася найспекотнішою за останні 140 років [122, с.6].

Агрокліматичні зони України, які за співвідношенням кількості опадів і кількості накопиченого тепла класифікуються на Степ, Лісостеп і Полісся, з ростом середньорічної температури трансформуються і зміщуються на північ. Адже за оцінками експертів підвищення середньорічної температури на 1°C зміщує межу толерантності сухопутних видів у середньому на 100-125 км у бік полюсів і на 150 м вертикально вгору. Водночас середньорічна температура в Україні зросла майже на 2°C. Так, якщо в 1961-1990 рр. її норма становила 7,8°C,

то в 2011-2019 рр. уже – 9,5°C. Тож межа кліматичних зон змістилася щонайменше на 200 км. При цьому, щорічно не вистачає понад 130 мм опадів для забезпечення необхідної для землеробства норми (не менше 700 мм). Отже, кількість опадів зменшується, тоді як середня температура зростає, що спричиняє швидке випаровування вологи і, як наслідок, значні втрати врожаю [133].

Виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що кліматичні зміни в подальшому матимуть певні наслідки для сільського господарства України, що позначиться на кінцевих результатах діяльності аграрних підприємств і вимагатиме врахування цих викликів при використанні фінансових механізмів підтримки. Причому ці наслідки можуть мати позитивний так і негативний вплив на агропромислове виробництво в цілому. Так, позитивними моментами для галузі рослинництва може бути збільшення тривалості й теплозабезпеченості вегетаційного періоду та безморозного періоду, поліпшення стану перезимівлі рослин, диверсифікація зони теплолюбних культур, а в галузі тваринництва – скорочення зимового стійлового періоду, що сприятиме зниженню витрат аграрних підприємств на утримання тварин. Чинники глобального потепління матимуть і негативні сторони, зокрема внаслідок посухи, паводків, опадів спостерігатиметься зниження виробництва валової продукції, невизначеність строків початку сівби чи висаджування культур, збільшення захворюваності рослин тощо.

Зважаючи на це, Україні необхідно пришвидшити перехід до рекомендованого ФАО кліматично оптимізованого сільського господарства, що передбачає триєдиний підхід: стале підвищення продуктивності й дохідності; адаптація та підвищення стійкості до змін клімату; пом'якшення їх впливів на довгострокову перспективу через скорочення або припинення викидів ПГ. Наведені складові мають стати імперативами стратегії управління ризиками, що спричинені нинішньою кліматичною кризою, а її підвалинами будуть суттєві поліпшення стосовно компромісного, а краще – оптимально синергетичного використання земельних і водних ресурсів, біорізноманіття та енергетики [122, с. 10].

Отже, глобальні кліматичні зміни посилюють додаткові виклики для агропромислового виробництва і галузі сільського господарства, зокрема, за таких умов збереження продовольчої безпеки країни та забезпечення дохідності аграрних підприємств залежить від необхідності використання дієвих заходів пом'якшення цього впливу.

Важливою складовою ефективної діяльності аграрного бізнесу є запровадження в агропромислове виробництво новітніх технологій з вимогою часу, спрямованих на розвиток сільського господарства як важливої та пріоритетної галузі та сприяє узгодженню економічних інтересів аграрних підприємств.

Основними перешкодами для прискорення інноваційних процесів в АПК України є орієнтація на застарілі механізми і моделі енергозбереження, порушення давніх традицій землеробства щодо використання науково обґрунтованих сівозмін, невеликі масштаби і низька результативність

використання світового досвіду впровадження високих технологій, недосконала інфраструктура аграрного ринку тощо.

Тобто ефективність сільськогосподарської діяльності залежить також від управлінських рішень висококваліфікованих кадрів, прийнятих з врахуванням науково-обґрунтованих підходів та розрахунків.

Ще одним індикатором ефективності фінансових механізмів буде зростання підприємницької активності в аграрному бізнесі, що буде свідченням застосування заходів, інструментів сприятливої державної політики стимулювання їх підприємницької діяльності через використання інструментів та важелів впливу на їх добробут.

На думку Маліка М.Й. [100, с.16] “аналіз розвитку аграрного підприємництва України в умовах інституційних трансформацій доводить про суперечливість інституційної бази підприємницької діяльності, що призводить до зменшення кількості підприємств – суб’єктів господарювання, непрозорої діяльності підприємницьких структур, відсторонення орендодавців від участі в діяльності підприємств.... В умовах інституціональних трансформацій розвиток аграрного підприємництва потребує створення умов для підвищення підприємницької активності суб’єктів господарювання на всіх рівнях, диверсифікації сільськогосподарської й несільськогосподарської підприємницької діяльності”.

Крім того, активізацію підприємницької активності на селі ми пов’язуємо також із розвитком сільських територій, оскільки власники аграрних підприємств, дбатимуть про інфраструктуру територій, де вони здійснюють сільськогосподарську діяльність, а розширення сьогодні повноважень органів місцевого самоврядування сприятиме забезпеченню достатнього рівня життя на сільських територіях, необхідного обсягу та якості послуг сільському населенню відповідно до загальнодержавних соціальних стандартів.

На нашу думку, підвищення підприємницької активності пов’язуємо також із вдосконаленням інфраструктури ринку і поліпшення фінансово-кредитного забезпечення підприємств аграрного сектора економіки. Ці інтереси співпадають із інтересами держави щодо розвитку інфраструктури аграрного ринку та фінансово-кредитної інфраструктури.

Для здійснення підприємницької діяльності необхідний належний рівень матеріально-технічного забезпечення аграріїв, тенденція до скорочення їх кількості і неможливість фінансово вирішити цю проблему є ще одним стримуючим фактором до розвитку галузі, і підтверджує необхідність використання фінансової державної підтримки.

Деякі автори [41, с.208-209] наголошують на необхідності державної фінансової підтримки, що “зумовлена не лише специфікою галузі сільського господарства, а й низкою особливостей, притаманних вітчизняним підприємствам цієї ланки. Серед них, зокрема зниження купівельної спроможності населення, що обмежує можливості підняття цін на сільськогосподарську продукцію; відставання України від розвинутих країн за рівнем науково-технічного прогресу, передових технологій; диспаритет цін на

сільськогосподарську і промислову продукції; потреба в інвестиціях для підтримки родючості ґрунтів; низький рівень розвитку інфраструктури сільської місцевості тощо“.

Загальною основою ціноутворення в аграрному секторі зарубіжних країн є приведення у відповідність закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію й суспільно необхідних витрат на її виробництво та реалізацію. При цьому прагнуть ураховувати рівень і динаміку світових цін [107].

Найважливішою функцією ціни залишається регулювання доходів сільського господарства для подальшого розвитку галузі. Система ціноутворення передбачає оперативне стеження за динамікою цін на засоби виробництва, витрат і доходів у сільському господарстві, цін на кінцеву продукцію й послуги аграрного сектора та ін. Як зазначалося, субсидії в країнах ЄС досягають 45–50% вартості виробленої фермерами товарної продукції, в Японії і Фінляндії – 70%, у Росії – лише 3,5% [213].

У США на розвиток сільського господарства з розрахунку на одиницю продукції вкладається засобів на 30% більше, ніж в інші галузі [107].

Вважаємо, що державна регуляторна політика щодо аграрного сектора економіки має мати чіткі стабільні вектори підтримки пріоритетних напрямів перш за все, фінансово-кредитної та страхової діяльності.

У сучасних умовах господарювання, що характеризуються нестабільністю ринкового середовища, мінливістю кон'юнктури ринків збуту, змінами середовища функціонування одним з основних завдань, спрямованих на сталий розвиток підприємств, зокрема в галузі сільського господарства, є зростання фінансового потенціалу як основи функціонування аграрних підприємств, що визначає їх конкурентоспроможність.

Деякі дослідники вважають, що фінансовий потенціал є “домінантним чинником впливу на забезпечення конкурентоспроможності підприємства та його економічний розвиток” від рівня якого “залежать обсяги власних фінансових ресурсів, можливості й умови доступу до зовнішніх джерел їх формування, фінансова стійкість та адаптивність підприємства” [82, с. 44]; є “важелем, що формує механізм динамічної трансформації ресурсів у результаті діяльності підприємства [196, с. 282]; є “критерієм, який визначає здатність підприємства до пристосування при змінах економічної кон'юнктури, адже, саме він відіграє вагомий роль у спроможності підприємства генерувати необхідний обсяг позитивних грошових потоків, бути інвестиційно привабливим, ліквідним та фінансово надійним” [37, с. 78]; інші стверджують, що “фінансовий потенціал сприяє визначенню результативності використання фінансових активів, досягненню індикативних, планових та прогнозних показників, у тому числі ліквідності, стійкості, прибутковості, платоспроможності” [88, с.50], а на думку Хринюк О.С., Бова В.Л. [207] “достатній рівень фінансового потенціалу, а також його ефективне використання визначають стабільний, стійкий, ліквідний та платоспроможний стан підприємства”.

Чобіток В. І., Астапова О. В. [211, с.162] трактує фінансовий потенціал

підприємства як “обсяг власних, позикових та залучених фінансових ресурсів підприємства, які знаходяться в його розпорядженні для здійснення поточних і перспективних витрат”.

Таким чином, високий рівень фінансового потенціалу є базою оцінки надійного, платоспроможного, конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого суб'єкта господарювання, здатного будувати на відповідному рівні фінансові відносини зі всіма учасниками.

Важливо зупинитись на цій категорії більш предметно, оскільки фінансовий потенціал є основою формування конкурентних стратегій розвитку сільськогосподарської діяльності, що є предметом дисертаційного дослідження.

Фінансовий потенціал виступає важливою складовою загального потенціалу підприємства, адже, саме ця його складова відображає стан та обсяг як власних (наявних), так і позичених (залучених) фінансових ресурсів, які необхідні для його нормального безперебійного функціонування, а також для формування конкурентних стратегій розвитку своєї діяльності в майбутньому [37, с.78].

У Белінської О.В. [12, с. 268]: “фінансовий потенціал – це обсяг наявних фінансових ресурсів підприємства та прихованих його можливостей за рахунок яких існує потенційна можливість збереження стійкості підприємства, підвищення його конкурентоспроможності, отримання наперед визначеного позитивного фінансового результату, що може бути реалізованим внаслідок управлінського впливу з метою досягнення певного наперед визначеного рівня розвитку підприємства як на певний момент часу так і у перспективі”.

Дещо по-іншому підходить до цього трактування Корнійчук Г.В. [82, с. 47] і стверджує, що “обов'язковою якісною характеристикою фінансового потенціалу є спроможність генерувати певні обсяги грошових потоків, за рахунок яких формуються власні фінансові ресурси. А це в свою чергу передбачає спроможність накопичувати й ефективно розподіляти фінансові ресурси між конкуруючими напрямками їх використання”.

Сутність фінансового потенціалу полягає насамперед не так у наявності фінансових ресурсів у конкретний проміжок часу, як у здатності підприємства формувати та відтворювати необхідні активи у повному обсязі з мінімальними витратами та у стислі терміни [207].

Кучер Г.В. [88, с. 51] трактує фінансовий потенціал як вартісну категорію (дозволяє виміряти в абсолютних обсягах та визначити у відносних показниках наявні фінансові активи економічних суб'єктів) і фінансову категорію (відносини пов'язані із формуванням, розподілом та перерозподілом, використанням, накопиченням та примноженням фінансових активів, впливають на фінансовий стан, фінансову стійкість та визначають можливості процесу відтворення для забезпечення економічного зростання).

Так, Громова А.Є. [37, с. 75] визначає його як “здатність до раціонального та ефективного використання фінансових ресурсів, що перебувають у його розпорядженні, а також можливості до нарощення, у разі необхідності обсягів цих ресурсів”.

Аналогічний підхід у Хринюк О.С.: “Фінансовий потенціал підприємства – це сукупність наявних і потенційних можливостей підприємства щодо мобілізації та нарощення їхнього обсягу і трансформації їх в інші фактори виробництва у відповідності до потреби з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей підприємства” [207].

Толпежніков Р.О. [196, с. 282] вважає, що поняття “фінансовий потенціал” можна ототожнювати із такими параметрами як потенційні фінансові показники (прибутковість, ліквідність, платоспроможність), потенційні інвестиційні можливості”.

Враховуючи специфіку агропромислового виробництва, під фінансовим потенціалом слід розуміти можливості аграрних підприємств здійснювати управлінський вплив на наявні та залучені грошові ресурси, внаслідок чого нарощується їх обсяг і досягається стратегічна мета – прибутковість та ефективність їх діяльності.

Важливо підкреслити, що саме завдяки грамотному і професійному підходу до управління грошовими ресурсами можна досягти результативності. Також це є відносини по досягненню ефективності сільськогосподарської діяльності на перспективу.

Доповнює теоретичну і практичну сутність та підкреслює значення для діяльності суб'єктів господарювання фінансового потенціалу його функції (рис.1.2).

Рис. 1.2. Функції фінансового потенціалу підприємства

Джерело: складено авторами на основі [88, с. 50]

На нашу думку, фінансовому потенціалу характерний більш ширший сутнісний діапазон і це не лише фінансові ресурси, а й ефективне та раціональне їх використання, внаслідок чого завдяки зваженим рішенням аграрного підприємства щодо можливості використання фінансових механізмів в процесі сільськогосподарської діяльності отримується позитивний кінцевий результат.

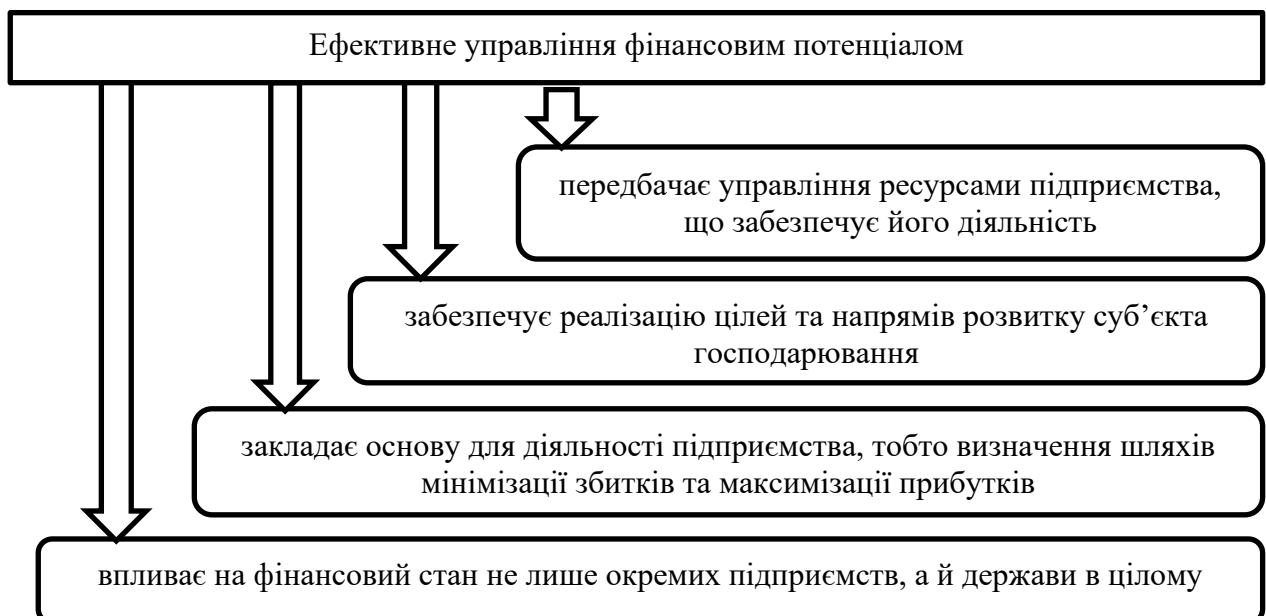
Управління фінансовим потенціалом підприємства передбачає планування, організацію, контроль забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами для ведення виробничо-господарської діяльності з урахуванням стратегічних перспектив, а також забезпеченість власним капіталом в обсязі, необхідному для виконання умов ліквідності та фінансової стійкості [87, с. 127].

Процес формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств зорієнтований на максимальну взаємодію зі зовнішнім середовищем, врахування вимог ринку й часу та спрямований на забезпечення економічного зростання реалізації поставлених цілей [83, с. 164].

Погоджуємось із думкою авторів [83] щодо впливу зовнішнього середовища на забезпечення високого рівня фінансового потенціалу загалом як основи розвитку підприємств аграрного сектора економіки.

Втрата агросферою значної частини матеріального ресурсного потенціалу (основних та оборотних фондів) – наслідок досі неподоланої трансформаційної кризи, а нестійка динаміка відбудови інвестиційної активності актуалізує питання об'єктивної оцінки перспектив розвитку аграрної галузі [132, с.12].

Застосування управлінського підходу при формуванні фінансового потенціалу впливає на кінцеві фінансові результати діяльності через ряд важливих позицій (рис.1.3).

Рис. 1.3. Роль та значення ефективного управління фінансовим потенціалом підприємства [87, с.127]

Джерело: складено авторами на основі [87, с. 127]

Кузенко Т.Б., Сабліна Н.В. [87, с.128] виділяють основні аспекти

ефективності управління фінансовим потенціалом “оптимальність розподілу фінансових ресурсів, а також дієздатність фінансової системи підприємства; досягнення компромісу між вимогами прибутковості, надійності та ліквідності капіталу; конкуренція, оскільки через неї підприємства йдуть на ризик нововведень для утвердження своєї позиції на ринку; фінансова стійкість є найважливішим компонентом загального сталого розвитку підприємства”.

Державне регулювання фінансових механізмів розвитку аграрного сектора економіки полягає у впливі державної фінансової політики як основи економічного зростання суспільства на їх структуру, важелі та інструменти, використовуючи які, держава визначає обсяг і структуру фінансових ресурсів, якими користуються підприємства, здійснюючи свою діяльність.

В процесі дослідження здійснена спроба трансформації поняття від простої форми “механізм” до складного множинного трактування “фінансові механізми розвитку підприємств аграрного сектора економіки”, що дало можливість доповнити теоретичний базис поняття, виокремити його визначальні ознаки.

Аналіз фінансових механізмів забезпечення розвитку підприємств аграрного сектора економіки, їх особливості розглянемо в наступному підрозділі дисертаційного дослідження.

1.2. Особливості фінансових механізмів забезпечення розвитку підприємств аграрного сектора

Нині зростає роль підприємств у визначенні пріоритетів своєї фінансової політики, опираючись на фінансову політику держави, вибору правильних управлінських рішень щодо застосування дієвих фінансових механізмів розвитку підприємницької діяльності.

Незважаючи на те, що в економічній літературі поняття “фінансовий механізм” використовується досить широко, єдиної думки щодо його складових немає, що підкреслює багатогранність цієї категорії, особливо щодо аграрного сектора зі специфічними галузевими особливостями агропромислового виробництва, яке вимагає внесення в якості удосконалення доповнюваних ознак, особливостей галузі у визначенні структурних елементів існуючих та формування нових інструментів впливу на розвиток сільського господарства, що забезпечує не лише продовольчу, а й екологічну та національну безпеку держави в цілому.

Необхідність застосування підприємствами пріоритетної для економіки України галузі різних фінансових механізмів при здійсненні сільськогосподарської діяльності має на меті сприяння сталому розвитку аграрного сектора економіки на перспективу через використання регулюючих та забезпечуючих важелів економічних процесів.

Формування змісту поняття “фінансові механізми розвитку підприємств аграрного сектора економіки” обумовлює логіку його розгляду в процесі наукового дослідження через трансформацію понять: механізм – фінансовий механізм – фінансовий механізм підприємства – фінансові механізми розвитку

підприємств аграрного сектора економіки.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін “механізм” трактується як “пристій, що передає або перетворює рух” [6, с. 665], а під поняттям “фінансовий” слідує те, що він «пов'язаний з організацією фінансів, грошового обігу й кредиту”.

Тобто, основним призначенням механізму є здійснення перетворень зовнішнього об'єкту (тіла, руху, енергії), що реалізується завдяки його безпосередньому впливу.

Механізм фінансовий – сукупність форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів та населення. Складниками механізму фінансового є фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти і резерви, а також система управління фінансами [202, с.265].

В економічній енциклопедії Мочерного С.В. фінансовий механізм трактується як “комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку і соціальних потреб громадян”. Фінансовий механізм – це, по суті, методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань” [113, с.817]. На думку автора [113], завданнями фінансового механізму є “фінансове забезпечення і фінансове регулювання економічних і соціальних процесів”, а “кількісна і якісна характеристики фінансового механізму визначаються обсягом фінансових ресурсів, зосереджених і витрачених на відповідних рівнях господарського управління і технологією їх зосередження та витрачання”.

Романенко О. Р. [166] під фінансовим механізмом розуміє “сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства”.

Фінансовий механізм – це важлива складова господарського механізму, комплекс форм, засобів та інструментів регулювання економічного способу виробництва, зокрема, використання фінансових ресурсів і грошових коштів для забезпечення найважливіших соціально-економічних потреб окремих громадян, трудових колективів й усього суспільства. Найважливішими складовими (підсистемами) фінансового механізму є фінансове планування і прогнозування, система управління фінансами, фінансові показники, фінансові ліміти і резерви тощо [114].

Аналогічно сучасний економічний словник Б.А. Райзберга [181] теж вважає фінансовий механізм “складовою частиною господарського механізму, сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів та відносин”.

Виходячи із наведених трактувань, можна зробити висновки, що фінансовий механізм формується під впливом змін в економічному середовищі

функціонування суб'єктів господарювання, тому чутливо реагує на стан економіки країни в певні періоди, що визначає пріоритетність тих чи інших складових. В більшості проаналізованих економічних джерелах виділяють, як правило такі складові фінансового механізму як фінансові методи, фінансові важелі, нормативно-правове та інформаційне забезпечення.

Тобто, вищенаведені поняття категорії “фінансовий механізм” охоплюють лише загальносуспільні інтереси, не враховуючи зацікавленості в розвитку суб'єктів господарювання та їх функціонування.

На нашу думку, обов'язковою складовою фінансового механізму загалом має бути також кадрове забезпечення, оскільки від фаховості управлінського персоналу залежить формування дієвих фінансових механізмів на рівні держави (особливо це стосується специфіки окремих галузей), а також на рівні підприємств фаховість персоналу впливатиме на зважені управлінські рішення щодо використання тих чи інших важелів та інструментів у своїй діяльності.

Найбільш поширеним в економічних джерелах є поняття “фінансовий механізм підприємства”, яке є ширшим і більш конкретизованим, однак в більшості випадків дискусійним.

Мочерний С. В. в Економічному енциклопедичному словнику [114] називає фінансовий механізм підприємства “складовою господарського механізму підприємств, системою управління фінансами шляхом комплексної взаємодії фінансових форм, стимулів, способів, важелів регулювання фінансових відносин та ін. з метою раціонального використання фінансових ресурсів”.

Фінансовий механізм підприємства – система управління фінансами, призначена для організації взаємодії фінансових відносин і грошових фондів з метою оптимізації їх впливу на кінцевий результат діяльності підприємства [104].

Управління фінансами підприємств здійснюється під впливом зовнішнього та внутрішнього середовища. Це, в свою чергу, вимагає адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища і миттєвого реагування на існуючі виклики та внесення змін до напрямів фінансової політики самого підприємства в частині використання методів, інструментів, прийомів і важелів на вимогу часу. Тому доречним є виділення внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на ефективність застосовуваних фінансових механізмів підприємствами найбільш ризикової галузі – сільського господарства.

Деякі дослідники поняття “фінансовий механізм” визначають в рамках фінансового менеджменту в основному для досягнення стратегічних цілей діяльності підприємства.

Так, у Бланка І.О. [14] “механізм фінансового менеджменту представляє собою систему основних елементів, що регулюють процес розробки та реалізації управлінських рішень у сфері фінансової діяльності підприємства”.

Досить вузьким, як, на нашу думку, але разом з тим і повним є трактування у Поддєрьогіна А.М [135], який вважає, що “змістом фінансового менеджменту є директивне використання фінансового механізму для досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства”.

Дискусійним є трактування у Мушникової С.А. [116, с. 66], де під фінансовим механізмом розуміється “система інструментів зовнішнього та внутрішнього впливу на реалізацію розвитку підприємства в певних умовах функціонування”.

На нашу думку, таке обмеження щодо використання лише “інструментів” є некоректним, оскільки повністю не відображає теоретичну сутність категорії з існуючими складовими фінансового механізму, до яких варто віднести обов'язково “важелі” впливу на подальший розвиток підприємства.

Дискусійним залишається трактування поняття з невизначеними позиціями. Автор [116] визначає фінансовий механізм як складову загальної системи управління підприємством, однак при цьому не знайшли відображення позиції і уточнення щодо “певних умов функціонування” та зосереджується увага на чинниках внутрішнього і зовнішнього середовища, при цьому запевняє, що “ефективність фінансового механізму розвитку підприємства забезпечується тільки при умові поєднання у використанні фінансових важелів зовнішнього та внутрішнього впливу”.

Не погоджуємось із позицією автора [116] щодо “поєднання у використанні фінансових важелів зовнішнього та внутрішнього впливу”, оскільки ефективний розвиток підприємств можливий за умови “поєднання” економічних інтересів підприємств і держави, котра формує то чи інший фінансовий механізм і створює сприятливе середовище функціонування господарюючих суб'єктів.

Отже, фінансовий механізм як категорія є складною системою управління діяльністю підприємств, що дає можливість вирішувати проблемні питання в сфері фінансів підприємств.

Про складність системи фінансового механізму та його вплив на діяльність господарюючих суб'єктів вказує Дідик Л.М. [46, с. 98]. На його думку [46, с. 98] “основним вектором цього впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє і реалізує фінансову політику, із суб'єктами господарювання, що забезпечують виробництво ВВП. Виходячи з цього фінансовий механізм управління діяльністю підприємства необхідно розглядати у сукупності з фінансовим механізмом на рівні держави з фінансовими методами і формами, інструментами та важелями впливу на соціально-економічний розвиток суспільства”.

Ефективний фінансовий механізм управління дозволяє в повному обсязі реалізувати цілі і завдання, що стоять перед підприємством, та сприяє результативному здійсненню функцій фінансового управління [46, с.100].

Умовами ефективного функціонування фінансового механізму управління процесами соціального і економічного розвитку є різноманіття форм власності на засоби виробництва і їх законодавчо закріплена рівноправність, наявність умов для ринкового ціноутворення, наявність ринку праці, товарів і капіталу, а також самофінансування підприємницької діяльності та чітке розмежування регламентуючих функцій і власності різних рівнів влади, підкріплених системою ринкового законодавства. Фінансовий механізм управління процесами економічного і соціального розвитку передбачає наявність об'єктивно існуючих фінансових відносин, що мають конкретні форми прояву, адекватні характеру

виробничих відносин в суспільстві. Розвиток ринкових відносин і підприємництва передбачає розвиток конкуренції і створення вільного ринкового простору, проведення політики вільного ціноутворення під впливом попиту і пропозиції, лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності [85, с. 42].

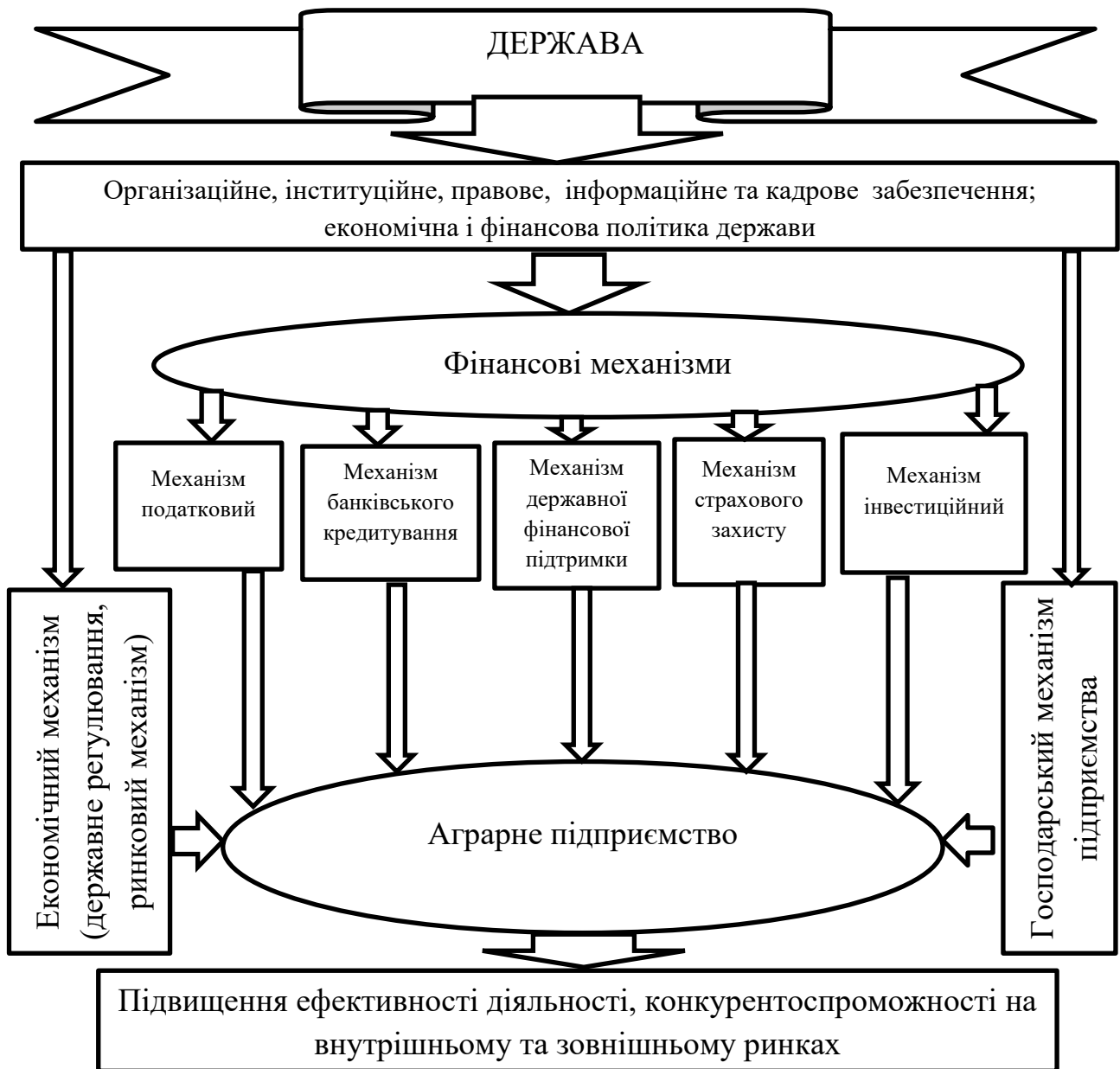
Отже, на основі аналізу економічних джерел дійшли висновку, що в основі фінансового механізму як важливої складової господарського механізму – фінансові відносини, що виникають в процесі управління фінансами підприємства між двома учасниками – державою із сформованою фінансовою політикою і суб'єктами господарювання – виробниками ВВП, що формують власну фінансову політику. Виходячи з цього, існує пряма залежність подальшої побудови таких взаємовідносин від очікуваних позитивних результатів діяльності господарюючих суб'єктів під впливом застосування дієвих фінансових механізмів на їх розвиток. В результаті таких взаємовідносин економічний ефект отримують всі учасники (державна, підприємства, фінансові установи тощо) через збіг їх економічних інтересів. Про складність категорії “фінансовий механізм” свідчить різнобічність підходів та багатовекторність напрямів розкриття сутності цього явища. Єдино подібною у всіх трактуваннях є мета використання фінансового механізму, яка зводиться, як правило, до досягнення стратегічних цілей підприємства, а такими є прибутковість, ефективність діяльності, конкурентоспроможність.

Аналіз економічних джерел з питань вивчення економічної сутності поняття “фінансовий механізм” вказує на багатозначність підходів. Фінансовий механізм виступає перш за все як система, певна структурована цілісність, компонентами якої можуть виступати “сукупність форм і методів”, “..засобів і інструментів” або “...фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів”, які поєднані між собою зв'язками (що власне є невід'ємним елементом системи).

Так, більшість трактувань зосереджують увагу на впливі фінансового механізму на “кінцевий результат діяльності”, “стійке зростання”, “результативне здійснення функцій фінансового управління”. Тобто основою є ефективність діяльності підприємства. Крім того, розгляд поняття в рамках фінансового менеджменту має чітку орієнтацію на забезпечення прибуткової діяльності підприємства, яка сприятиме зміцненню фінансового потенціалу підприємства, в тому числі через використання різних фінансових механізмів в діяльності підприємства.

На думку Анастасової [10, с. 3] “фінансовий механізм розвитку аграрного підприємства – це сукупність фінансових форм і методів, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток цілісного комплексу взаємопов'язаних елементів (підприємства, установи, галузі тощо)”.

Розвиток підприємств аграрного сектора економіки в значній мірі визначається впливом на діяльність системи механізмів, сформованих на основі напрямків економічної та фінансової політики держави, дієвість яких опирається на відповідне організаційне, інституційне, правове, інформаційне та кадрове забезпечення (рис. 1.4).

Рис.1.4. Механізми впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки (складено авторами)

Економічний зміст виділених на рис. 1.4 механізмів впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки наведено в додатку А.

Так, економічний механізм відображає напрямки економічної політики, а наведені фінансові механізми – напрямки фінансової політики держави.

Економічний механізм, в свою чергу, включає такі складові: державне регулювання (контроль за дотриманням стандартів сільськогосподарської продукції, встановлення експортних квот, митних зборів на імпорт, система регулювання цін, закупівля сільськогосподарської продукції, дотації, заборона використання небезпечних технологій тощо) і ринковий механізм (попит, пропозиція, конкуренція, інфляція тощо).

Господарський механізм підприємства є складовою в цілому

господарського механізму як сукупність організаційної структури підприємства, форм і методів управління, а також правових норм, які розробляються і використовуються управлінським персоналом на основі економічних законів. До його складу слід віднести: механізми формування і використання фінансових ресурсів, управління витратами, управління прибутком, управління капіталом, мотиваційний механізм тощо.

Відповідно до вітчизняної практики, існують різні фінансові механізми, що активно використовуються сільськогосподарськими товаровиробниками в певній сфері (зокрема, механізм державної фінансової підтримки, механізм банківського кредитування, механізм пільгового кредитування, механізм страхового захисту тощо), дієвість яких може справляти позитивний вплив на ефективність сільськогосподарської діяльності окремо взятого підприємства та в цілому розвитку галузі сільського господарства. Основу кожного із досліджених фінансових механізмів в певній сфері формують характерні структурні елементи, що слугуватимуть індикатором пошуку існуючих проблем даного механізму.

На нашу думку, саме ці три механізми (механізм державної фінансової підтримки, механізм банківського кредитування, механізм страхового захисту) найбільше сприяють фінансовому забезпеченню та регулюванню як основі зростання фінансового потенціалу аграрних підприємств.

Під фінансовими механізмами розвитку підприємств аграрного сектора економіки слід розуміти комплексне використання системи фінансових методів, інструментів та важелів впливу діючих фінансових механізмів на інтенсивний та екстенсивний їх розвиток, що сприяє реалізації стратегічних цілей окремо взятого підприємства та в цілому галузі сільського господарства, націлених на підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку.

Кінцева мета використання системи механізмів впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки, в тому числі виокремлених фінансових механізмів, ми вбачаємо у підвищенні ефективності діяльності підприємств аграрного сектора та конкурентоспроможності як основи зростання потенціалу аграрного сектору.

Саме ці чинники, за зізнанням міжнародних експертів, на 80% формують ринкове середовище для розвитку аграрної сфери [48, с. 26].

Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції передбачає активне впровадження інноваційних технологій у веденні аграрного бізнесу, що й повинно бути метою фінансового регулювання. Інноваційний розвиток супроводжується оновленням науково-інформаційної, технічної та технологічної бази. Передумовою успішного розвитку сільськогосподарського виробництва є збільшення інвестування інноваційних проєктів, а також їх концентрація на стимулюванні розробки та впровадження інноваційних продуктів. Незважаючи на проблеми, властиві нинішньому етапу розвитку сільськогосподарського виробництва, Україна повинна розвивати виробничі потужності сектору, щоб у перспективі вітчизняні продукти могли

вийти на світовий ринок і конкурувати з аналогами, зайнявши власну ринкову нішу [42, с.48].

На думку Непочатенко О.О. [120, с.49] “перспективи конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств тут варто пов’язувати з такими складовими, як: гармонізація вітчизняного законодавства і стандартів з європейськими аналогами; узгодження системи контролю якості та безпечності продовольства; стимулювання сільськогосподарських підприємців до активного запровадження європейських стандартів у своїй господарській діяльності”.

В основі фінансового механізму як складової цілісної системи управління діяльністю підприємств визначальне місце, на нашу думку, належить фінансовим методам, серед яких ключову роль відіграє фінансове забезпечення та фінансове регулювання як основа зростання потенціалу розвитку підприємств аграрного сектора економіки.

Під фінансовим плануванням на підприємстві слід розуміти стан та систему заходів, націлених на реалізацію в майбутньому забезпечення нарощення фінансового потенціалу підприємства. У процесі фінансового планування аграрне підприємство оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів та напрями їх ефективного використання. Врешті-решт, за допомогою фінансового планування здійснюється економічне обґрунтування управлінських фінансових рішень, спрямованих на зростання фінансового потенціалу підприємств аграрного сектора.

Під таким методом як фінансовий контроль розуміють сукупність дій та операцій, що здійснюються спеціально уповноваженими органами з метою контролю за дотриманням підприємствами норм права у процесі утворення, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Саме фінансове забезпечення та фінансове регулювання (формами яких є самофінансування, банківське кредитування, бюджетне фінансування, інвестування) найбільш повно розкривають переваги та недоліки існуючих фінансових механізмів в аграрному секторі на даний момент і націлюватимуть до пошуку нових напрямів стимулювання розвитку пріоритетної галузі економіки.

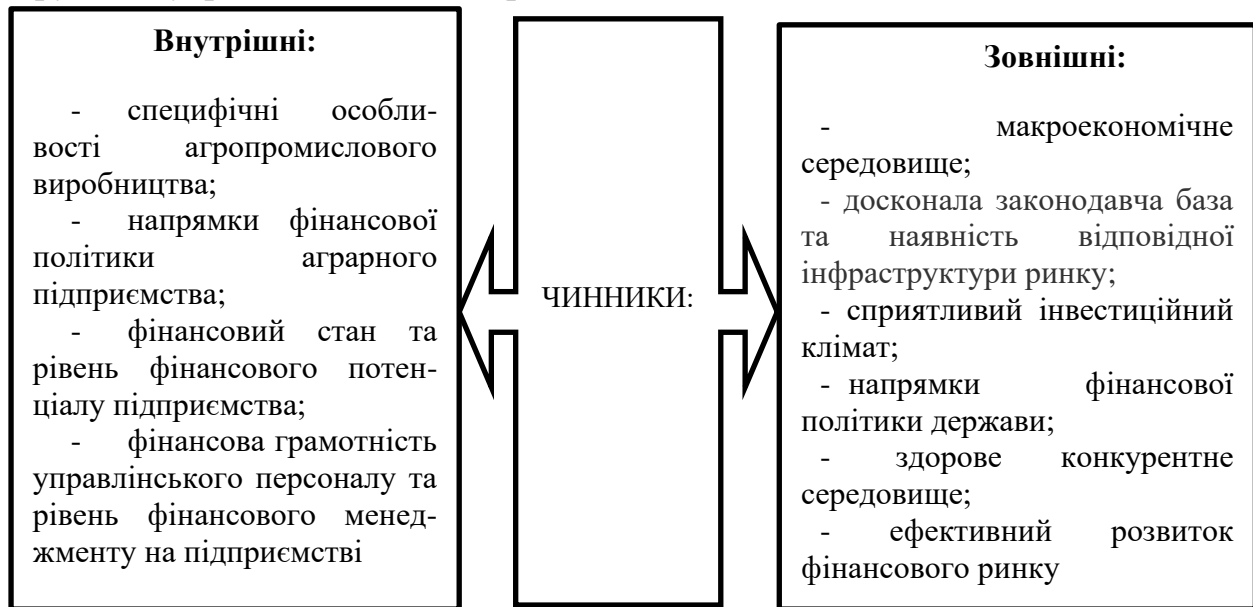
Вплив держави на фінансово-економічні процеси в аграрному секторі реалізується через фінансову політику, яка через відповідні інструменти та важелі, визначає обсяг і структуру фінансових ресурсів. Фінансова політика держави відображається у фінансовому законодавстві (правове забезпечення); в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів; в перерозподілі фінансових ресурсів між галузями економіки, міністерствами та відомствами; в структурі доходів і видатків бюджетів (організаційне та інституційне забезпечення).

Тобто, розробка фінансової політики аграрного підприємства полягає в побудові ефективної системи управління його фінансами і повністю залежить від фінансової політики держави.

На нашу думку, оптимальний варіант фінансової політики підприємств

аграрного сектора полягає у використанні дієвих фінансових механізмів, спрямованих на залучення додаткових фінансових джерел, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності, зростанню їх фінансового потенціалу та конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку.

Чинники впливу на ефективність фінансових механізмів можна поділити на 2 групи: внутрішні та зовнішні (рис.1.5).

Рис. 1.5. Чинники впливу на ефективність фінансових механізмів аграрних підприємств (сформовано авторами)

Найбільший вплив на ефективність фінансових механізмів аграрних підприємств здійснюють зовнішні чинники, серед яких макроекономічне середовище (інфляційні процеси, курсові коливання, мінливість кон'юнктури ринку тощо), постійні зміни яких призводять до нестабільності ринкового середовища функціонування підприємств аграрного сектора економіки.

Не менш вагомою складовою фінансової політики країни є створення сприятливого інвестиційного клімату.

Активне залучення до аграрних підприємств достатніх коштів вітчизняних і іноземних інвесторів також стримується через непривабливість галузі сільського господарства для інвестицій.

Дієвість і ефективність фінансових механізмів визначається досконалою законодавчою базою, яка регулює фінансові відносини та створенням відповідної інфраструктури ринку, що теж є впливовим фактором розвитку підприємств галузі.

Напрямки фінансової політики держави є визначальними щодо наповненості інструментів та важелів фінансових механізмів, їх дієвості та позитивного впливу на розвиток аграрного сектору економіки. Оскільки під ними ми розуміємо заходи держави в сферах: фінансово-кредитного забезпечення і бюджетної підтримки агропромислового виробництва; соціальної; ціноутворення та оподаткування; формування системи

землекористування та регулювання земельних відносин тощо.

Конкурентне середовище в аграрному секторі теж має прямий вплив на обмеженість доступу кожного підприємства до існуючих фінансових механізмів (банківського кредитування, державної фінансової підтримки, страхового захисту). Підсилює обмеженість доступу до дієвих фінансових механізмів і нерозвиненість на належному рівні фінансового ринку, що негативно позначається на їх використанні. Зокрема, залишається в достатку проблемних питань в механізмі банківського кредитування, що приводить до низької активності залучення банківських кредитів аграріями.

Основними причинами низької активності залучення кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво з позиції позичальника залишаються нестабільний фінансовий стан сільськогосподарських підприємств; відсутність ліквідної застави в позичальників, а з позиції кредитора: високі відсоткові ставки, наявність обмеженої кількості кредитних програм для малого і середнього бізнесу, неврахування специфіки галузі, низький рівень капіталізації, низький рівень капіталізації, втрата ліквідності банківської системи; операційні ризики банків при співпраці з підприємствами аграрної сфери [23, с.113]. На думку авторів [23, с.98] “практичне розв’язання проблем кредитного забезпечення підприємницької діяльності підприємств аграрної сфери економіки на перспективу потребує нових підходів щодо вдосконалення існуючих механізмів банківського кредитування та через розширення діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, сприятиме посиленню конкуренції між кредитними установами та розширить доступ до кредитних ресурсів всіх без виключення підприємницьких структур, які потребують фінансової підтримки”.

Оцінка заходів, інструментів і важелів державної політики в сфері фінансової підтримки аграрного сектора засвідчує наявність комплексу нерозв’язаних досі проблем при їх використанні, що є стримуючим чинником ефективного розвитку аграрного сектора. Особливостями вітчизняної економіки з питань державної підтримки аграрного сектора є те, що низькою є частка валової продукції, що підпадає компенсації за рахунок коштів державного бюджету (в межах 1-1,5%) проти 21% в європейських країнах.

Отже, нині зростає роль держави в умовах конкурентного середовища сприяти ефективному розвитку аграрного сектора економіки.

Щодо внутрішніх чинників, що впливають на ефективність фінансових механізмів аграрних підприємств, то такими є специфічні особливості агропромислового виробництва, на які слід зважати при формуванні та вдосконаленні існуючих механізмів (банківського кредитування, страхового захисту та державної фінансової підтримки).

Напрямки фінансової політики мають бути грамотно спрогнозовані та розроблені і націлені на кінцевий результат – отримання прибутку, зростання фінансового потенціалу, при цьому цей чинник в цілому визначається фінансовою грамотністю управлінського персоналу та рівнем фінансового менеджменту, здатного оцінити ситуацію і прийняти правильні фінансові рішення в управлінні фінансами аграрних підприємств.

Враховуючи значну залежність ефективності агропромислового виробництва від фінансово-інвестиційного забезпечення підприємств галузі зупинимось на особливостях використання основних інструментів та важелів реально діючих на даний момент фінансових механізмів регулювання економічних процесів.

Одним із таких механізмів, що регулює поведінку аграріїв при формуванні фінансової політики підприємства є механізм державної фінансової підтримки, що опирається на нормативно-правове забезпечення його функціонування, має певні складові (форми методи, напрями), використання яких в сукупності визначає дієвість їх впливу на результативність діяльності господарюючих суб'єктів (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Система державної фінансової підтримки розвитку агропромислового комплексу (узагальнено авторами)

Об'єктом державного регулювання є економічні інтереси суб'єктів господарювання й створювані задля цього державою економічні правила гри [168, с.16]. На думку автора, "економічні інтереси суб'єктів господарювання слід

вважати об'єктом державної регуляторної політики як на рівні здійснення управлінського впливу держави та її інститутів, так і на рівні саморегулювальних конструкцій“.

Використання державної фінансової підтримки продиктовано необхідністю забезпечення продовольчої безпеки, разом з тим існують проблеми, які стримують розвиток підприємств і галузі в цілому.

Щорічна зміна порядків і механізмів виділення коштів з державного бюджету, їхня громіздкість, запізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року спричиняє несвоєчасне одержання коштів державної фінансової підтримки й неефективне їх використання і повернення в кінці року до державного бюджету [55, с.75].

Ефективне використання обмежених бюджетних коштів вимагає адекватної довгострокової стратегії розвитку аграрного сектору економіки, спрямування фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів винятково на пріоритетні заходи підтримки розвитку сільського господарства та підприємництва в сільській місцевості, зокрема підтримку основного виду діяльності сільськогосподарських підприємств; наукові дослідження, насамперед селекції в рослинництві та тваринництві, впровадження сучасних технологій, виробництво нових видів продукції, покращення її якості та розширення асортименту; проведення технологічних ярмарків; здійснення інвестицій, спрямованих на відтворення ресурсного потенціалу, зниження затрат, створення сучасної виробничої інфраструктури та розвиток сільськогосподарських ринків; освіту і професійне навчання, розвиток аграрної науки; здійснення державних замовлень [41, с.208-209].

На думку Жидяк О.Р. [48, с.33] “для ефективного використання бюджетних коштів, підтримку цільових програм слід здійснювати комплексно. Це вимагає бюджетного фінансування в межах кількох взаємозалежних програм одночасно, оскільки фінансування чи недофінансування жодної із програм може призвести до розриву всього технологічного ланцюга і спричинити невиконання всіх програм. Прийняття цільових програм має здійснюватися з урахуванням оцінки альтернативних варіантів розв'язання проблеми з урахуванням економічних, соціальних і екологічних умов“.

Крім того, стримуючим чинником розвитку аграрних підприємств може бути також небажання користуватися такими інструментами з боку самих підприємств, що в певній мірі, може пояснюватися низькою фінансовою грамотністю управлінського персоналу підприємств.

На існуючу проблему низької фінансової грамотності населення вказує Пташник С.А. [158, с.75] відмічає, що “характерним є низький рівень обізнаності селян щодо можливостей одержання ними державної допомоги, складний процедурний механізм і непрозорість її одержання, внаслідок чого основна маса вітчизняних товаровиробників, які такої підтримки потребують залишаються поза її межами“.

Законодавче забезпечення теж виступає основою розвитку аграрного сектора економіки і підприємств галузі, зокрема.

Основними законодавчими документами, що визначають державну підтримку аграрної галузі та сільськогосподарських товаровиробників в Україні є Закони України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ [154], “Про державну підтримку сільського господарства України” [146], “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.” [152], “Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.” Постанова Кабінету Міністрів від 19 вересня 2007 р. № 1158 [143] та ін.

Державне регулювання сприяння збігу економічних інтересів підприємств аграрного сектора економіки потребує дієвого інституційного механізму забезпечення реалізації взаємних очікувань всіх учасників. Забезпечення модернізації економіки України, її виходу в площину якісного зростання потребує також модернізації інституційної основи аграрної політики – її правового поля в якому мають бути враховані як зміни в глобальному середовищі, нові технологічні виклики, так і завдання адаптація українського законодавства до європейської практики [124, с.18].

Специфіка формування фінансових механізмів та їх дієвість багато в чому визначаються специфічними галузевими особливостями. Належність підприємств до галузі сільського господарства знаходить відображення у суті грошових відносин – характер формування грошових фондів і напрями їх використання, в системі розподілу прибутку, взаємовідносинах з різними ланками державних фінансів. Базовими структурними елементами фінансових механізмів виступають різні інструменти, важелі, методи, а також види стимулювання розвитку аграрних підприємств, які активізують їх діяльність в сфері виробництва і мотивують до розкриття потенційних фінансових можливостей аграріїв. При цьому позитивний результат від використання сукупності різних фінансових механізмів в діяльності аграрних підприємств досягається ефективністю кожного з них. Дія даних механізмів стимулювання підприємств аграрного сектора має бути спрямована на підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності на внутрішніх та зовнішніх ринках, зростання фінансового потенціалу.

Механізми фінансового забезпечення аграрних підприємств для кожного періоду розвитку економіки країни матимуть свої особливості, а тому не можуть бути незмінними. Адже вони залежать від кон’юнктури ринків, від можливостей бюджетного фінансування конкретних програм, від державних пріоритетів підтримки тощо. Саме тому, штучне перенесення іноземних механізмів на українські терени чи намагання зберегти вітчизняні механізми в нових економічних умовах є некоректним, оскільки ніщо так не дискредитує нові механізми, як відсутність коштів під задекларовані заходи чи несвоєчасне їх запровадження [10, с.1].

Не менш важливе місце в розвитку підприємств аграрного сектора відводиться кредитному забезпеченню, а найбільш проблематичним в цій сфері є механізм банківського кредитування, вдосконалення якого сприятиме покращенню фінансово-кредитного забезпечення, перш за все, дрібних

товаровиробників. Необхідність у фінансовій підтримці державою дрібних товаровиробників (в тому числі шляхом вільного доступу до дешевих кредитних ресурсів) продиктовано здатністю забезпечити зайнятість в сільській місцевості та сприяти розвитку сільських територій.

Необхідність і особлива роль кредиту в аграрному секторі зумовлені специфікою відтворювального процесу, що прискорює рух грошових і матеріальних ресурсів та сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності. Кредит сприяє розвитку агропромислового виробництва, економному використанню матеріальних ресурсів і грошових надходжень, зміцненню господарських зв'язків між усіма підрозділами агропромислового комплексу, впливає на прискорення оборотності засобів підприємства. Однак скорочення обсягів кредитування економіки в основному відбулося за рахунок зменшення обсягів кредитування аграрного сектора економіки.

Кредитна підтримка банківськими установами реального сектору економіки і аграрного, зокрема, є вагомим поштовхом до нарощування обсягів виробництва, ефективного його розвитку, зростання фінансового потенціалу, підвищення конкурентоспроможності та досягнення стратегічних цілей підприємств з притаманними специфічними галузевими особливостями ведення бізнесу.

Кредитне обслуговування аграрних підприємств, враховуючи особливості і специфіку галузі, потребує дотримання економічно обґрунтованих строків, обсягу, вартості кредиту, вчасності його надходження до позичальника, обґрунтованості порядку погашення кредиту й процентів за користування ним.

Враховуючи ризики, притаманні галузі, низький рівень прибутковості аграрних підприємств та підвищену нестійкість їх фінансового стану порівняно з іншими галузями економіки, слід мати на увазі, що вартість кредиту для них повинна бути невисока та орієнтування банківських установ щодо встановлення термінів погашення отриманих кредитів має бути для таких підприємств прив'язана до моменту отримання виручки від реалізації сільськогосподарської продукції.

Важливим фактором сприятливого для обох сторін кредитного клімату є покращення фінансового стану аграрних підприємств, зростання їх прибутковості, коли аграрні підприємства стануть привабливішими і надійними партнерами для банківських установ.

Отже, ефективний розвиток сільського господарства України в умовах ринкових перетворень можливий за умови ефективного функціонування підприємств аграрного сектора на селі, підвищення прибутковості яких залежить від належного фінансового забезпечення, яке є важливою передумовою зростання агропромислового виробництва та країни в цілому. Основними напрямками аграрної політики на найближчу перспективу повинно бути удосконалення системи фінансового забезпечення аграрних підприємств. Наявність у достатньому обсязі фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають стабільний фінансовий стан підприємства, платоспроможність, фінансову стійкість, ліквідність. Найважливішими завданнями підприємств є пошук резервів збільшення фінансового потенціалу їх розвитку.

В той же час істотне зменшення можливостей фінансування підприємницької діяльності за рахунок власних коштів спонукає звертатись за кредитними ресурсами, частка яких в структурі джерел фінансування залишається незначною в силу об'єктивних і суб'єктивних чинників, що потребує вдосконалення механізмів, які призведуть до поліпшення їх кредитного забезпечення. Саме через кредит як один із фінансових інструментів впливу на процес виробництва можна вирішити проблеми фінансового забезпечення підприємств аграрного сектора економіки.

В сучасних умовах ринкової економіки зростає роль стимулюючих заходів впливу державної політики на економічний розвиток країни, основою яких є формування дієвого механізму банківського кредитування підприємницької діяльності аграрних підприємств.

Необхідність створення дієвих механізмів банківського кредитування продиктовано проблемами в сфері кредитного забезпечення, а питання складових механізму, які б в сукупності сприяли його належному достатньому рівню для фінансового забезпечення підприємств аграрної сфери приділяється недостатньо уваги. Виділення ефективних механізмів банківського кредитування в якості об'єкта дослідження сприятиме вирішенню актуальної проблеми сучасної економіки – проблеми забезпечення аграрних підприємств необхідними кредитними ресурсами. Вищевикладені позиції дозволяють визначити об'єкт наукового дослідження – механізми банківського кредитування підприємницької діяльності підприємств аграрної сфери економіки.

Крім того, діюча система кредитування залежить як від ресурсів комерційного банку, так і від встановлених НБУ економічних нормативів діяльності комерційних банків і вимог щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів. Ці нормативи регламентують максимально допустимий об'єм акумульованих засобів, розмір резервних фондів, граничну суму видачі кредиту, і це, в свою чергу, робить кредитний механізм залежним від ліквідності балансів комерційних банків. Тому при побудові дієвого механізму банківського кредитування цей чинник необхідно враховувати.

Механізм банківського кредитування підприємницької діяльності аграрних підприємств є формою реалізації процедури кредитування, що здійснюється самостійно кожним комерційним банком на основі сформованої кредитної політики, ефективність якого визначається збігом економічних інтересів кредитора та позичальника і як наслідок досягнення кінцевої мети кожного суб'єкта кредитних відносин: для позичальника – зростання ефективності (прибутковості) підприємницької діяльності за рахунок позичених джерел, а для кредитора – отримання прибутку від кредитної операції без втрати потенційного клієнта на майбутнє [23].

Вагому роль у формуванні механізмів банківського кредитування відіграють організаційні та інституційні структури, які є безпосередніми агентами впливу найвищого рівня на формування механізму через відповідне нормативно-правове та інформаційне забезпечення і сприяють створенню правових основ побудови кредитних відносин між суб'єктами та забезпеченню

необхідними джерелами інформації кожного суб'єкта кредитних відносин.

Варто наголосити, що принципово важливе значення для формування механізмів кредитування має врахування зовнішніх та внутрішніх факторів, які чинять вплив на зміст складових механізму, якими є джерела формування ресурсного потенціалу банківських установ, безпосередньо об'єкт кредитування, принципи банківського кредитування, кредитний цикл (технологія кредитування), умови надання та погашення банківського кредитування, форми і види кредитних інструментів, методи кредитування, форми забезпечення кредиту та моніторинг кредиту.

Найважливішими структурними елементами такого механізму є умови надання кредиту і погашення кредиту (рис.1.7), однак на даний час вони є недостатньо прийнятними для підприємств аграрного сектора.

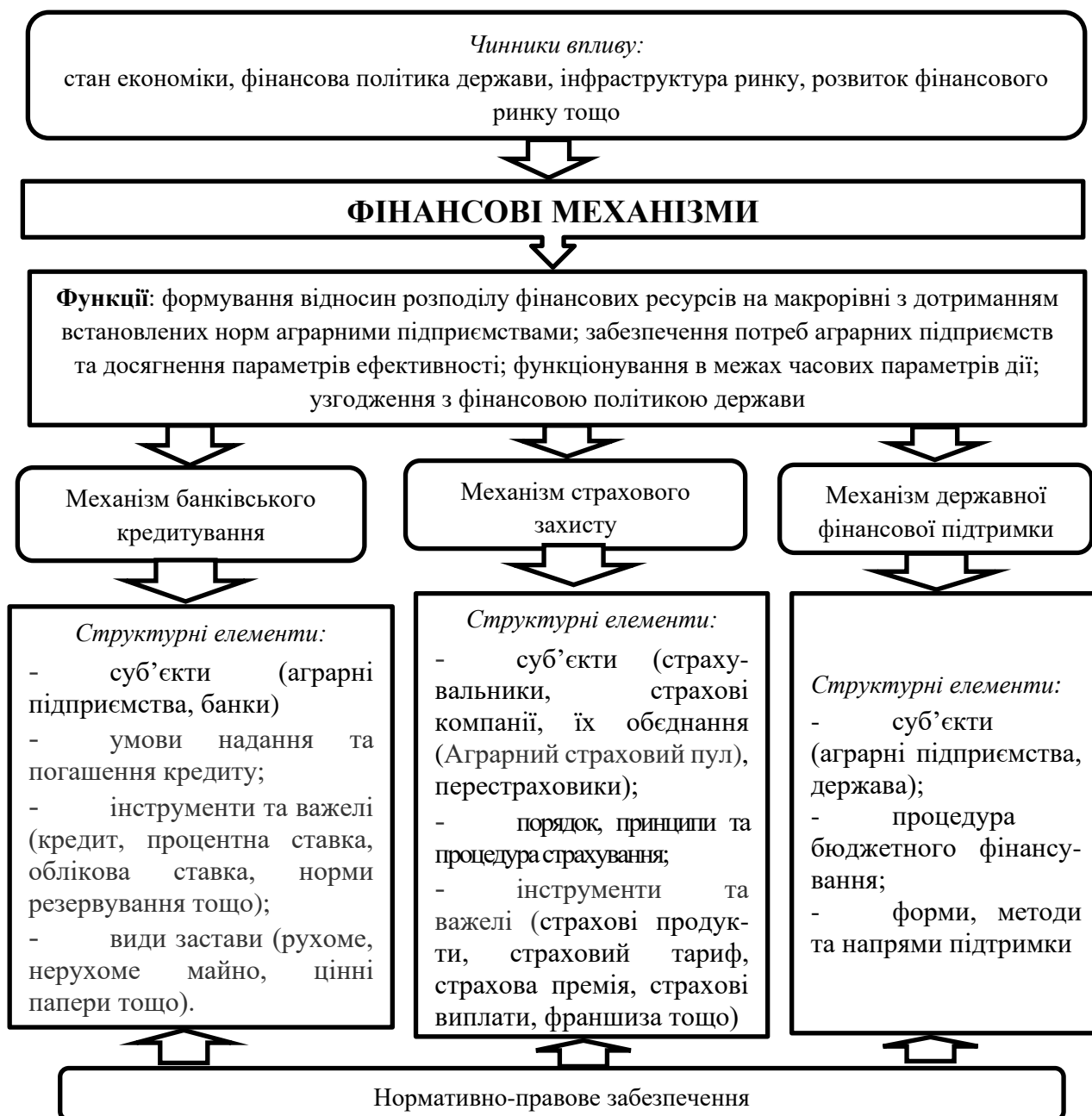

Рис. 1.7. Теоретична модель фінансових механізмів аграрних підприємств з ідентифікацією їх структурних елементів (складено авторами)

Основними принципами банківської діяльності в сфері кредитного забезпечення підприємств аграрного сектора економіки доступними кредитними ресурсами мають бути оптимізація процентної політики, розширення кредитних програм для пріоритетної галузі – сільського господарства, диференційований підхід до кредитування клієнтів з врахуванням особливостей аграрної сфери, створення сприятливого законодавчого поля для розвитку таких відносин.

Встановлено, що висока вартість кредитних ресурсів, відсутність відповідного забезпечення та недостатня кредитоспроможність значної частини аграрних підприємств перешкоджає розвитку кредитних відносин для усіх учасників (позичальників, кредиторів та держави).

Ще однією із проблем розвитку підприємств аграрного сектора економіки є обмеженість доступу до фінансових ресурсів дрібних товаровиробників, частка яких є значною в загальній кількості підприємств галузі, що і посилює необхідність надання суттєвої підтримки саме таких підприємств.

Можливість отримання банківських кредитів фермерами та іншими дрібними сільськогосподарськими підприємствами обмежується відсутністю у них кваліфікованих бухгалтерів, які б вели достовірний облік діяльності цих підприємств і, як наслідок, у багатьох випадках в банки подається недостовірна фінансово-економічна інформація. А частина дрібних товаровиробників сільськогосподарської продукції взагалі не ведуть фінансового обліку. Через це оцінка кредитоспроможності таких позичальників базується не на показниках фінансової звітності, а на особистому знанні банківськими працівниками цих клієнтів [48, с. 236].

Визначальною передумовою в розвитку дрібного і середнього підприємництва у сільському господарстві в особі селян-власників земельних ділянок є створення умов для вільного доступу до фінансових ресурсів та розбудова стимулюючої системи їх оподаткування, що дасть можливість найбільш результативно реалізувати своє право на земельну власність як ефективного суб'єкта господарювання [35, с. 11].

Одним із стримуючих чинників кредитування банківськими установами суб'єктів малого і середнього підприємництва є відсутність надійної застави, наявність якої "може забезпечити позикодавцю кращий захист" і яка "пов'язана з більш тривалими термінами погашення кредитних ліній" [123].

Розвиток банківського кредитування аграрних підприємств стримується також неефективністю сучасної вітчизняної системи страхування ризиків кредитної діяльності, яка фактично виконує роль допоміжного засобу для отримання позики. З цим пов'язана проблема формального або псевдострахування застави. Страхування здійснюється за зниженими тарифами і не може реально захистити виробників у разі настання страхового випадку [48, с. 241].

Отже, стимулювання агропромислового виробництва через застосування дієвого механізму банківського кредитування сприятиме збільшенню частки кредитних ресурсів як необхідного та ефективного джерела фінансового забезпечення, зростанню підприємницької активності в аграрній сфері економіки,

прибутковості як основного мотиву підприємницької діяльності, що в кінцевому результаті позначиться на економічному зростанні економіки країни.

Таким чином, сільське господарство, яке виробляє понад 12% ВВП та забезпечує понад 40% валютної виручки України, демонструє позитивні фінансові результати діяльності, реально недофінансовується за рахунок банківських кредитів.

На нашу думку, обмежені можливості доступу до фінансових ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу вимагають використання інших нетрадиційних інструментів фінансування та вдосконалення механізму банківського кредитування через скоординовану роботу всіх ланок кредитно-гарантійної системи. Такими нетрадиційними інструментами фінансування діяльності підприємств аграрного сектора економіки можуть бути аграрні розписки, які віднедавна відкрили нові можливості для швидкого залучення коштів у процес агропромислового виробництва, причому йдеться про отримання фінансових ресурсів саме підприємствами малого та середнього бізнесу.

Верховна Рада України 06 листопада 2012 року прийняла Закон України “Про аграрні розписки” [145], а 19 березня 2013 року він набув чинності, головною метою якого стало створення нового інструменту кредитування сільськогосподарських товаровиробників, заставою для якого стане новий врожай. Згідно даного закону [145] аграрна розписка являє собою “товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов’язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах; боржником за нею є особа, яка видає аграрну розписку для оформлення свого зобов’язання здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених в аграрній розписці умовах; а кредитором - фізична чи юридична особа, яка надає грошові кошти, послуги, поставляє товари, виконує роботи як зустрічне зобов’язання за договором, за яким боржник за аграрною розпискою видає їй аграрну розписку, наділяючи правом вимагати від нього належного виконання зобов’язань, а також фізична чи юридична особа, яка отримала права кредитора за аграрною розпискою від іншого кредитора за аграрною розпискою у спосіб, не заборонений законом”.

Існують товарні та фінансові аграрні розписки. Згідно статті 3 даного закону [145], “товарна аграрна розписка - це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов’язання боржника за аграрною розпискою здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою”.

Відповідно статті 5 Закону України [145], “фінансова аграрна розписка - це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов’язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості”. Відповідно до законодавства [145], розрахунок за товарною аграрною розпискою здійснюється виключно поставкою тієї кількості продукції,

яка зазначена в аграрній розписці, а за фінансовою — виключно у безготівковій формі у національній валюті, але може прив'язуватися до курсу гривні до іноземної валюти на дату виконання.

Нині поширеною формою кредитування, що протиставляють банківському кредитуванню є мікрофінансування.

Відмінною рисою мікрофінансування слід вказати те, що воно обслуговує клієнтів без урахування минулих результатів господарської діяльності, клієнтів без кредитної історії і без зареєстрованого забезпечення (застави). У цьому сенсі мікрофінансування протиставляють банківському кредитуванню. Функції мікрофінансування доцільно розглядати з економічної і соціальної позицій. Мікрофінансування за своєю сутністю – це бізнес, покликаний вирішувати соціальні завдання, адже працює на стику соціального розвитку та комерційної діяльності. Серед соціальних функцій мікрофінансування необхідно виділити роль згаданого фінансового інструменту в зниженні рівня бідності та підтримки бізнес-ініціативи; підвищення можливості сільського населення в реалізації підприємницького потенціалу та самозайнятості [92, с. 40].

Використання механізму страхового захисту аграріїв спричинене необхідністю акумуляції фінансових ресурсів з метою відшкодування збитків, спричинених настанням ризикових та загрозливих наслідків агропромислового виробництва, пов'язаних із специфікою агропромислового виробництва.

В Україні страхується близько трьох відсотків усіх наявних ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90-95 відсотків [6, с. 227].

За висновками експертів з аграрного страхування, враховуючи підвищені ризики даного бізнесу, визнано, що роль аграрного страхування повинна бути однією з основних у аграріїв при плануванні розвитку їх бізнесу. Однак, на практиці все йде інакше. Рівень агрострахування в Україні становить всього лише 5–7%, в той час як в Польщі цей показник знаходиться на рівні 30%, в Німеччині – понад 60% [173, с. 4].

У країнах ЄС фермери мають право субсидій на сільськогосподарське страхування. Державна підтримка страхування в широких масштабах здійснюється, наприклад, у Франції, де створений Національний гарантійний фонд для компенсації збитків від значних лих. Засоби фонду формуються на 50% за рахунок бюджету і на 50% – за рахунок страхових внесків фермерів. В Іспанії державні субсидії на сплату страхових внесків складають від 20 до 50%. У деяких країнах ЄС, де сільськогосподарське виробництво стабільне, державна підтримка страхування не застосовується. У Канаді при страхуванні сільськогосподарських культур 50% страхових внесків проводить фермер, 25% – федеральний уряд і 25% – уряди провінцій. При страхуванні доходів фермерів бюджетні субсидії складають 67% [53].

Вважаємо, що існують чинники, котрі тим чи іншим чином можуть впливати на вдосконалення існуючих фінансових механізмів, на появу нових фінансових механізмів, тобто, їх кількість і якість є змінною величиною і найбільший вплив на цей процес матиме стан економіки, політика уряду щодо

розвитку галузі сільського господарства на даному етапі розвитку.

Розробка фінансових механізмів покладається на теоретико-методологічні засади, якими визначаються їх сутність, специфічні функції, характерні структурні елементи кожного з наведених механізмів та відповідне нормативно-правове забезпечення. В основі функціонування фінансових механізмів – відносини аграрних підприємств при фінансуванні їх діяльності.

Таким чином, діяльність аграрних підприємств є ризиковою в силу галузевої специфіки їх діяльності, тому застосування різних фінансових механізмів та їх дієвість сприятиме зменшенню ризиків (страховий захист) та поліпшить фінансове забезпечення галузі (державна фінансова підтримка, банківське кредитування, використання аграрних розписок тощо).

Досліджувані фінансові механізми мають характерні особливості формування, а виявленні недоліки вказуватимуть на необхідність їх вдосконалення з метою забезпечення розвитку підприємств аграрного сектора економіки.

Необхідність застосування підприємствами галузі різних фінансових механізмів при здійсненні сільськогосподарської діяльності має на меті сприяння сталому розвитку аграрного сектора економіки через використання регулюючих та забезпечуючих важелів економічних процесів, що сприятиме продовольчій, екологічній та національній безпеці країни загалом. Рішення щодо використання фінансових механізмів опирається на сформовану фінансову політику аграрного підприємства, зорієнтовану на фінансову політику держави, що сприяє збігу інтересів всіх суб'єктів та забезпеченню розвитку галузі. Кінцевою ж метою впливу фінансових механізмів на розвиток підприємств аграрного сектору економіки є підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

При вивченні стану та особливостей впливу фінансових механізмів на розвиток підприємств аграрного сектора економіки важливе місце займає оцінка їх ефективності. Ефективність фінансових механізмів слід розглядати як досягнення стратегічних цілей аграрного підприємства, зокрема, та галузі в цілому за умови комплексного використання їх інструментів та важелів в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності.

Саме дієвість застосованих фінансових механізмів сприятиме розвитку підприємств аграрного сектора економіки в поточному періоді та на перспективу. Для оцінки ефективності фінансових механізмів слід виділити сукупність показників та індикаторів інтересів аграріїв та держави в результаті позитивного чи негативного впливу на розвиток тих чи інших механізмів на розвиток агропромислового виробництва. Такий підхід дозволить визначити проблеми та напрямки вдосконалення задіяних фінансових механізмів, резерви покращення результативності діяльності аграрних підприємств та пошук нових інструментів та важелів ефективної діяльності в сфері агропромислового виробництва.

Ефективність фінансових механізмів розглядатиметься залежно від інтересів аграріїв та держави. Кожному окремо взятому механізму притаманна

певна система визначених показників для оцінки рівня його ефективності.

Виділені чинники впливу на ефективність фінансових механізмів свідчать про можливість поліпшення їх якісних характеристик на перспективу.

Система показників ефективності діяльності, за якими ми будемо досліджувати стан розвитку підприємств аграрного сектору економіки під впливом фінансових механізмів з метою досягнення інтересів сторін представлена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Показники та індикатори впливу фінансових механізмів на розвиток підприємств аграрного сектору економіки

Фінансові механізми	Показники оцінки ефективності	Індикатори інтересів сторін	Кінцева мета впливу
Механізм банківського кредитування, механізм страхового захисту, механізм державної фінансової підтримки	<ul style="list-style-type: none"> - обсяг та темпи приросту власного капіталу, оборотних та необоротних активів; - обсяг та темпи приросту прибутку; - рентабельність (активів, капіталу, операційної діяльності, сільськогосподарської діяльності, необоротних активів); - показники платоспроможності та фінансової стійкості підприємства; 	<p align="center"><i>Індикатори інтересів аграріїв:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства; - стале підвищення продуктивності праці і дохідності сільськогосподарських товаровиробників, - поліпшення фінансово-кредитного забезпечення 	Підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках
	<ul style="list-style-type: none"> - частка банківських кредитів аграрним підприємствам; - процентна ставка за кредитами та її динаміка; - обсяг та темпи приросту страхових премій; - обсяг та темпи приросту страхових виплат; - обсяг страхових премій на 1 га тощо. 	<p align="center"><i>Індикатори інтересів держави:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - стійке економічне зростання галузі сільського господарства в умовах ефективного конкурентного середовища; - зростання підприємницької активності в аграрному бізнесі; - розвиток сільських територій; - розвиток інфраструктури аграрного ринку та фінансово-кредитної інфраструктури, - продовольча, екологічна та національна безпека 	

Джерело: складено авторами

Для оцінки ефективності впливу фінансових механізмів необхідно виділити визначальні індикатори, що сприяють розвитку підприємств аграрного сектору економіки.

Так, на нашу думку, основними індикаторами інтересів підприємств аграрного сектора економіки є: нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства; стає підвищення продуктивності праці і дохідності сільськогосподарських товаровиробників, поліпшення фінансово-кредитного забезпечення.

Крім того, визначено індикатори інтересів держави: стійке економічне зростання галузі сільського господарства в умовах ефективного конкурентного середовища; зростання підприємницької активності в аграрному бізнесі; розвиток сільських територій, розвиток інфраструктури аграрного ринку та фінансово-кредитної інфраструктури, продовольча, екологічна та національна безпека країни.

Економічні інтереси аграрних підприємств тісно переплітаються з інтересами держави. Так, нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства, стає підвищення продуктивності праці і дохідності сільськогосподарських товаровиробників залежать від багатьох чинників зовнішнього і внутрішнього характеру, серед яких, на нашу думку, найбільший вплив мають все таки зовнішні чинники, зокрема конкурентне середовище, яке визначає конкурентоспроможність аграрного підприємства.

Щодо конкурентоспроможності аграрних підприємств, то під нею слід розуміти не лише здатність більшою мірою задовольняти потреби, але й швидку реакцію на зміни в ринковому середовищі та ефективне використання ресурсів. Загалом показник конкурентоспроможності підприємства залежить від різних критеріїв (розташування та природничі ресурси, логістика, фінансовий менеджмент на підприємстві, кваліфікація персоналу, застосування новітніх технологій у агропромисловому виробництві та переробці продукції, створений імідж та державна підтримка тощо). Від того, наскільки ефективно аграрні підприємства використовують ці критерії, залежить їх конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

1.3. Фінансова безпека та її вплив на розвиток підприємств галузі

Забезпечення стійкого та сталого розвитку підприємств в аграрній сфері в умовах динамічної зміни зовнішнього і внутрішнього середовища можливе виключно в разі спрямування належних зусиль на забезпечення належного рівня фінансової безпеки, що можливе завдяки гнучкості й адаптивності до змін в ринковому середовищі.

Наявність сприятливих природно-кліматичних умов, родючих земель в Україні свідчать про потужний виробничий потенціал та можливості ефективного здійснення агропромислового виробництва підприємствами, але за умови забезпечення стійкого та стабільного стану фінансової безпеки.

Існують різні підходи до сутності цього поняття.

Фінансова безпека корпорацій в АПК – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, який гарантує найефективніше використання корпоративних ресурсів підприємства для

забезпечення стабільного функціонування й динамічного розвитку [42, с.60].

Подібним є визначення у О. Приказюка [144, с. 83]: “фінансова безпека сільськогосподарського підприємства – це такий фінансовий стан, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталий розвиток всієї фінансової системи. При цьому внутрішні і зовнішні загрози проявляються у впливі на діяльність підприємства різних ризиків”.

Проте, на думку Ю. В. Квятківського [69, с.70], “нині не розроблені й не прийняті відповідні концепція і стратегія формування системи фінансової безпеки суб’єктів аграрної сфери, не окреслені системоутворювальні компоненти її регулювання та контролю, не наводиться класифікація специфічних небезпек, загроз і викликів поряд із потребами, цінностями й інтересами, вкрай мало конкретних рекомендацій суб’єктам аграрної сфери. Немає також кількісних показників безпеки, критеріїв оцінки якості та ефективності діяльності з її підтримання і підвищення”.

Сутність поняття “безпека”, “фінансова безпека“ пов’язані із наявністю загроз.

Аналіз економічних джерел свідчить про те, що в більшості визначень не конкретизуються загрози, проте вказуються інтереси підприємства, зокрема, “сталий”, “стабільний” або “ефективний” розвиток підприємств, що особливо важливо для суб’єктів аграрної сфери, для яких позитивні кінцеві результати підприємницької діяльності є пріоритетними фінансовими інтересами та стратегією розвитку.

На нашу думку, при визначенні поняття «фінансова безпека» акцентуємо увагу на вагомій внутрішній зазрозі для фінансової безпеки, як низький рівень фінансового менеджменту, від якого залежить і сформована структура капіталу та рівень використання необоротних активів, відсутність стратегічного планування, ефективне управління фінансовими потоками, що сприятиме покращенню фінансових результатів, збільшення ринкової вартості бізнесу, реалізацію пріоритетних інтересів підприємств аграрного сектора.

Фінансову безпеку сільського господарства доцільно визначити як процес формування й ефективного використання фінансових ресурсів за умови виключення можливості зловживань та перенаправлення фінансових потоків у незакріплені законодавством сфери їх використання.

На думку О.В. Гривківської [39, с.94] фінансові ресурси “повинні відповідати необхідно-відтворювальному рівню фінансового забезпечення як окремого підприємства, так і сільського господарства загалом. Нагальними проблемами фінансової безпеки сільського господарства є брак фінансових ресурсів, використання підприємствами коштів не за призначенням, великі борги та їх обслуговування. Погіршує ситуацію подальше підвищення процентних ставок за користування кредитами та зменшення обсягів довгострокового банківського кредитування, зростання інфляції та різні зміни курсу національної валюти, негаразди в банківському секторі тощо”.

Для підтримання фінансової безпеки аграрних підприємств основною вимогою до розподілу прибутку є можливість забезпечення фінансовими ресурсами розширеного відтворення. При цьому слід враховувати конкурентне середовище, що може впливати на обсяг та відновлення фінансового потенціалу аграрного підприємства.

Існують проблеми забезпечення фінансової безпеки малих підприємств, недостатність фінансової безпеки яких “підтверджується низькими показниками ліквідності підприємств, незначними обсягами фінансових витрат на розширене відтворення і здійснення інновацій, часткою підприємств, які використовують інструменти страхування й самострахування, а також зростанням кількості кримінальних посягань на підприємців, корупційних і дискримінаційних дій, у т.ч. із боку окремих представників органів державної влади. Загалом це зумовлює низький рівень фінансування заходів із забезпечення конкурентоспроможності більшості підприємств (особливо порівняно з іноземними), спроможності формувати дієву систему забезпечення комерційної таємниці та фізичну безпеку власного майна й персоналу”.

Основними чинниками нарощування обсягів агровиробництва, як відомо, є високий рівень фінансової забезпеченості та інноваційності національної економіки і галузі, сприятлива й усталена кон’юнктура внутрішнього та світового аграрного ринку... Зростання сільськогосподарського виробництва в Україні, незважаючи на його нинішні високі темпи, відбувається в умовах зменшення фінансової забезпеченості аграріїв, низької ефективності використання ними основних видів ресурсів, збільшення антропогенного навантаження на довкілля, неадекватного розвитку соціальної сфери села, що скорочує потенціал ефективного зростання галузі [215, с.11].

Отже, фінансова безпека підприємств аграрного сектора економіки визначається таким фінансовим станом, за якого відсутні будь-які загрози (внутрішні, зовнішні), підприємства динамічно розвиваються в умовах гідротермічної і цінової невизначеності та посилення конкурентного середовища, отримують прибуток як визначальний фактор фінансової безпеки і мотив підприємницької діяльності, що відповідає пріоритетним інтересам аграріїв та сприяє забезпеченню продовольчої, національної і екологічної безпеки.

Важливими цілями фінансової безпеки підприємств аграрного сектора є забезпечення стабільного фінансового стану аграрних підприємств, забезпечення ефективності діяльності, мінімізації ризиків, забезпечення розвитку сільських територій у відповідності з децентралізацією органів місцевого самоврядування. Окрім забезпечення стабільного фінансового стану аграрних підприємств важливою ціллю є забезпечення конкурентоспроможності підприємницької діяльності, яка є можливістю ефективного використання потенціалу, здатністю своєчасно реагувати на зміни потреб споживачів сільськогосподарської продукції, вміння своєчасно розробляти необхідні заходи у відповідь на нововведення конкурентів, нейтралізувати несприятливі дії зовнішнього середовища.

В умовах ринкових відносин фінансова безпека підприємств аграрного

сектора економіки знаходиться під впливом різних загроз (внутрішніх і зовнішніх), які негативно позначаються на фінансовому стані підприємств, що вимагає пошуку шляхів протистояння цим загрозам, в тому числі через виокремлення визначальних факторів фінансової безпеки.

Вважаємо за необхідне поглибити зміст визначальних факторів формування і забезпечення стабільності системи фінансової безпеки, окрім розвитку агрострахування як важливої складової зниження ризику специфічної галузі економіки, диверсифікованості аграрного бізнесу, прибутковості діяльності аграрних підприємств, наявності сформованого резервного капіталу, визначальними факторами формування і забезпечення стабільності фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері виділено націленість на підвищення рівня капіталізації.

В умовах нестабільності ринкового середовища зростає роль максимальної достовірності поданої інформації, що міститься у фінансовій звітності, для всіх її користувачів, що впливатиме і на управлінські рішення в процесі управління фінансовою безпекою.

Таким чином, фінансова безпека є основою ефективності діяльності аграрних підприємств в ринковій економіці і визначається їх фінансовим станом, який найповніше відображений у фінансовій звітності. Відтак важливим напрямом економічної політики держави має бути і постійний моніторинг фінансової та статистичної звітності. Формування ринкових відносин вимагає від кожного учасника підприємницької діяльності вміння адекватно аналізувати економічну інформацію і приймати виважені рішення щодо інвестування своїх ресурсів в діяльність підприємств з метою одержання прибутку як основного мотиву підприємницької діяльності, що досягається лише за умови забезпечення прозорості та достовірності складеної фінансової звітності.

Фінансова звітність визначається сукупністю показників про наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, вказує на його реальні й потенційні фінансові можливості. Вона відображає і дає змогу оцінювати результати діяльності, прогнозувати напрямки підвищення ефективності, сприяє розробці й прийняттю виважених управлінських рішень, тому її можна і потрібно розглядати не більше як інструмент забезпечення ефективного управління на всіх рівнях, але і як потужну інформаційну базу, що безпосередньо сприяє фінансовій безпеці господарюючого суб'єкта галузі та держави в цілому.

Фінансова безпека аграрних підприємств характеризується станом, за якого підприємства стабільно і ефективно функціонують в умовах невизначеності. Для галузі сільського господарства останнє включає конкурентне середовище та виконання суспільно-економічних функцій продовольчої, національної та екологічної безпеки. Недостатня увага до проблем фінансової безпеки може призвести до небажаних результатів, оскільки навіть при високій прибутковості бізнесу підприємство наражається на поглинання з боку інших підприємств, а зростання темпів бізнесу викликає більш високу залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування та, можливо, втрату стійкості і самостійності в прийнятті управлінських рішень. Тому націленість на підвищення рівня капіталізації вирішуватиме питання забезпечення пріоритетних інтересів

аграрних підприємств – зростання ринкової вартості.

Досягнення високого рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора неможливе без сприятливої державної політики, основним напрямом якої є сприяння розвитку підприємницької ініціативи на селі шляхом застосування дієвих механізмів фінансової підтримки з боку держави. Лише комплексні дії аграріїв та держави, спрямовані на підтримання фінансової безпеки шляхом створення умов і вжиття заходів для отримання необхідного її рівня, забезпечать розвиток пріоритетної галузі економіки.

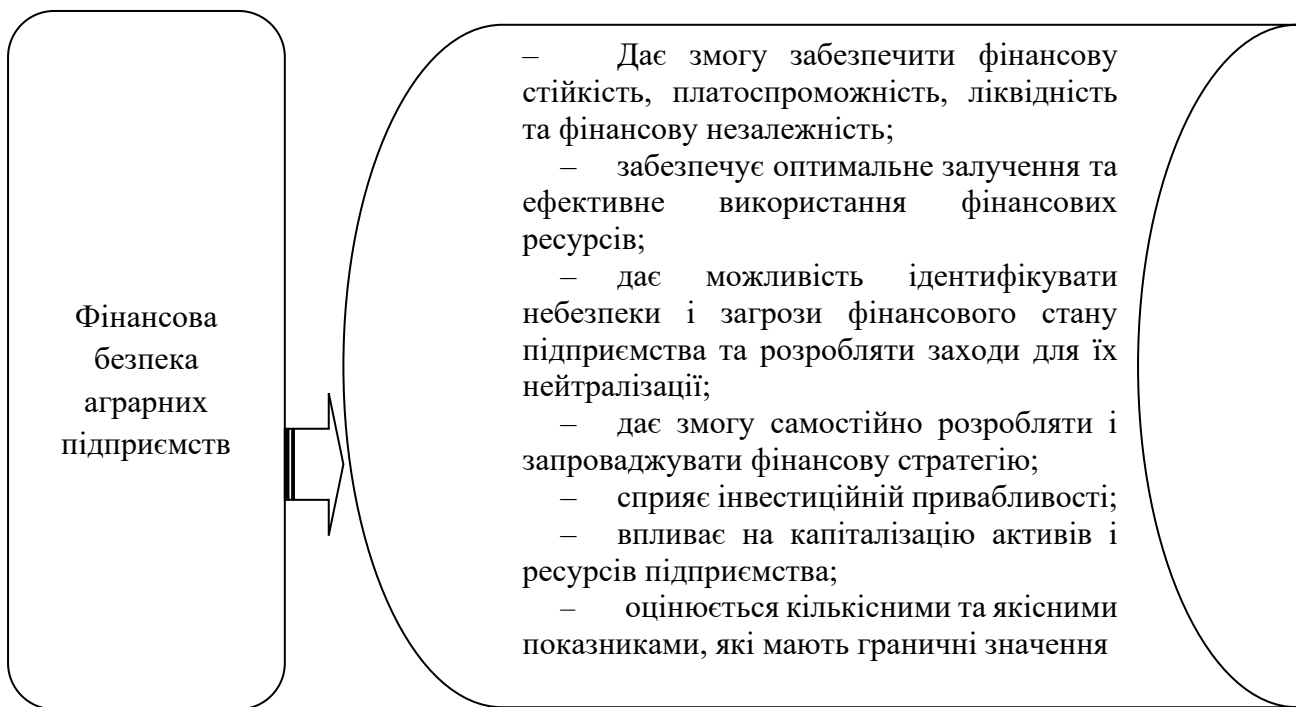
Отже, фінансова безпека підприємств аграрного сектора є складовою економічної безпеки, сталість якої визначає ефективність та прибутковість підприємницької діяльності, а в основі стратегії розвитку лежать пріоритетні інтереси (фінансова стійкість і стабільність, результативність підприємницької діяльності, інвестиційна привабливість), забезпечення яких сприятиме динамічному розвитку підприємств аграрного сектора економіки в умовах невизначеності та посилення конкурентного середовища.

В умовах ринкових відносин важливим кроком в забезпеченні ефективної діяльності підприємств аграрного сектора економіки є управління фінансовими ресурсами, оптимізація їх використання, тому зростає роль формування цілісної системи фінансової безпеки, яка сприятиме попередженню розвитку кризових явищ шляхом використання фінансових методів і важелів зниження ризиків та загроз в процесі здійснення підприємницької діяльності. Формування цілісної системи фінансової безпеки таких підприємств зумовлено необхідністю одночасної розробки складних теоретичних і вирішення практичних питань, враховуючи пріоритетність галузі сільського господарства як такої, що вирішує питання продовольчої і екологічної безпеки.

Зростаюча значущість формування системи фінансової безпеки агроформувань зумовлена негативною динамікою розвитку процесів економічного простору, зокрема, розладом системи державних фінансів та фінансів господарюючих суб'єктів, що останніми роками все більш посилюється, втраті рівня кредитоспроможності агроформувань, а також посиленні безладу в розрахунковій сфері й загостренні банківської системи та фондового ринку, падінні реальної заробітної плати, великому обсязі заборгованості із заробітної плати, втраті довіри суб'єктів господарювання та населення до фінансових інститутів, відтоку вітчизняного капіталу за кордон, відмиванні "брудних" грошей тощо. Проблема фінансової безпеки агроформувань стає системною: вона торкається і зв'язує воедино окремих суб'єктів аграрної сфери [41, с. 625].

В економічних джерелах зустрічаються різні підходи до визначення критеріїв та індикаторів фінансової безпеки. Однак, ми маємо зосередитись на індикаторах фінансової безпеки підприємств специфічної галузі економіки, враховуючи визначені попередньо цілі, фактори та її можливості (рис. 1.7).

Сукупність індикаторів, яка характеризує стан суб'єктів аграрної сфери, є найважливішою відхідною інформацією, на якій має базуватись весь процес стратегічного планування фінансової безпеки [61, с. 56–61].

Рис. 1.7. Можливості фінансової безпеки аграрних підприємств (складено авторами)

Натомість різними є підходи до визначення тих чи інших індикаторів фінансової безпеки та їх порогових значень.

Квятківський Ю. В. [63, с.74] визначає "низку специфічних індикаторів: середньорічні темпи приросту грошової маси; величина номінальної й реальної облікової ставки; показник грошового надлишку; швидкість обігу фінансових ресурсів; загальний обсяг і структура надходжень; наявність достатніх резервів; покриття резервами середньомісячної потреби; щоденний обсяг обігу готівки; межа коливань; ступінь збалансованості витрат і надходжень фінансових ресурсів; професіоналізм та ретельність розробки й процедура розгляду та затвердження кошторисів;масштаби фінансування; наявність чи відсутність високоліквідних резервів; система обліку; своєчасність фінансування; характер взаємовідносин із банком; стан розрахунків за зобов'язаннями; масштаби податкових пільг; рівень девальвації національної валюти; наявність чи відсутність жорстких фінансових обмежень; фінансова дисципліна; розмір загальної капіталізації; обсяги інвестицій".

Індикаторами фінансової безпеки підприємства, на думку О.В. Арефєвої [6, с. 102] "є граничні значення таких показників: коефіцієнта покриття, коефіцієнта автономії, рівня фінансового левєриджа, коефіцієнта забезпеченості відсотків до сплати, рентабельності активів рентабельності власного капіталу, середньозваженої вартості капіталу, показника розвитку компанії, показника диверсифікованості, темпів зростання прибутку, обсягу продажів, активів, співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості тощо.

Показниками оцінки є: надлишок або нестача власних оборотних засобів, які необхідні для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних із господарською діяльністю підприємства; надлишок або нестача власних оборотних засобів, а також середньорічних і довгострокових кредитів та позик; надлишок або нестача загальної величини оборотних засобів” [6, с. 102].

Єрмошенко М.М. [61] вважає, що ”при визначенні критеріїв оцінки фінансової безпеки логічно виділяти макро- і мікроекономічний, зовнішній та внутрішній аспекти, рівні існуючої системи фінансування. Серед найбільш загальних показників фінансової безпеки суб’єктів аграрної сфери виділяють результати економічної діяльності (здатність підприємства досягти поставленої мети й виконувати власну місію в стратегічному вимірі), продуктивність (співвідношення обсягу виробленої продукції із кількістю витрачених ресурсів) та ін. Конкретніше уявлення про стан фінансової безпеки дають такі характеристики: фінансова стабільність, платоспроможність, маневреність, ліквідність”.

В економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення узагальнюючого рівня фінансової безпеки, оскільки складові, які її визначають, дуже різноманітні, а їх вагомість на кожному підприємстві різна, тому узагальнимо найважливіші показники оцінки рівня фінансової безпеки та зростання фінансового потенціалу в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Визначені показники оцінки рівня фінансової безпеки та зростання фінансового потенціалу підприємств аграрного сектора

Показники	Значення показника	Алгоритм розрахунку	Нормативне значення
1	2	3	4
Коефіцієнт покриття	дає загальну характеристику платоспроможності і виявляє скільки гривень оборотних активів припадає на одну гривню поточних зобов'язань	Оборотні активи / Поточні зобов'язання	більше 1
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	визначається частка власників підприємств у загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність	Власний капітал / Валюта балансу	0,5 – 1
Коефіцієнт маневреності власних коштів	показує, яка частка власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні активи, а яка капіталізована	Оборотні активи / Власний капітал	0,4 – 0,6

Продовження таблиці 1.2

1	2	3	4
Коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів	характеризує структуру капіталу; зростання цього показника в динаміці означає, що підприємство чим далі, тим більше залежить від зовнішніх інвесторів	Догострокові зобов'язання / Довгострокові зобов'язання + Власний капітал	зменшення
Коефіцієнт фінансового левериджу	характеризує ступінь забезпеченості позичальника власним капіталом і полягає в оцінці розміру власного капіталу та ступеня залежності позичальника від залучених ресурсів	Довгострокові зобов'язання / Власний капітал	менше 0,5
Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів	характеризує рівень забезпеченості необоротних активів власними коштами	Необоротні активи / Оборотні активи	0,5-0,8
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	свідчить про частку запасів, яка фінансується за рахунок ресурсів, залучених на постійній основі	(Оборотні активи – Поточні зобов'язання) / Оборотні активи	зростання

Джерело: узагальнено авторами на основі [109;190]

Аналіз методик розрахунків показників фінансового стану в економічних джерелах дає підстави стверджувати, що існують неузгоджені питання щодо розрахунку коефіцієнтів та визначення їх нормативних значень, які вкрай відрізняються і не можуть застосовуватись для всіх галузей, не враховуючи специфіку. Різноманітність нормативних значень фінансових коефіцієнтів в методиках вимагає врахування галузевого чинника і визначення середнього для окремих галузей значення, що дозволить об'єктивно підійти до формування обґрунтованих висновків щодо стану фінансової безпеки аграрних підприємств.

Основними неузгодженими питаннями є значна кількість термінів і методик розрахунку для одних і тих же показників; відсутність єдиних підходів до коефіцієнтів у блоки з метою діагностики причин фінансової небезпеки; нормативні значення для оцінки показників більшою мірою враховують зарубіжну практику, ніж особливості функціонування окремих галузей.

Для встановлення рівня фінансової безпеки важливими є визначення їх порогових значень показників, недотримання яких буде свідчити про ознаки нестійкого стану суб'єктів підприємництва в аграрній сфері.

Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки доцільно

розуміти граничні величини, недотримання яких призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного. Слід підкреслити, що за межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки фінансова система підприємства втрачає спроможність до динамічного розвитку, стає об'єктом, який втрачає свою ліквідність, тому їй загрожує банкрутство [62, с.176].

На думку А.І. Сухорукова [193, с.73] "при визначенні порогових значень фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери слід врахувати також граничні рівні критеріїв, встановлені для їх конкурентів і партнерів. Крім того, як порогові значення фінансової безпеки можуть прийматись значення відповідних показників інших країн".

Індикатори фінансової безпеки відображають специфіку певного рівня управління підприємствами в аграрній сфері. Запропоновані індикатори фінансової безпеки О.В. Гривківською [38] повинні враховувати порогові значення (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Індикатори фінансової безпеки підприємства

Показники	Порогові значення	Примітки
1	2	3
Коефіцієнт покриття	1,0	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Коефіцієнт автономії	0,3	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Рівень фінансового левериджу	3,0	Значення показника повинне бути не більше за порогові
Коефіцієнт забезпеченості відсотків до сплати (Прибуток до сплати відсотків і податків / відсотки до сплати)	3,0	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Рентабельність активів	Індекс інфляції	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Рентабельність власного капіталу	15%	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Середньозважена вартість капіталу	Рентабельність активів	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Показник розвитку компанії (відношення валових інвестицій до амортизаційних відрахувань)	1,0	Значення показника повинне бути не менше за порогові
Тимчасова структура кредитів	Кредити, строком до 1 року > 30%; кредити строком більше 1 року < 70%	Значення показника повинне бути не менше за порогові

<i>Продовження таблиці 1.8</i>		
1	2	3
Показники диверсифікації : – диверсифікація покупців (доля у виручці одного покупця); – диверсифікація постачальників (доля у виручці одного постачальника)	10%	Значення показника повинне бути не більше за порогові
Темпи зростання прибутку, реалізації продукції, активів	Темпи росту прибутку > темпів росту реалізації продукції > темпів росту активів	-
Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості	Період обороту дебіторської заборгованості > періоду обороту кредиторської заборгованості	-

Джерело: [38]

На нашу думку, для вдосконалення методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки варто вживати організаційних заходів щодо формування обґрунтованої системи показників для побудови статистичної моделі аналізу фінансового стану; розробку граничних значень величин показників для оцінки фінансової безпеки з обов'язковим врахуванням галузевої приналежності, що спростить процедуру прийняття управлінських рішень для забезпечення їх ефективної діяльності.

Аналіз існуючих підходів до оцінки фінансової безпеки аграрних підприємств є досить широким та дозволяє визначити як функціональні складові безпеки, так і різні напрями його діяльності. Вони можуть використовуватись як окремо, так і разом в межах процесу управління фінансово-економічною безпекою підприємств.

Фінансова діагностика є ваговою складовою в системі фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній сфері, з якої розпочинається процедура визначення фінансового стану, виявлення причин негараздів в підприємницькій діяльності, що передбачає подальші дії по використанню інших складових системи за умови формування відповідного інституційного середовища її розвитку.

Різноманітність методичних підходів оцінки рівня фінансової безпеки вимагає побудови такої діагностики, в основі якої врахування основних критеріїв з визначеними показниками, комплексне і системне використання яких разом з індикаторним, ресурсно-функціональним, вартісним і потоковим методичними підходами дасть можливість комплексно оцінити рівень фінансової безпеки та сприяти розробці заходів забезпеченню цілей та пріоритетних фінансових інтересів суб'єктів в аграрній сфері.

Питання забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств значно загострилось з отриманням повноправного членства у Світовій організації торгівлі (СОТ) України. Здійснення державної фінансової

підтримки сільського господарства зводилось до таких напрямків як узгодження граничного рівня сукупного виміру підтримки (СВП) відносно програм "жовтої скриньки" та переходу до програм "зеленої скриньки", не продуктова та продуктова підтримка в межах рівня "de minimis" (мінімальних рівнів підтримки); необмежене використання заходів "зеленої скриньки", що реалізується переважно через урядові програми бюджетної підтримки (не передбачають обмеження з боку COT) [16, с. 111–116].

Аграрний сектор України потребує іноземних інвестицій, вже тривалий час залишаючись галуззю з найбільш нереалізованим потенціалом. Першочерговим завданням держави при цьому є створення позитивного іміджу аграрної галузі України перед потенційними інвесторами, але для цього необхідні лібералізація підприємницької діяльності й удосконалення економічного законодавства [49, с. 131]. На думку автора, "з метою поліпшення інвестиційного клімату необхідно проведення відповідної політики за найповнішого патронату держави як гаранта дотримання законності. Передусім варто відрегулювати й удосконалити законодавство. Важливо забезпечити дійсне, а не формальне, виконання юридичних норм, які суттєво спрощують процес реєстрації підприємств, сприяють реалізації інвестиційних проектів і чітко визначають повноваження контролюючих органів. Часті зміни законодавства, недостатній захист права приватної власності не додають впевненості вітчизняним та іноземним інвесторам, відтак для них існує значний ризик втрати коштів». Варто стимулювати зарубіжні інвестиційні проекти наданням різноманітних преференцій потенційним вкладникам через зміну ставки податку на прибуток у бік її зменшення, надання спеціальних податкових канікул терміном на 3 або 5 років, які дають змогу повністю звільнити підприємство від сплати податків на певний період з метою прискорення його розвитку" [49, с. 129].

Виділено стримуючі чинники розвитку системи фінансової безпеки в даній сфері (недостатнє інституційне забезпечення, відсутність єдиної облікової політики, відсутність подання фінансової звітності по системі галузевого управління, до органів територіального управління), що відкриває нові напрями розробки нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення відносин в сфері забезпечення фінансової безпеки з чітким визначенням рівнів його нормативно-правового поля в цій сфері.

Хоча слід зауважити і певні негативні наслідки, серед яких відсутність мотиваційного підходу для пошуку резервів підвищення ефективності агропромислового виробництва; додаткова завантаженість бюджету, тоді як фінансові ресурси держави використовуються без належної програми та визначеного кола учасників. Тому необхідно переглянути існуючі нормативи з метою пошуку ефективного механізму забезпечення високого рівня фінансової безпеки аграрних підприємств корисний як для виробника, так і для країни в цілому.

Значних успіхів у питанні забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств Україна досягла завдяки впровадженню спеціальних режимів оподаткування, а саме завдяки особливого режиму сплати ПДВ, що мало такі позитивні наслідки як: збільшення фінансового забезпечення підприємства;

цільовий характер грошових коштів; стимулюючий вплив на розвиток стратегічно важливих галузей аграрного сектора економіки.

Вважаємо, що державна регуляторна політика щодо аграрного сектора економіки має мати чіткі стабільні вектори підтримки пріоритетних напрямів щодо фінансово-кредитної, цінової та страхової діяльності [107].

Можливість забезпечення високого рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора в значній мірі залежить від державного регулювання, що характеризується наданням прямої та непрямой фінансової підтримки, запровадженням нормативно-правих актів в сфері фінансової безпеки та вдосконаленням існуючих, ефективність якого залишається на низькому рівні і потребує масштабних удосконалень в частині перегляду заходів фінансової політики держави, впровадження ефективних регіональних програм, сприяння інноваційній діяльності сільськогосподарських підприємств, а також удосконалення земельних відносин та створення ефективного кредитного механізму, що в сукупності формуватиме сприятливе підприємницьке середовище для розвитку галузі сільського господарства.

Таким чином, фінансова безпека аграрних підприємств характеризується станом, за якого підприємства стабільно і ефективно функціонують в умовах невизначеності. Недостатня увага до проблем фінансової безпеки може призвести до небажаних результатів, тому фінансова діагностика є вагомим складовим елементом системи фінансової безпеки, що передбачає дії по використанню інших складових системи за умови формування відповідного сприятливого середовища її розвитку.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСУВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

2.1. Тенденції розвитку галузі сільського господарства

Аграрний сектор є пріоритетним і стратегічним сектором економіки України, який впродовж останніх років показує позитивну динаміку розвитку, є ефективним в порівнянні з іншими галузями та займає значну частку в експорті сільськогосподарської продукції, тому є необхідність закріплення наявних результатів діяльності та збереження конкурентних позицій на світовому продовольчому ринку.

Сільське господарство є одним із найважливіших секторів національної економіки. Крім власного споживання та постачання сировини для промисловості, продукція сільського господарства експортується, що значно підвищує експортний потенціал держави. Сільське господарство є одним із найважливіших секторів державної економіки. Крім власного споживання та постачання сировини для промисловості, продукція сільського господарства експортується, що значно підвищує експортний потенціал держави. Частка сільськогосподарської продукції у ВВП України щороку зростає і в 2017 р. цей показник досяг 13,6% [50, с. 268].

Базою дисертаційного дослідження є товаровиробники – підприємства аграрного сектора економіки України та Вінницької області, в тому числі фермерські господарства, тому спробуємо оцінити їх фінансовий потенціал як основу забезпечення розвитку підприємства та сформовану ресурсну базу в якості гарантування конкурентоспроможності підприємств галузі та визначення потреби в залученні в процес виробництва тих чи інших фінансових механізмів.

Стан фінансування підприємств аграрного сектора економіки, досліджуватимемо на прикладі агропромислового комплексу Вінницької області, який показує високі темпи розвитку та вагомі результати сільськогосподарської діяльності.

Вінницька область розташована в центральній частині України, характеризується помірно-континентальним кліматом, тобто має сприятливі умови для ведення аграрного бізнесу, про що свідчать показники розвитку сільського господарства (додаток Б).

Крім того, Вінницька область має найбільшу частку українських чорноземів (21%), за землекористувачами закріплені більше 2 млн га сільськогосподарських земель, що складає 3,3% площі України. Впродовж останніх років вона є безумовним лідером в Україні за такими показниками: продукції сільського господарства, продукції рослинництва, продукції тваринництва, виробництва м'яса в живій вазі, по кількості ВРХ, а по показниках валового збору буряків цукрових фабричних та картоплі, виробництва молока – 1 місце закріплено за Вінницькою областю впродовж 2010-2018 рр.

Щодо частки Вінницької області у виробництві продукції сільського

господарства в Україні, то слід відмітити, що в 2019 р. частка становить 8,4%, або збільшилась в порівнянні з 2010 р. (7,1%), частка продукції рослинництва та тваринництва становить 7,3% та 12,5% відповідно (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Частка Вінницької області в Україні у виробництві продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р., млн. грн),%

Показники	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Продукції сільського господарства України	7,1	7,6	8,4	8,2	8,4	8,4
рослинництво	7,2	6,8	7,8	7,6	7,8	7,3
тваринництво	5,2	9,5	9,9	9,8	9,9	12,5

Джерело: сформовано за даними статистичного щорічника [186]

Аналіз показників розвитку аграрних підприємств в Україні за 2013-2019 рр. свідчить про незначне, але зростання кількості підприємств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність (з 49046 одиниць в 2013 р. до 48504 одиниць в 2019 р.) на 542 одиниці; зростання продуктивності праці на 1 зайнятого в с.-г. виробництві в 4,6 раза, такі тенденції є індикатором інтересів аграріїв.

Разом з тим спостерігаємо зменшення кількості найманих працівників в аграрних підприємствах (з 579,8 тис в 2013 р. до 463,2 тис. в 2019 р.) в 1,3 раза, (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка показників розвитку аграрних підприємств в Україні

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2019 / 2018 р. до 2013 р. (+;-)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кількість підприємств, які здійснювали с.-г. діяльність, одиниць	49046	46199	45379	47697	45558	49208	48504	-542
Кількість найманих працівників, тис.	579,8	528,9	500,9	513,2	489,2	474,6	463,2	-116,6
Продуктивність праці на 1 зайнятого в с.-г. виробництві (у постійних цінах 2010 р.), тис.грн.	201,2	227,8	223,3	275,3	271,5	313,6	928,6*	727,4

<i>Продовження таблиці 2.2.</i>								
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників в сільському господарстві, грн.	2340	2556	3140	3916	5761	7166	8738	6398
Валова продукція сільського господарства – всього, млн грн	136590,9	139058,4	131918,6	145119,0	140535,2	158306,5	842767*	706176,1
рослинництва	103127,8	105529,5	99584,7	113392,6	108601,1	124719,0	в.д	21591,2
тваринництва	33463,1	33528,9	32333,9	31726,4	31934,1	33587,5	в.д	124,4
Чистий прибуток (збиток), млн.грн	14925,7	21413,4	101912,2	89816,3	68276,8	70461,8	90167,0	75241,3
Підприємства, які одержали чистий прибуток, % до загальної кількості	80,3	84,7	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	3,1
Фінансовий результат, млн. грн.	26186,6	51668,0	127525,5	102496,1	88676,3	93135,1	114666,4	88479,8
Підприємства, які одержали чистий збиток, % до загальної кількості	19,7	15,3	11,1	11,6	13,3	13,3	16,6	-3,1
Фінансовий результат, млн. грн.	11260,9	30254,6	25613,3	12679,8	20399,5	26257	24499,4	13238,5
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	8,3	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5	16,1	7,8 в.п.
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	11,7	21,4	43,0	33,6	23,5	18,9	19,3	7,6 в.п.

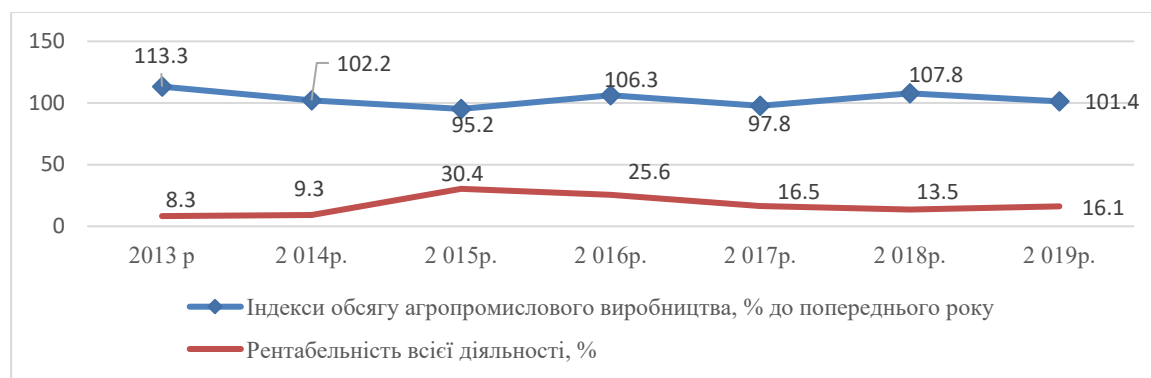
Джерело: [175]. *В постійних цінах 2016 р.

Нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства є індикатором інтересів підприємств галузі, зокрема, в 2016-2018 рр. обсяги валової продукції тваринництва в аграрних підприємствах України зросли в 1,1 раза, однак в порівнянні з 2013 р. залишились майже на тому ж рівні; а обсяги продукції рослинництва – зросли в 2018 р. в 1,2 раза в порівнянні з 2013 р. та 2017 р.

В структурі виробленої аграрними підприємствами України валової продукції рослинництва - 18,4% (середнє значення за 2015-2018 рр.) належить фермерським господарствам, а в структурі виробництва продукції тваринництва – фермерським господарствам належить лише 4%.

Темпи зростання агропромислового виробництва в 2019 р. становили 101,4% до попереднього року (рис.2.1).

Позитивною тенденцією в розвитку аграрного сектора є зміни в розмірі середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників в сільському господарстві України в сторону зростання в 3,7 раза (з 2340 грн. в 2013 р. до 8738 грн. в 2019 р.).

Рис. 2.1. Темпи зростання агропромислового виробництва та динаміка рентабельності підприємств АПК України у 2013–2019 рр. (побудовано авторами)

Обсяг отриманого чистого прибутку, як основа нарощення фінансового потенціалу аграрних підприємств, має тенденцією до скорочення з 101912,2 млн грн. в 2015 р. до 90167,0 млн грн. в 2019 р. або в 1,1 раза. Підприємств, які одержали чистий прибуток в 2019 р., є 83,4% до загальної кількості, тоді як підприємств зі збитком за цей же період – 16,6%. Також за цей період знизилась ефективність агропромислового виробництва, на що вказує зменшення рівня рентабельності всієї діяльності – з 30,4% до 16,1% та рентабельності операційної діяльності – з 43% до 19,3%, що є стримуючим чинником поліпшення фінансового забезпечення аграрних підприємств за рахунок власних фінансових ресурсів.

Визначаючи місце Вінницької області у виробництві продукції сільського господарства слід відмітити, що індекси сільськогосподарської продукції за категоріями господарств Вінницької області були вищими за аналогічні індекси по Україні в 2013, 2014 та 2016 рр. та 2018 р. відповідно (таблиця 2.3).

Аналізуючи показники розвитку аграрних підприємств Вінницької області (додаток 3) слід відмітити також зростання їх кількості за 2015-2019 р. на 335 одиниць, при цьому їх частка до загальної кількості по Україні становить 5,7% (в 2019 р.), що є вищою проти інших областей Подільського економічного району (Тернопільська область – 2,2%, Хмельницька – 3,4%).

Таблиця 2.3

Індекс сільськогосподарської продукції (в господарствах всіх категорій), в % до попереднього року [185]

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	113,3	102,2	95,2	106,3	97,8	107,8	101,4
Вінницька область	123,3	111,0	91,8	117,0	95,8	110,6	101,1

Тобто зростання кількості суб'єктів господарювання ми розцінюємо як зростання підприємницької активності в аграрному бізнесі, що є індикатором інтересів держави.

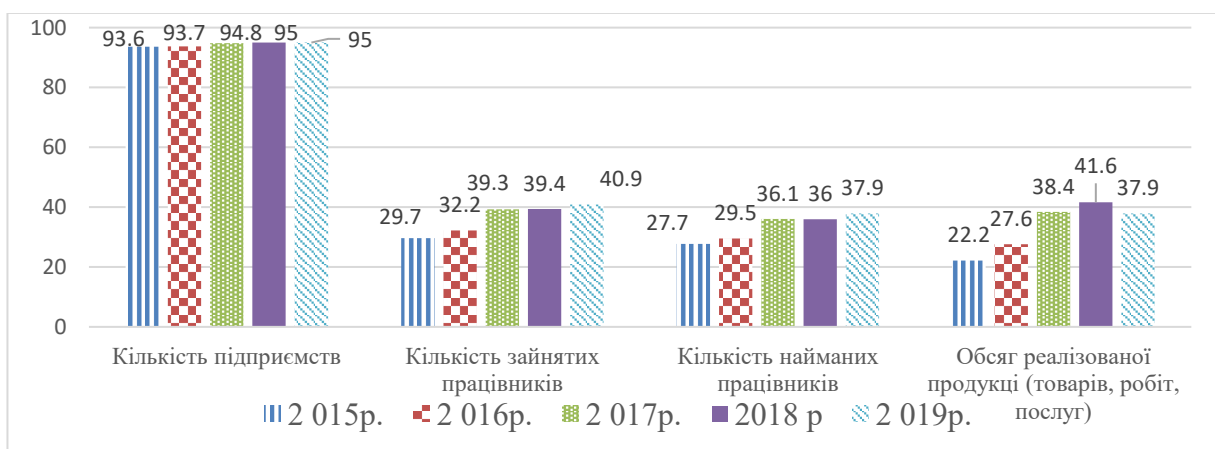
Розвиток аграрного сектора забезпечує також важливу соціальну функцію. Так, частка Вінницької області по кількості зайнятих працівників на підприємствах сільського господарства становить 6,7% до показника в Україні та 21,6% до зайнятих працівників підприємств регіону.

На фоні скорочення в 1,2 раза кількості зайнятих працівників в сільському господарстві за 2015-2019 рр., зросли витрати на персонал в 1,93 раза (з 2083,6 млн грн до 4013,4 млн грн).

Нарощення обсягів виробництва продукції сільського господарства спостерігається і в аграрних підприємствах Вінницької області – зростання в 1,4 раза (з 29924,6 млн грн. в 2015 р. до 42411,8 млн грн. в 2019 р.).

В порівнянні із статистичними даними по Україні, впродовж аналізованого періоду розмір середньорічної номінальної заробітної плати штатних працівників аграрних підприємств Вінницької області є вищим від середнього по Україні в 1,2 раза і має тенденцію до зростання - в 3,04 раза (з 3349 грн до 10166 грн.) за 2015-2019 рр.

Оцінка показників діяльності підприємств сільського господарства за регіонами України в 2019 р. показує, що частка Вінницької області щодо кількості підприємств – 5,7% до показника по Україні та 27,8% до підприємств регіону. Аналізуючи діяльність підприємств сільського господарства Вінницької області в розрізі великих, середніх, малих і мікропідприємств слід відмітити важливу роль і місце саме малих підприємств, частка яких є лівовою (94,4% середнє значення за 2015-2019 рр.), на цих підприємствах частка зайнятих працівників – 36,3% (середнє значення), а обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) саме цими підприємствами становить 33,5% до загального показника виду діяльності, тоді як у великих підприємств – 30,1% (середнє значення) (рис.2.2).

Рис.2.2. Показники діяльності малих підприємств у сільському господарстві Вінницької області (% до загальних показників виду діяльності) [183]

Основою формування власних фінансових ресурсів є розмір чистого прибутку підприємства як індикатора ефективності його діяльності та зростання його фінансового потенціалу. Прибуток підприємств аграрного сектора економіки як кінцевий фінансовий результат, розглядаємо як підставу, передумову для висновку про наявність у них можливості забезпечення сталого розвитку. Наявність прибутку свідчатиме про можливість використання фінансових механізмів аграрними підприємствами в процесі побудови фінансових відносин із банківськими установами, страховими компаніями та іншими економічними суб'єктами.

Аграрні підприємства Вінницької області впродовж 2015-2019 рр. слід вважати прибутковими і рентабельними, однак аналіз розміру прибутку як кінцевого фінансового результату показує його скорочення – в 1,9 раза (з 7919,5 млн грн. до 4270,3 млн грн). Також за цей період знизилась рентабельність операційної діяльності (з 37,5% в 2015 р. до 10,7% в 2019 р.) та рентабельність всієї діяльності (з 25,6% в 2016 р. до 9,7% в 2019 р.).

Впродовж 2016-2019 рр. збільшилась частка збиткових підприємств в сільському господарстві – з 9,3% до 12,1%.

Темпи приросту фінансових результатів аграрних підприємств Вінницької області мають тенденцію до суттєвого зниження з 139,4% в 2016 р. до 69,4% в 2019 р. (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4

Результативні показники діяльності підприємств сільського господарства Вінницької області (сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг)

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2019 р. до 2015 р. (+;-)
1	2	3	4	5	6	7
Чистий прибуток, млн грн	5669,1	7900,9	5794,3	5327,5	3696,4	-1972,7
Темпи приросту чистого прибутку, % до попереднього року	-	139,4	73,3	91,9	69,4	-70 в. п
Частка підприємств, які одержали збиток, %	13,1	9,3	9,9	10,0	12,1	-1 в. п.
У тому числі: <i>великі підприємства:</i>	3444,7	2483,8	в. д.	428,6	78,9	-3365,8
чистий прибуток, млн грн						

<i>Продовження таблиці 2.4</i>						
1	2	3	4	5	6	7
<i>Середні підприємства:</i>						
чистий прибуток, млн грн	650,0	3145,4	в. д.	2570,4	1709,8	1059,8
частка підприємств, які одержали збиток, %	15,9	10,6	в. д.	9,9	14,3	-1,6
<i>Малі підприємства</i>						
чистий прибуток, млн грн	1572,3	2260,5	2385,9	2314,7	1892,6	320,3
частка підприємств, які одержали збиток, %	13,0	9,3	10,1	10,0	12,1	-0,9
<i>Мікропідприємства</i>						
чистий прибуток, млн грн	459,1	743,6	769,4	747,5	771,2	312,1
частка підприємств, які одержали збиток, %	13,6	9,7	10,6	10,3	11,7	-1,9
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	37,5	36,3	26,2	20,2	10,7	-26,8 в. п.
У тому числі :						
<i>великі підприємства</i>	35,9	26,5	в. д.	8,6	4,8	-31,1 в. п.
<i>середні підприємства</i>	39,8	48,4	в. д.	22,7	9,9	-29,9
<i>малі підприємства</i>	37,4	37,8	28,3	23,0	15,6	-21,8
<i>з них мікропідприємства</i>	32,5	35,6	29,1	22,0	21,2	-11,3
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	18,5	25,6	21,0	15,9	9,7	-8,8 в. п.
У тому числі:						
<i>великі підприємства</i>	27,6	19,4	в. д.	7,1	0,9	-26,7 в. п.
<i>середні підприємства</i>	5,5	30,0	в. д.	18,3	10,4	4,9
<i>малі підприємства</i>	24,8	30,0	22,9	17,3	14,5	-10,3
<i>з них мікропідприємства</i>	26,7	31,7	27,0	18,8	18,9	-7,8

Джерело: розраховано за даними [183]

Зменшення розміру чистого прибутку та динамічне зниження його темпів свідчатиме про неузгодження його пріоритетних інтересів із інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, перш за все, споживачами сільськогосподарської продукції. Однак найбільш повніше характеризує результати діяльності аграрних підприємств та прибутковість бізнесу показники рентабельності, оскільки їх величина показує співвідношення ефекту з вкладеним капіталом або спожитими ресурсами. Зокрема, рентабельність операційної діяльності показує окупність витрат в операційній діяльності. В останні роки ми спостерігаємо зниження фінансових можливостей окупути витрати операційної діяльності.

Порівнюючи показники прибутковості підприємств сільського господарства за розподілом на великі, середні, малі і мікропідприємства слід зробити висновки щодо зниження по всіх підприємствах темпів приросту чистого прибутку, збільшення частки збиткових підприємств, зниження рентабельності, однак слід відмітити, що рентабельність операційної діяльності досить суттєво знизилась у великих підприємствах (з 35,9% в 2015 р. до 4,8% в 2019 р. або в 7,5 раза), у середніх, малих і мікропідприємствах таке зниження

становить 4 раза, 2,4 раза і 1,5 раза відповідно.

Щодо рівня рентабельності всієї діяльності, то суттєве зниження спостерігаємо у великих підприємствах сільського господарства, в середніх підприємствах в 2019 р. даний показник підвищився до рівня 10,4% в порівнянні з 5,5% в 2015 р.

Ці та інші фактори грають на користь більш результативної діяльності підприємств малого і середнього бізнесу, здатного за умови достатнього фінансово-кредитного забезпечення отримувати позитивні фінансові результати сільськогосподарської діяльності, а отже мати кращі можливості до зростання фінансового потенціалу їх розвитку.

2.2. Оцінка фінансового потенціалу аграрних підприємств

Необхідність визначення рівня фінансового потенціалу як основи формування конкурентних стратегій розвитку аграрних підприємств та факторів впливу на нього продиктовано потребою здійснення ефективного управління для забезпечення прибуткової діяльності та прийняття зважених рішень, зокрема щодо використання фінансових механізмів в сфері управління фінансами підприємств пріоритетної галузі економіки.

Використання тих чи інших фінансових механізмів в діяльності підприємств аграрного сектора, залежить від їх фінансового стану, рівня фінансового потенціалу та можливостей його зростання, що засвідчує зв'язок управлінських функцій з стратегічними цілями самого підприємства.

Високий рівень фінансового потенціалу є базою оцінки надійного, платоспроможного, конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого суб'єкта господарювання, здатного будувати на відповідному рівні фінансові відносини зі всіма учасниками.

Для економіки України аграрний сектор економіки є одним із пріоритетних та стратегічних напрямів розвитку, тому питання ефективного сталого його розвитку є надзвичайно актуальними в контексті комплексного вивчення проблем, пов'язаних із використанням фінансових механізмів як можливості залучення додаткових фінансових ресурсів.

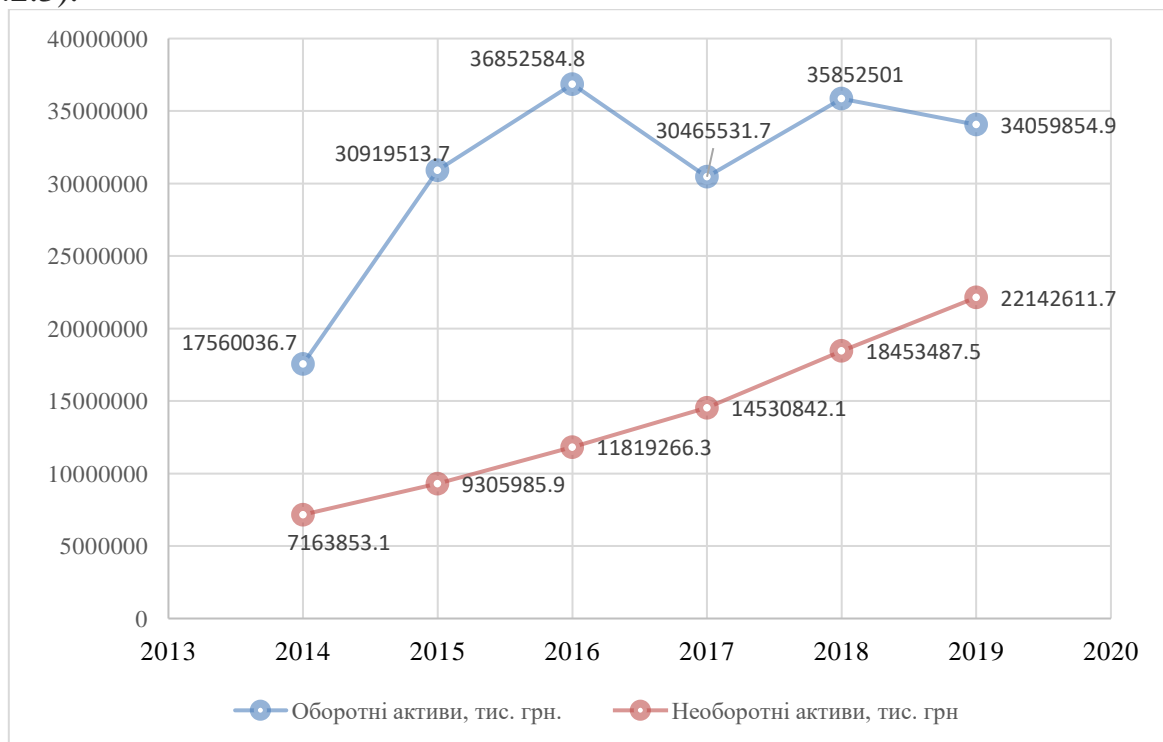
Таким чином, основою фінансового потенціалу сільськогосподарських виробничих структур є наявні фінансові ресурси, а результатом реалізації його на нижньому рівні – виробництво сільськогосподарської продукції, а на загальному – стійкий фінансовий стан. Пріоритетні напрями нарощування фінансового потенціалу сільськогосподарських виробничих структур передбачають вдосконалення бюджетної, кредитної та амортизаційної політики, розвиток страхування та повне використання інших складових потенціалу сільськогосподарських виробничих структур [16].

Оцінити фінансовий потенціал аграрних підприємств Вінницької області можна за показниками балансу, що дасть можливість визначити зміни фінансового стану та результатів діяльності підприємств під впливом певних факторів та визначення потреби в додаткових джерелах їх фінансування.

Аналізуючи актив балансу підприємств сільського господарства можна зробити висновки, що впродовж 2013-2019 рр. в структурі балансу найбільшу частку займають оборотні активи 68,5% (середнє значення), тоді як частка необоротних становить – 31,4% (середнє значення). В цілому таку структуру активів слід вважати «легкою», що свідчить про мобільність аграрних підприємств. Найбільша частка оборотних активів (76,7%) в структурі балансу була в 2015 р., а найвищий темп приросту (177,1% до попереднього року) спостерігаємо в 2014р.

В структурі необоротних активів аграрних підприємств Вінницької області частка основних засобів за 2015-2019 рр. становить 81,98% (середнє значення).

В середньому темпи приросту оборотних і необоротних активів за 2014-2019 рр. становили 128,2% (середнє значення) та 124,5% (середнє значення) відповідно, хоча найбільші коливання значень приросту (від 95,0% до 177,1%) характерні для оборотних активів, що свідчить про зміни у формуванні їх структури і може вказувати на прискорення обертання коштів аграрних підприємств чи іммобілізацію частини оборотних активів з виробничого процесу (рис.2.3).

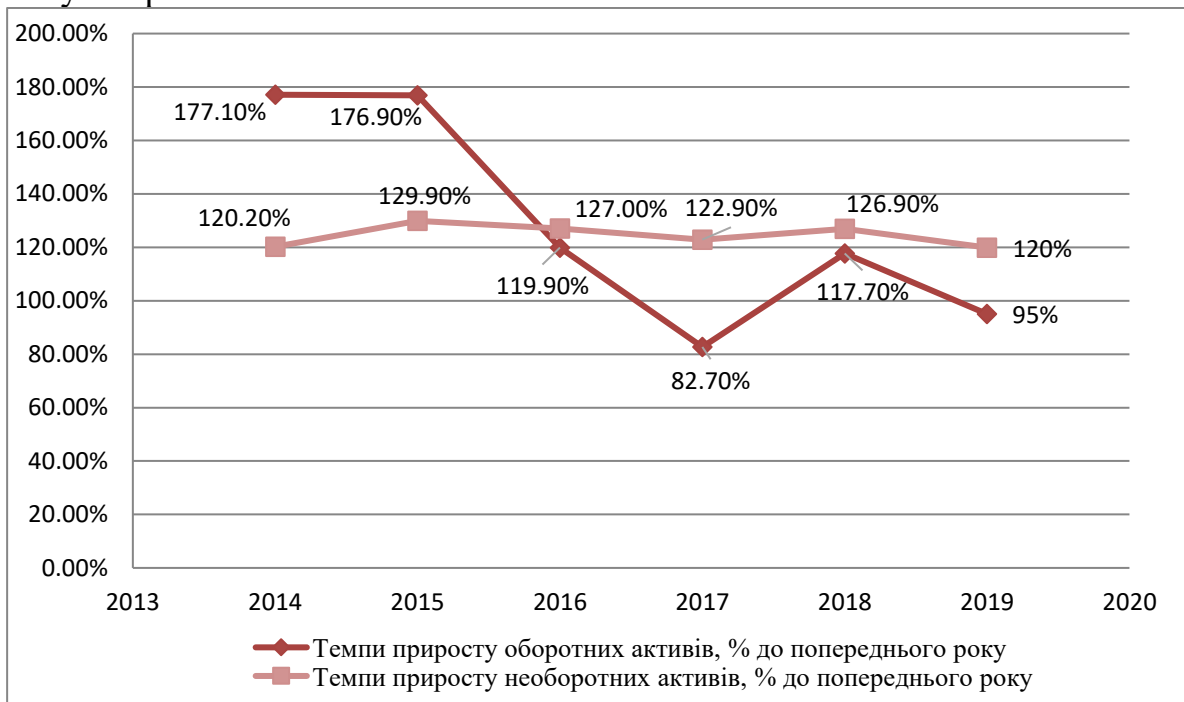

Рис. 2.3. Динаміка зростання обсягів оборотних та необоротних активів аграрних підприємств Вінницької області (побудовано авторами)

Незважаючи на динамічне зростання обсягів оборотних активів підприємств аграрних підприємств Вінницької області впродовж 2013-2016 рр. темпи приросту за цей же період скоротилися з 177,1% в 2014 р. до 82,7% в 2017 р. (рис. 2.4).

За нормальних умов функціонування підприємств аграрного сектора темпи приросту оборотних активів повинні бути вищі, ніж темпи приросту необоротних активів, однак, як ми бачимо з рис. 2.4 в 2016-2019 рр. ситуація

інша: темпи приросту необоротних активів є вищими в порівнянні з темпами приросту оборотних активів.

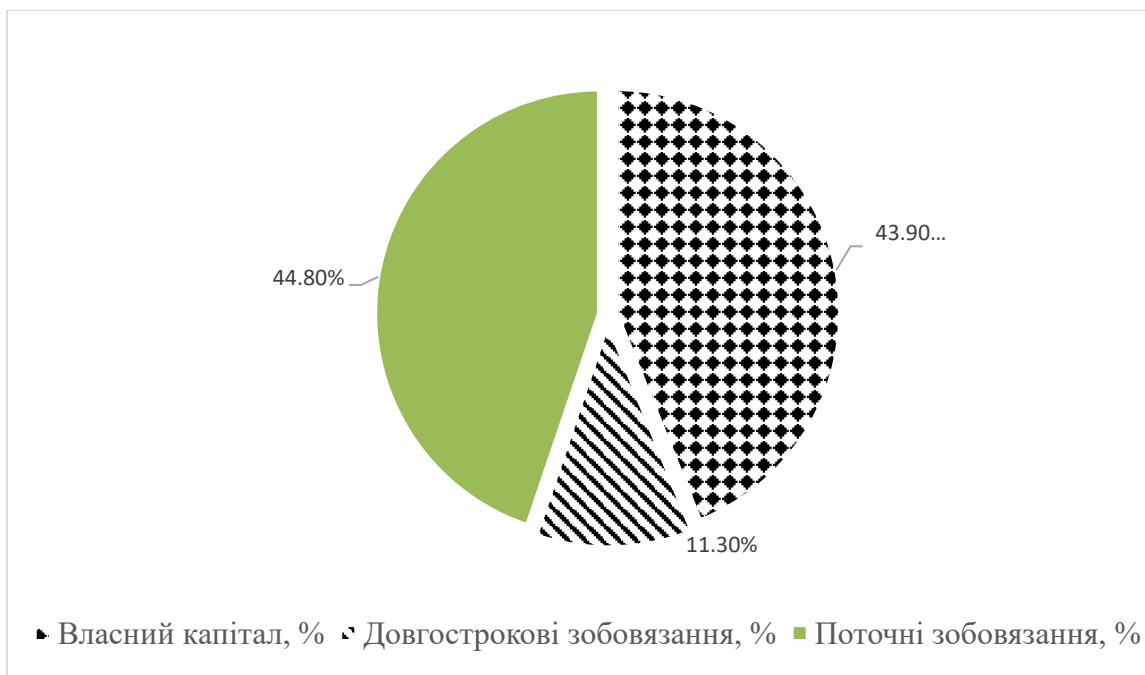

Рис.2.4. Динаміка темпів приросту оборотних та необоротних активів аграрних підприємств Вінницької області (побудовано авторами)

Оптимальність нарощення активів підприємствами сільського господарства Вінницької області можна визначити, використовуючи «золоте правило економіки», порівнюючи співвідношення темпів зростання активів, чистого доходу та чистого прибутку : $100\% < \text{ТА} < \text{ТЧД} < \text{ТЧП}$.

Порівнюючи дані співвідношення дійшли висновку, що нарощення економічного потенціалу і масштабів діяльності аграрних підприємств спостерігалось лише в 2016 р.; а підвищення інтенсивності використання фінансових ресурсів відбувалось в 2019 р., коли виручка від реалізації продукції (товарів, робіт і послуг) зростала швидше від економічного потенціалу; третя умова щодо зростання прибутку швидше від обсягів реалізації і сукупного капіталу внаслідок підвищення рівня рентабельності продажів виконується лише в 2016 р. Тобто, наявна структура темпів приросту важливих фінансових параметрів засвідчує про неефективне використання ресурсів підприємствами сільського господарства Вінницької області, що стримує зростання рівня фінансового потенціалу як основи розвитку.

Аналізуючи джерела фінансування підприємств сільського господарства Вінницької області за 2013-2019 рр. можна зробити наступні висновки: в структурі балансу найбільшу частку займають поточні зобов'язання і забезпечення – 44,8% (середнє значення), власний капітал – 43,9% (середнє значення), на довгострокові зобов'язання і забезпечення припадає – 11,3% (середнє значення) відповідно (рис.2.5).

Рис.2.5. Структура джерел фінансування аграрних підприємств Вінницької області за 2013-2019 рр. (середнє значення) (побудовано авторами)

Виходячи із цього, слід відмітити, що в структурі джерел фінансування аграрних підприємств Вінницької області лівову частку займають власні та залучені ресурси.

При цьому частка власного капіталу підприємств сільського господарства Вінницької області в структурі балансу має тенденцію до зростання (з 43,6% в 2013 р. до 54,4% в 2019 р.). Темпи приросту власного капіталу (середнє значення за 2014-2019 рр.) становлять 133,4%, а найвище значення темпів приросту власного капіталу (199,1%) в 2015 р.

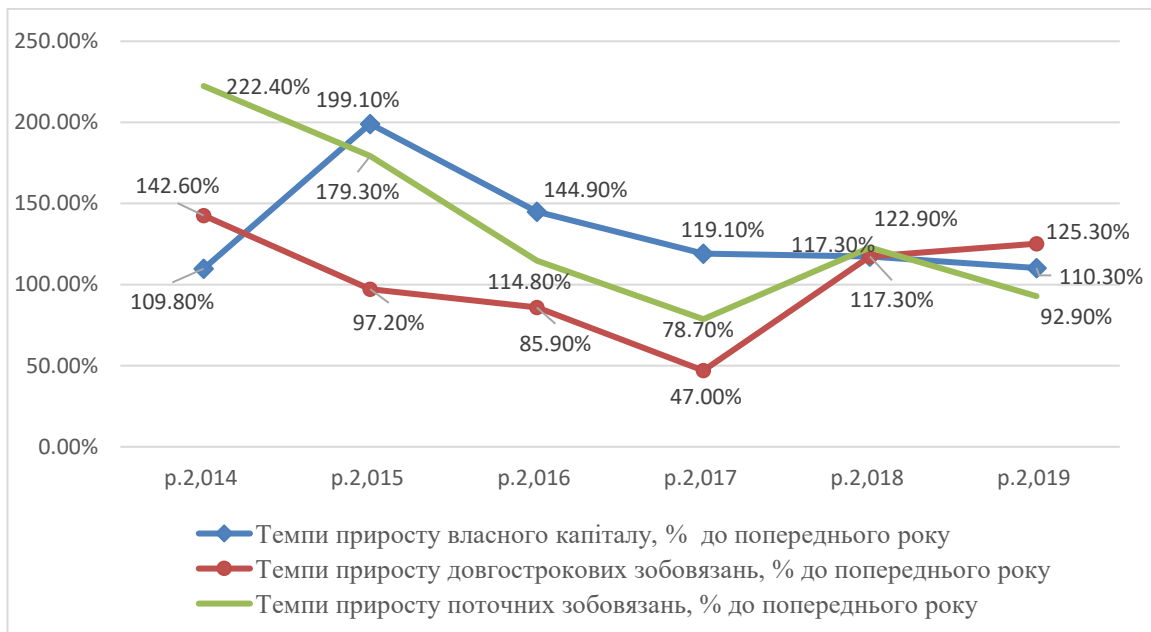
Темпи приросту поточних зобов'язань і забезпечень за аналізований період суттєво коливаються (222,4% - в 2014 р., 78,7% - в 2017 р.), середнє значення за 2014-2019 рр. становить 135,2% (рис.2.6).

Що стосується довгострокових зобов'язань і забезпечень підприємств сільського господарства Вінницької області, то їх частка в структурі балансу скоротилась з 22,2% в 2013 р. до 6,1% в 2019 р.

Як видно з рис. 2.6 спостерігається значне скорочення темпів приросту поточних зобов'язань з 222,4% в 2014 р. до 92,9% в 2019 р.

Аналізуючи структуру поточних зобов'язань підприємств сільського господарства Вінницької області слід відмітити, що частка короткострокових кредитів як важливого джерела фінансування діяльності аграрних підприємств становить 21,0% (середнє значення за 2015-2019 рр.), при цьому слід вказати на збільшення цього джерела фінансування сільськогосподарської діяльності – з 7,0% в 2015 р. до 28,5% в 2019 р., а частка поточної кредиторської заборгованості в структурі поточних зобов'язань і забезпечень як джерела залучених ресурсів аграрних підприємств становить 49,9% (середнє значення за цей же період) і має

тенденцію до скорочення з 72,3% в 2015 р. до 37,4% в 2019 р., тобто аграрні підприємства зменшили частку використання в процесі агропромислового виробництва залучених джерел.

Рис. 2.6. Динаміка темпів приросту джерел фінансування аграрних підприємств Вінницької області в 2014-2019 рр. (побудовано авторами)

В структурі оборотних активів підприємств сільського господарства Вінницької області найбільшу частку займають дебіторська заборгованість (середнє значення за 2013-2019 рр. – 46,6%) та запаси (середнє значення за 2013-2019 рр. – 43,6%), тоді як частка (середнє значення за цей же період) грошових коштів та поточних біологічних активів становить 4,0% і 3,9% відповідно. Питома вага запасів в структурі оборотних активів має тенденцію до зростання з 30,4% в 2016 р. до 53,7% в 2019 р.

Динамічне зростання частки дебіторської заборгованості в структурі оборотних активів спостерігаємо із 38,9% в 2013 р. до 61,9% в 2016 р., а в 2019 р. їх частка скоротилася до рівня 36,6%. В структурі дебіторської заборгованості – 43,4% (середнє значення за 2015-2019 рр.) належить дебіторській заборгованості за товари, роботи і послуги, що є свідченням недоотримання вчасно фінансових ресурсів від дебіторів.

Аналіз структури активу балансу дає змогу зробити висновки, що найбільша частка оборотних активів у великих підприємств – 78,6% (середнє значення), тоді як у середніх і малих підприємств вона становить 63,8% і 68,3% відповідно (додаток В).

Оцінюючи структуру оборотних активів можна відмітити, що у всіх підприємств за розмірами переважають в основному такі їх види як запаси та дебіторська заборгованість, хоча її обсяг за роками скорочується: у великих підприємствах – з 85,5% в 2015 р. до 29,5% в 2019 р., у середніх – з 43,3% до 36,4%, у малих – з 42,4% до 39,1%, у мікропідприємств - 61,3% до 52,4%.

Тобто наявність значних обсягів дебіторської заборгованості свідчить про дефіцит в обігу грошових коштів у підприємств сільського господарства.

Підприємницькі структури практично не мають можливості нормально здійснювати свою діяльність через наявність надмірної дебіторської заборгованості, яка відволікає оборотні кошти. Відволікання з обігу значних сум коштів за рахунок збільшення дебіторської заборгованості змушує підприємницькі структури збільшувати кредиторську заборгованість, що веде до зростання витрат підприємства, а це, в свою чергу, зменшує прибуток або збільшує збиток. Значне перевищення дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стійкості підприємницької структури, а отже робить суб'єкти підприємництва ненадійними і небажаними партнерами банківських установ.

В підприємницькій діяльності некерована дебіторська заборгованість є однією з причин їх кризового стану, тому необхідно управляти нею з метою зниження ризику її виникнення. Заходами щодо управління дебіторською заборгованістю з боку підприємницьких структур можуть бути: контроль за станом розрахунків з дебіторами; відстеження співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості; оцінка платоспроможності та ділової репутації дебіторів; страхування ризиків; самострахування ризиків, пов'язаних з дебіторською заборгованістю, зокрема шляхом створення резерву сумнівних боргів та ін.

Правильна організація процесу формування ресурсів для фінансового забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, виконання зобов'язань перед державою і діловими партнерами забезпечує можливість ефективного управління фінансовим потенціалом галузі, прийняття оптимальних фінансових рішень, підвищення прибутковості.

Під фінансовим забезпеченням підприємств аграрного сектора економіки слід розуміти такий рівень забезпеченості їх необхідними фінансовими ресурсами, який гарантує стабільний розвиток і зростання економіки сприяння конкурентоспроможності їх продукції та підприємства в цілому.

Одним із фінансових джерел розвитку підприємств аграрного сектора економіки, що збільшує фінансовий потенціал є залучення капітальних інвестицій в галузь сільського господарства.

Під капітальними інвестиціями слід розуміти кошти, що спрямовуються на відтворення основних засобів, розширення, реконструкцію і модернізацію підприємств і споруд, здійснення технічного прогресу у всіх галузях.

Матеріально-ресурсне забезпечення агропромислового виробництва, його ефективний розвиток прямо залежать від обсягу, структури та напряму інвестицій як запоруки оновлення та зміцнення матеріально-технічної бази аграрного виробництва, підвищення його ефективності, зростання зайнятості та добробуту сільського населення, забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору в цілому.

Слід відмітити, що ефективність діяльності та зростання рівня фінансового потенціалу в певній мірі визначаються наявністю фінансових можливостей до забезпечення процесу агропромислового виробництва сучасною технікою, забезпечення аграріїв Вінницької області якою бажає кращого: в 2019 р. частка

Вінницької області по забезпеченню тракторами склала 6,7% до загальної кількості по Україні, комбайнами зернозбиральними – 6,3%, машинами посівними для садіння – 6,4%, машинами для захисту сільськогосподарських культур – 7,2%.

У фермерських господарствах Вінницької області ця частка є дещо вищою: так, частка фермерських господарств по забезпеченню тракторами становить 7,3% до загальної кількості по Україні, комбайнів зернозбиральних – 6,9%, машин посівних для садіння та машин для захисту рослин – 6,6 та 6,4% відповідно.

Аналізуючи забезпеченість сільськогосподарських підприємств Вінницької області технікою в 2018-2019 рр. слід відмітити, що її кількість за видами зросла, а питома вага техніки наявної на сільськогосподарських підприємствах Вінницької області до загальної її кількості по Україні становить в 2019 р. 6,9% (середнє значення). Спостерігається лише зменшення за цей період частки мотоблоків – з 12,1% до 7,6%.

Загальна сума капітальних інвестицій в Україні в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг в 2019 р. проти 2014 р. збільшилась в 2,8 рази (таблиця 2.5).

Аналізуючи обсяги капітальних інвестицій за видами економічної діяльності в Україні слід відмітити, що їх загальний обсяг зріс з 219420 млн грн. в 2014 р. до 623979 млн грн. в 2019 р. Найвищі темпи приросту були в 2016 р. - 131,5% до 2015 р.

Капітальні інвестиції в сільське, лісове та рибне господарство зросли з 18796 в 2014 р. до 59130 млн грн. в 2019 р, а щодо темпів приросту, то впродовж останніх років вони скоротились з 167,4% в 2016 р. до 89,4% в 2019 р.

Середня частка капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство за 2014-2018 рр. становить 11,9%, в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг – 11,7%, в промисловість – 34,2%, в будівництво – 8,4% відповідно. Тобто, найбільш інвестиційно привабливою є промисловість, темпи приросту капітальних інвестицій в цю галузь мали тенденцію до зростання включно до 2017 р. (до рівня 166,2%), в 2019 р. темпи приросту скоротились до 127,2%.

Що стосується темпів приросту капітальних інвестицій в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг, то спостерігаємо найвищий приріст в 2016 р. на рівні 270,1% до попереднього 2015 р., однак в подальшому різке скорочення приросту, зокрема, в 2018 р. приріст склав 90%.

Аналізуючи обсяги капітальних інвестицій в галузь за регіонами, зокрема у Вінницьку область, слід відмітити динамічне зростання її обсягів впродовж 2014-2018 рр.

Таблиця 2.5

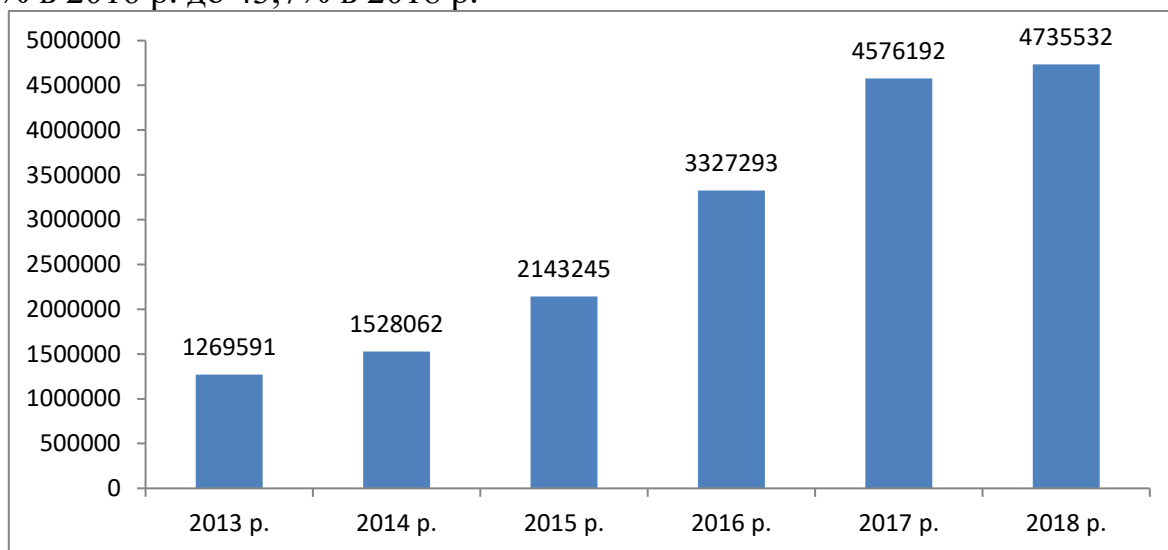
Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності в Україні

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Капітальні інвестиції - всього	219420	273116	359216	448462	578726	623979
темпи приросту , % до попереднього року	в.д	124,5	131,5	124,8	129,0	107,8
Сільське, лісове та рибне господарство	18796	30155	50484	64243	66104	59130
у % до загального обсягу	8,6	11,0	14,1	14,3	11,4	9,5
темпи приросту , % до попереднього року	в.д	160,4	167,4	127,3	129,0	89,4
у т.ч. в сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	18388	29310	49660	63401	65059	58555
темпи приросту , % до попереднього року	в.д	159,4	270,1	127,7	102,6	90,0
у % до загального обсягу	8,4	10,7	13,9	14,1	11,2	9,4
Промисловість	86242	87656	117754	143300	199896	254196
у % до загального обсягу	39,3	32,1	32,8	32,0	34,8	40,7
темпи приросту , % до попереднього року	в.д	101,6	134,3	166,2	139,5	127,2
Будівництво	36057	43464	44444	52176	55994	62347
у % до загального обсягу	9,5	7,6	8,3	7,5	8,9	9,9
темпи приросту , % до попереднього року	в.д	120,5	102,3	117,4	107,3	111,3

Джерело: за даними статистичного щорічника [185]

Незважаючи на динамічне зростання обсягів капітальних інвестицій у Вінницькій області в сільське господарство, мисливство та надання послуг, їх частка в загальному обсязі скорочується в 2016 р. з 40,1% до 26,9% в 2018 р. (рис. 2.7).

В той же час ця частка зростає за аналогічний період в промисловість – з 22,6% в 2016 р. до 43,7% в 2018 р.

Рис. 2.7. Динаміка капітальних інвестицій в сільське господарство, мисливство та надання послуг у Вінницькій області, тис. грн.

Джерело: побудовано автором на основі [178]

Аналізуючи капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у Вінницькій області, слід відмітити зростання обсягів капітальних інвестицій з 6109514 тис. грн. в 2013 р. до 17626523 тис. грн. в 2018 р. або в 2,9 рази.

В 2018 р. найбільша частка капітальних інвестицій була спрямована в промисловість (43,7%), тоді як в сільське господарство, мисливство та надання послуг – 26,9%. Причому частка капітальних інвестицій в промисловість впродовж 2013-2017 рр. мала тенденцію до скорочення з 43,4% до 21,2% відповідно.

Частка капітальних інвестицій в сільське господарство, мисливство та надання послуг мала тенденцію до зростання з 20,8% в 2013 р. до 40,1% в 2016 р. після того частка капітальних інвестицій скоротилась до 26,9%.

Аналізуючи джерела фінансування капітальних вкладень у Вінницькій області в 2018 р. слід відмітити, що найбільша частка належить власним коштам підприємств та організацій (76,8%), кошти місцевих бюджетів – 8,8%, кредити банків та інші позики – 3,1% .

Як свідчать дані, частка власних коштів підприємств зростає з 63,6% в 2013 р. до 76,8% в 2018 р., кредити банків та інших позик мали тенденцію до скорочення з 8,9% в 2014 р. до 3,1% в 2018 р.

Отже, результати дослідження показали істотне зменшення рівня фінансового потенціалу аграрного сектору економіки України, про що свідчить: зниження обсягів чистого прибутку як основи самофінансування розвитку підприємств за рахунок власних джерел (з 101912,2 млн грн. в 2015 р. до 90167,0 млн грн. в 2019 р. або в 1,1 рази), зменшення рівня рентабельності всієї діяльності (з 30,4% в 2015 р. до 16,1% в 2019 р.), рентабельності операційної

діяльності (з 43% в 2015 р. до 19,3% в 2019 р.) та зниження темпів приросту фінансових результатів (з 143,1% в 2014 р. до 103% в 2018 р.), сповільнення темпів приросту капітальних інвестицій в цілому як в Україні, так і за регіонами, зокрема спостерігається скорочення частки капітальних інвестицій в сільське господарство за останні три роки (в Україні – з 167,4% до 89,4% в 2019 р., а у Вінницькій області – з 155,2% в 2016 р. до 103,5% в 2018 р.).

Аналогічною є ситуація в аграрному секторі Вінницької області: впродовж 2015-2019 рр. розмір прибутку як кінцевого фінансового результату скоротився – в 1,9 раза; за цей період знизилась рентабельність операційної діяльності (з 37,5% в 2015 р. до 10,7% в 2019 р.) та рентабельність всієї діяльності (з 25,6% в 2016 р. до 9,7% в 2019 р.); в 2016-2019 рр. збільшилась частка збиткових підприємств в сільському господарстві – з 9,3% до 12,1%; темпи приросту фінансових результатів аграрних підприємств Вінницької знизились з 139,4% в 2016 р. до 69,4% в 2019 р.

Проте проглядаються відповідно до розподілу підприємств сільського господарства на великі, середні, малі і мікропідприємства, незважаючи на погіршення результатів сільськогосподарської діяльності (зниження темпів приросту чистого прибутку, збільшення частки збиткових підприємств, зниження рентабельності) певні тенденції, що виділяють серед них ті, які демонструють суттєве погіршення показників: суттєво знизилась рентабельність операційної діяльності та всієї діяльності у великих підприємствах (з 35,9% в 2015 р. до 4,8% в 2019 р. або в 7,5 раза), у середніх, малих і мікропідприємствах таке зниження становить 4 раза, 2,4 раза і 1,5 раза відповідно, в середніх підприємствах в 2019 р. даний показник підвищився до рівня 10,4% в порівнянні з 5,5% в 2015 р. Тобто ці та інші фактори вказують на необхідність підтримки підприємств малого і середнього бізнесу, здатних за складних умов конкурентного середовища та достатнього фінансово-кредитного забезпечення отримувати позитивні фінансові результати сільськогосподарської діяльності, а отже мати кращі можливості до зростання фінансового потенціалу їх розвитку.

В цілому фінансовий стан підприємств сільського господарства Вінницької області можна оцінити як фінансово стабільний лише в останні роки, низький рівень фінансової незалежності (автономії) (середнє значення за 2013-2019 рр. – 44% власних коштів в структурі джерел фінансування) не дає можливості в достатній мірі здійснювати вкладення в оборотні і необоротні активи підприємств даного виду економічної діяльності.

Таким чином, оцінка стану фінансування розвитку підприємств аграрного сектора економіки та факторів впливу на кінцеві фінансові результати діяльності слугує прийняттям виважених рішень у сфері управління фінансами. Наявні фінансові ресурси є основою фінансового потенціалу аграрних підприємств, а результатом його постають – виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та стійкий фінансовий стан підприємств пріоритетної галузі економіки.

Процес формування та можливості нарощення фінансового потенціалу аграрного сектора залежні від змін економічного середовища, що потребує при

прийнятті управлінських рішень враховувати цей вплив з метою ефективного використання фінансових механізмів розвитку підприємств, опираючись на стратегічні цілі їх діяльності.

2.3. Визначення рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки

Рівень фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки залежить від того, наскільки ефективно підприємці спроможні уникнути можливих загроз і небезпек, в тому числі сформуванню і використувувати саме власний капітал, оскільки використання позиченого капіталу провокує зростання ризиків підприємницької діяльності, загрожує зниженням фінансової стійкості, платоспроможності та відповідно є загрозою фінансовій безпеці.

Основним критерієм оцінки рівня фінансової безпеки аграрних підприємств є фінансова стійкість та стабільність та групи визначених показників, які оцінюють на підставі даних фінансової звітності. Одним із факторів фінансової стійкості підприємств і прямого впливу на його фінансову безпеку є ефективне управління вартістю і структурою капіталу.

Структура капіталу визначає шлях одержання аграрними підприємствами довгострокових фінансових ресурсів з мінімальними ризиками аби не втратити фінансову стійкість, яка є основою фінансової безпеки.

Здатність підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам можлива за рахунок ефективного використання власного капіталу, приріст якого сприяє збільшенню прибутковості як визначального фактора фінансової безпеки.

Управління власним капіталом в сучасних умовах господарювання пов'язане не тільки із забезпеченням ефективного використання вже накопиченої його частини, але й з формуванням власних фінансових ресурсів, на основі яких забезпечуватиметься розвиток підприємницької структури в майбутньому.

Фінансова безпека підприємства представляє собою фінансовий стан і фінансову стабільність, здатність забезпечити підприємству нормальний ефективний розвиток його діяльності. Узагальнюючим показником оцінки безпеки є необхідний приріст власного капіталу підприємства. Цей показник оцінки фінансової безпеки містить також фактор контролю основної цілі власника підприємства – приріст власного вкладеного капіталу.

Щодо особливостей використання власного капіталу підприємствами сільського господарства за розмірами, слід відмітити, що ефективність використання власного капіталу є вищою також у підприємств малого і середнього бізнесу (таблиця 2.6).

В цілому по підприємствах сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг Вінницької області спостерігається динамічне зниження темпів приросту власного капіталу з 199,1% в 2015 р. до 110,3% в 2019 р., аналогічна ситуація із рівнем рентабельності власного капіталу, який показує

поступове зниження ефективності використання власних фінансових ресурсів, а отже є стримуючим фактором до нарощення фінансового потенціалу даних підприємств.

Таблиця 2.6

Показники ефективності використання власного капіталу аграрними підприємствами Вінницької області

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
<i>Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг</i>					
Власний капітал – всього, тис. грн	13680705,8	19834757,1	23631995,4	27719144,0	30585678,5
Темпи приросту власного капіталу, у % до попереднього року	199,1	144,9	119,1	117,3	110,3
Рентабельність власного капіталу, %	41,4	39,8	24,4	19,2	12,0
<i>Великі підприємства</i>					
Власний капітал – всього, тис. грн	5460950,0	6162359,0	в.д.	5960409,0	5057298,0
Рентабельність власного капіталу, %	63,1	40,3	в.д.	7,2	1,6
<i>Середні підприємства</i>					
Власний капітал – всього, тис. грн	3304805,1	6722123,1	в.д.	11521777,1	12503877,1
Рентабельність власного капіталу, %	19,7	46,8	в.д.	22,3	13,7
<i>Малі підприємства</i>					
Власний капітал – всього, тис. грн	4914950,7	6950275,0	8641237,8	10236957,9	13024503,4
Темпи приросту власного капіталу, у % до попереднього року	-	141,4	124,3	118,5	127,2
Рентабельність власного капіталу, %	31,9	32,5	27,6	22,6	14,5
<i>Мікропідприємства</i>					
Власний капітал – всього, тис. грн	1785229,0	2429401,4	3600942,3	4860364,9	4753843,7
Темпи приросту власного капіталу, у % до попереднього року	-	136,6	148,2	134,9	97,8
Рентабельність власного капіталу, %	25,7	30,6	21,4	15,4	16,2

Джерело: розраховано автором за даними [183]

В той же час порівнюючи дані показники згідно розподілу підприємств на великі, середні, малі і мікропідприємства, можемо констатувати наступне: темпи приросту власного капіталу у малих підприємств є вищими проти аналогічного показника в цілому за видом діяльності (сільське господарство, мисливство та

надання пов'язаних із ними послуг), крім того, вони мають тенденцію до зростання за останні два роки – з 118,5% в 2018 р. до 127,2% в 2019 р.

Ефективність використання власного капіталу вкрай незадовільною, на нашу думку, є у великих підприємствах сільського господарства, в яких спостерігається скорочення рентабельності власного капіталу з 63,1% в 2015 р. до 1,6% в 2019 р. Натомість малі і середні підприємства більш ефективно використовують власні фінансові ресурси, про що свідчать показники рентабельності власного капіталу.

На думку О. Приказюка [144, с.83], «за рахунок прибутку можна збільшити власний капітал підприємства, сформувати достатній резервний фонд, застрахувати основні ризики у страховій компанії та започаткувати нові напрямки сільськогосподарського виробництва для диверсифікації бізнесу».

Отже, для забезпечення високого рівня фінансової безпеки аграрним підприємствам необхідно дбати про зростання прибутковості підприємницької діяльності, резервами підвищення якої є постійний контроль за витратами, пошук нових ринків збуту сільськогосподарської продукції та ефективного використання наявних джерел власних фінансових ресурсів.

Основними проблемами в аграрному секторі економіки залишаються: наявність нерегульованого ринку, відсутність необхідної державної підтримки сільськогосподарських підприємств, нестабільне фінансування підприємств АПК та неефективне використання кредитних ресурсів через слабкість кредитної політики стосовно товаровиробників.

Фінансова безпека та її забезпеченість підприємствами аграрного сектора економіки визначається також рівнем державного регулювання та підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Одночасно дуже важливо гарантувати для сільськогосподарських підприємств певну стабільність фінансової підтримки. Зважаючи на практику, що склалася, необхідно законодавчо закріпити зобов'язання держави, у тому числі й у разі затримки при розрахунках. Перший підхід, більш жорсткий, передбачає санкції до держави при затримці відповідних дотацій та субсидій, інший варіант – індексація затриманих фінансових ресурсів за офіційним індексом інфляції. В обох випадках слід було б зобов'язати державні органи компенсувати втрати підприємств, пов'язані з необхідністю використання комерційних кредитів, з санкціями за несвоєчасні платежі, втраченою вигодою [1, с.115–118].

На основі методичних підходів визначення окремих показників спробуємо оцінити рівень фінансової безпеки підприємств сільського господарства Вінницької області (табл.2.7), використовуючи показники фінансового стану.

Коефіцієнт покриття дає загальну характеристику платоспроможності і виявляє скільки гривень оборотних активів припадає на одну гривню поточних зобов'язань. Оборотні активи підприємств сільського господарства Вінницької області за видами економічної діяльності (сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг) перевищують за величиною поточні зобов'язання, тому підприємства є ліквідними (в 2019 р. оборотні активи

перевищують поточні зобов'язання в 1,5 раза, тоді як в 2013 р. це перевищення становило 1,8 раза).

Таблиця 2.7

Показники оцінки рівня фінансової безпеки та фінансового потенціалу підприємств сільського господарства Вінницької області (сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг)

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Нормативне значення
Коефіцієнт покриття	1,82	1,44	1,43	1,49	1,57	1,50	1,54	більше 1
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,44	0,31	0,34	0,41	0,53	0,51	0,54	0,5 – 1
Коефіцієнт маневреності власних коштів	1,14	2,30	2,24	1,86	0,13	1,29	1,11	0,4 – 0,6
Коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів	0,34	0,39	0,26	0,68	0,08	0,09	0,10	Зменшення
Коефіцієнт фінансового левериджу	0,51	0,66	0,35	0,21	0,08	0,09	0,11	менше 0,5
Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів	0,61	0,41	0,30	0,32	0,05	0,51	0,65	0,5-0,8
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	0,45	0,31	0,30	0,33	0,36	0,33	0,35	зростання

Джерело: розраховано автором за даними [186]

В цілому коефіцієнт покриття відповідає нормативному значенню, хоча впродовж 2013-2015 рр. зменшення значення коефіцієнта покриття свідчить, що у підприємства сільського господарства Вінницької області дещо зменшились

обсяг власних ресурсів для формування оборотних активів.

За коефіцієнтом фінансової незалежності визначається частка власників підприємств у загальній сумі коштів, авансованих у його діяльність. Вважається, чим вищий цей показник, тим підприємство більш фінансово стійке, стабільне і незалежне від зовнішніх кредиторів [109]. Розрахунок цього показника показав незначне зростання фінансової стійкості і стабільності в 2015-2019 рр. по підприємствам сільського господарства Вінницької області. Даний показник відповідає нормативному значенню лише в 2017-2019 рр., тобто за цей період підприємства можна вважати фінансово стійкими, але фінансова стійкість на низькому рівні.

Коефіцієнт маневреності власних коштів показує, яка частка власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні активи, а яка капіталізована [109]. До 2015 р. спостерігається зростання частки вкладеного власного капіталу в оборотні активи та зниження такої можливості підприємств в 2015-2017 рр.

Коефіцієнт довгострокового залучення позичених коштів характеризує структуру капіталу. Зменшення цього коефіцієнта впродовж 2016-2019 рр. свідчить про зменшення залежності від зовнішніх інвесторів.

Найбільш узагальнюючим показником є коефіцієнт фінансового левериджу, величину якого тією чи іншою мірою визначають інші показники. Він характеризує ступінь забезпеченості позичальника власним капіталом і полягає в оцінці розміру власного капіталу та ступеня залежності позичальника від залучених ресурсів. При розрахунку даного показника враховуються всі боргові зобов'язання позичальника банку, незалежно від їх термінів. Чим вище частка залучених засобів (короткострокових і довгострокових), тим нижче клас кредитоспроможності позичальника [109].

В цілому коефіцієнт левериджу знижується впродовж 2014-2019 рр. з 0,66 до 0,11 і означає зростання класу кредитоспроможності підприємств сільського господарства Вінницької області. Відповідає даний показник нормативному значенню лше в 2015-2019 рр. і має тенденцію до скорочення, а отже, можемо зробити висновки щодо збільшення класу кредитоспроможності, що сприяє використанню можливостей підприємств сільського господарства до побудови сприятливих фінансових відносин з кредитними установами, тобто залучення в процес агропромислового виробництва механізму банківського кредитування.

Результати проведеного аналізу дають змогу зробити висновок, що збільшення коефіцієнта фінансового левериджу зумовлено не лише зміною структури активів, окремі частини яких потребують різних часток вкладення власного капіталу, а й проведенням агресивнішої фінансової політики їх формування.

Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів характеризує рівень забезпеченості необоротних активів власними коштами [109]. Незважаючи на скорочення цього показника впродовж 2013-2017 рр., в 2018-2019 рр. він знаходиться в межах норми (нормативне значення 0,5-0,8). Тобто йде мова про нестачу власних коштів підприємств сільського господарства Вінницької області

для фінансування необоротних активів і покращення цієї ситуації в останні два роки. В цілому фінансовий стан підприємств сільського господарства Вінницької області можна оцінити як фінансово стабільний лише в останні 3 роки, низький рівень фінансової незалежності (автономії) (середнє значення за 2013-2019 рр. - 44% власних коштів в структурі джерел фінансування) не дає можливості в достатній мірі здійснювати вкладення в оборотні і необоротні активи підприємств даного виду економічної діяльності. Спробуємо звести і порівняти (в табл. 2.8) відповідність деяких індикаторів фінансової безпеки аграрних підприємств Вінницької області.

Таблиця 2.8

Відповідність індикаторів фінансової безпеки підприємств галузі (Вінницька область) пороговим значенням

Показники	Порогові значення	Примітки	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Коефіцієнт покриття	1,0	Значення показника повинне бути не менше за порогові	1,82	1,44	1,43	1,49	1,57	1,50	1,54
Коефіцієнт автономії	0,3	Значення показника повинне бути не менше за порогові	0,44	0,31	0,34	0,41	0,53	0,51	0,54
Рівень фінансового левериджу	3,0	Значення показника повинне бути не більше за порогові	0,51	0,66	0,35	0,21	0,08	0,09	0,11
Рентабельність власного капіталу	15%	Значення показника повинне бути не менше за порогові	30,2	33,2	41,4	39,8	24,4	19,2	12,0

Джерело: [38]

В цілому, більшість показників відповідають пороговим значенням за виключенням рівня фінансового левериджу. Вагоме значення для зміцнення фінансової безпеки відіграє ефективне формування та розміщення фінансових потоків за всіма сферами діяльності суб'єктів підприємництва. Вплив фінансових потоків на фінансову безпеку підприємств аграрного сектора економіки зумовлює необхідність обґрунтування нового методичного інструментарію оцінки фінансової безпеки на основі проведення аналізу ефективності формування та розміщення фінансових потоків, що виступає аналітичним забезпеченням нарощення фінансового потенціалу аграрних підприємств, а також характеризує його платоспроможність та фінансову стійкість, а отже і зростання фінансового потенціалу.

РОЗДІЛ 3

ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

3.1. Механізм банківського кредитування в системі кредитного забезпечення аграрних підприємств

Економічний розвиток будь-якої країни залежить від ефективності функціонування банківського сектору. Кредитна діяльність займає провідну нішу у загальній сукупності банківських операцій, адже доходи від цієї діяльності є основним джерелом одержання прибутку банку. Функціонування ефективної кредитної діяльності сприяє появі нових підприємств, збільшенню кількості робочих місць, поліпшує соціально-економічний розвиток держави, гарантує економічне зростання та стабільність. Розвиток кредитної діяльності банківських установ повинен бути ключовим елементом економічного зростання, що має безпосередній вплив на забезпечення суверенітету держави та реалізацію її національних інтересів в умовах глобалізаційних процесів [66].

На думку багатьох фахівців, економіка України втратила від 30 до 50% кредитної підтримки банківського сектору. Вважаємо, що частина банківських кредитних ресурсів обслуговує надлишкову ліквідність банків. Зокрема, ліквідність має високі показники та нерівномірно розподілена між банками. Тобто, значні обсяги мобілізованих банками коштів не спрямовуються на кредитування та стимулювання розвитку економіки [209, с. 253].

Можливості належного кредитного забезпечення та розвиток фінансової інфраструктури ринку залишаються актуальними питаннями розвитку аграрних підприємств та сільського господарства загалом.

Для ефективного функціонування у ринковому середовищі підприємств аграрного сектору економіки необхідна адекватна кредитна політика, яка б виходила із статусу аграрного сектору і завдяки цьому створювала пріоритетні умови для його розвитку через формування ефективних фінансових механізмів, в тому числі механізму банківського кредитування.

Дослідження фінансового забезпечення аграрних підприємств показало, що вони в процесі агропромислового виробництва користуються в більшій мірі власними ресурсами, частка яких є невисокою, що ставить питання про необхідність пошуку фінансових ресурсів за межами підприємства, в банківських установах.

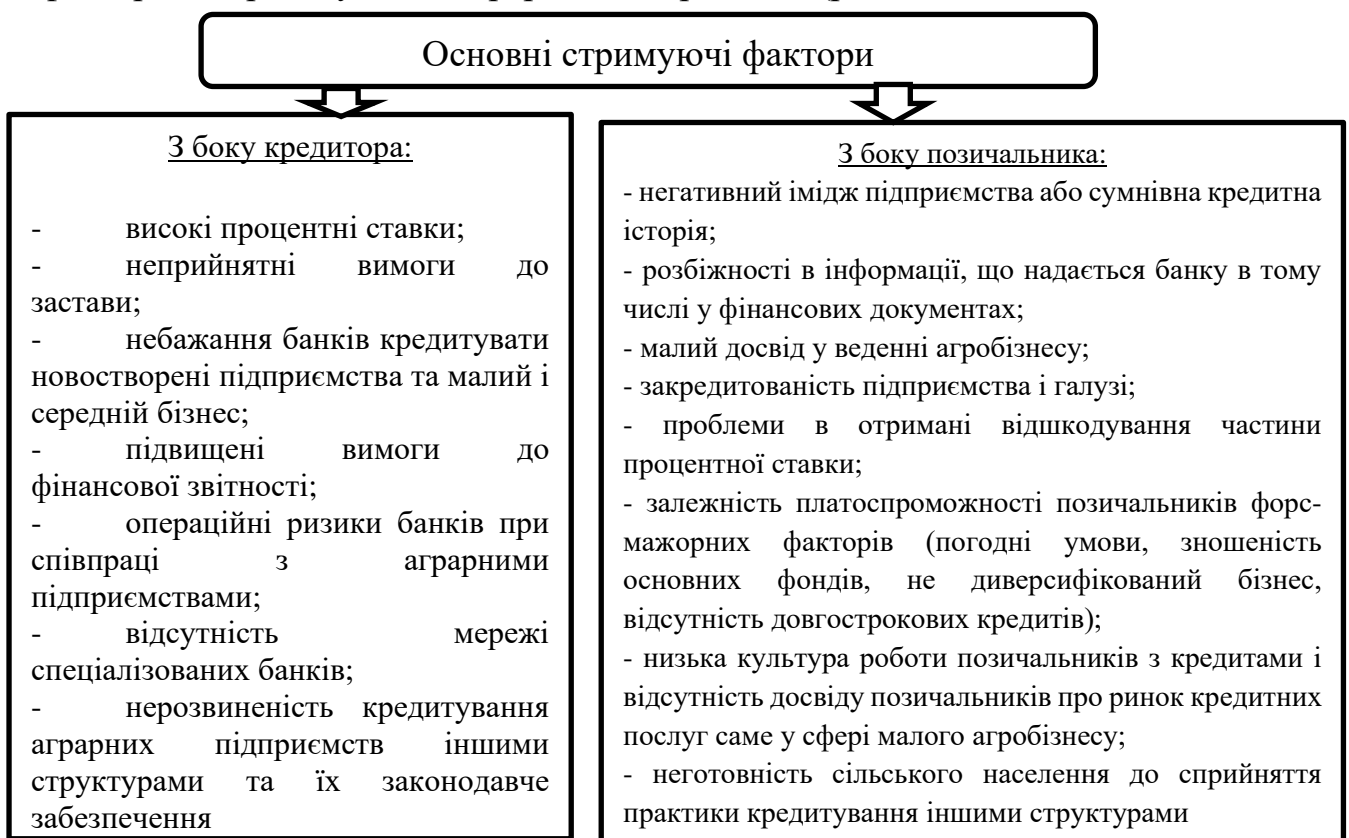
Основним інструментом впливу комерційних банків на розвиток економіки, як правило, є кредитування. Це обумовлено закономірністю бізнесу спрямовувати капітал у сфери, які мають найвищу норму прибутку.

Кредитні операції є одним як із ефективних способів вкладення залучених ресурсів банку, так і найбільш ризиковим напрямком його діяльності. На макроекономічному рівні кредитування виступає одним із чинників формування рівня фінансової безпеки як частини економічної безпеки України [209, с.247].

Залучення кредитних ресурсів аграріями в банківських установах є об'єктивною необхідністю здійснення ефективної сільськогосподарської діяльності.

Банківське кредитування – це інструмент розвитку суб'єктів господарювання та забезпечення неперервності процесів суспільного відтворення шляхом перерозподілу тимчасово вільної вартості на умовах строковості, платності, повернення та забезпечення. Необхідність використання кредиту в сільському господарстві зумовлена його відносно низькою дохідністю, залежністю від природокліматичних умов, потребою поповнення оборотного капіталу, придбання основних засобів, запровадження нових виробництв і прогресивних технологій. Аграрне виробництво має яскраво виражений циклічний характер відтворення і є більш відсталим порівняно з промисловою сферою. Все це зумовлює наявність у сільгоспвиробників власного обігового капіталу і необхідність використання залучених коштів [212, с.641]. На думку автора [212] “більшість підприємців і банкірів основною перешкодою активізації кредитування сільського господарства сьогодні вважають проблему кредитної застави. Останнім часом це питання почало вирішуватись шляхом застави особистого майна власників господарства, і хоча його вартість найчастіше не покриває сам кредит, проте це є ефективним стимулом для повернення кредиту”.

На основі вивчення літературних джерел, сформуємо основні стримуючі фактори до кредитування аграрних підприємств (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Стримуючі фактори до кредитування аграрних підприємств

Джерело: узагальнено авторами на основі [91; 26]

Відтак, поліпшення існуючого механізму банківського кредитування аграрних підприємств вбачаємо через вдосконалення окремих важелів впливу.

Дослідження показує, що диверсифікованість кредитування підприємств аграрного сектора визначається прийнятною вартістю кредитних ресурсів, послабленням вимог до забезпечення кредиту, підвищенням кредитоспроможності аграрних підприємств як основи активний розвиток взаємовідносин між комерційними банками та ними.

Механізм банківського кредитування розпочнемо розглядати із вивчення діяльності основних посередників на ринку кредитних ресурсів – комерційних банків та конкретно по складових механізму – з метою виявлення проблемних питань та необхідності його вдосконалення. Економічний розвиток будь-якої країни залежить від ефективності функціонування банківського сектору. Кредитна діяльність займає провідну нішу у загальній сукупності банківських операцій, адже доходи від цієї діяльності є основним джерелом одержання прибутку банку. Функціонування ефективної кредитної діяльності сприяє появі нових підприємств, збільшенню кількості робочих місць, поліпшує соціально-економічний розвиток держави, гарантує економічне зростання та стабільність. Розвиток кредитної діяльності банківських установ повинен бути ключовим елементом економічного зростання, що має безпосередній вплив на забезпечення суверенітету держави та реалізацію її національних інтересів в умовах глобалізаційних процесів [66].

На думку багатьох фахівців, економіка України втратила від 30 до 50% кредитної підтримки банківського сектору. Вважаємо, що частина банківських кредитних ресурсів обслуговує надлишкову ліквідність банків. Зокрема, ліквідність має високі показники та нерівномірно розподілена між банками. Тобто, значні обсяги мобілізованих банками коштів не спрямовуються на кредитування та стимулювання розвитку економіки [209, с. 253].

Під дієвими механізмами банківського кредитування розуміють "сукупність інституційних та організаційних структур і комплексу заходів (включаючи стандартні та нестандартні форми, види кредитних інструментів, сукупність методів і прийомів з організації кредитного процесу, технології кредитування, форми забезпечення кредиту, джерела формування ресурсного потенціалу та моніторинг), спрямованих на формування взаємовигідних економічних і кредитних відносин, які в цілому забезпечують ефективність агропромислового виробництва через зростання частки банківського кредиту в структурі джерел фінансування підприємницької діяльності" [26].

Станом на 01 вересня 2019 р. діючих банків 76, їх кількість за останні сім років скоротилась на 100 од. з 176 установ в 2016 р. Із 76 діючих в Україні банків: 36 установи – з іноземним капіталом (на 1 січня 2014 року – 49 банків з іноземним капіталом з 180 працюючих), у тому 24 - зі 100-відсотковим іноземним капіталом (на 1 січня 2014 р. – 19). Частка іноземного капіталу в банківській системі України за останні роки залишилась на рівні 43,3% як на початок 2016 р.

Можемо зробити висновки, що обсяг наданих кредитів за даний період збільшився лише з 1009768 млн грн до 1075249 млн грн. або на 65481 млн грн. (в 1,1 раза). В структурі наданих кредитів найбільша частка припадає на кредити суб'єктам господарювання (в 2019 р. 80,4%), причому ця частка скоротилась проти 2016 р. (82,3%) та проти 2017 р., де вона була найвищою (84,2%).

Вагому роль у механізмі банківського кредитування відіграє вартість самих кредитів, розмір якої є основним стримуючим або стимулюючим фактором до зростання обсягів кредитування (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка вартості кредитів (без урахування овердрафту) суб'єктам господарювання (середньозважена)

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2019 р. до 2013 р. (+;-)
1. В національній валюті - усього	18,4	20,8	18,9	17,7	17,7	20,0	15,2	-3,2
короткострокові	18,5	20,8	18,8	17,2	18,7	19,7	13,9	-4,6
довгострокові	16,6	16,1	26,4	23,8	15,8	20,5	13,9	-2,7
2. В іноземній валюті	2,5	11,1	14,9	9,7	7,3	5,3	4,4	1,9
короткострокові	2,5	11,0	14,9	0,1	8,5	4,5	6,9	4,4
довгострокові	0,0	11,1	0,0	9,7	7,3	7,4	3,9	3,9

Джерело: [127]

Аналізуючи вартість кредитів, наданих суб'єктам господарювання, можна відмітити, що в національній валюті вона є вищою в 2,3 раза (середнє значення за 2013-2019 рр. становить 18,4%) проти вартості кредитів в іноземній валюті (середнє значення за цей же період 7,9%). При цьому вартість короткострокових кредитів в національній валюті (середнє значення за 2013-2019 рр.) становить – 18,2% річних, а довгострокових – 19,0%.

В іноземній валюті вартість короткострокових кредитів – 6,9% , а довгострокових відповідно – 5,6%.

Здійснюючи аналіз обсягів кредитування суб'єктів господарювання новими кредитами, можна відмітити їх зростання в 2,1 раза впродовж 2013-2019 рр., а процентна ставка (середньозважена) за цей же період зменшилась з 27,6% в 2013 р. до 12,7% річних в 2019 р. (таблиця 3.2) (рис. 3.2).

Таблиця 3.2

Процентні ставки за новими кредитами суб'єктам господарювання

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Обсяги, млн грн.	626616	724092	684821	957817	1079206	1121086	1330143
Темпи приросту нових кредитів, в % до попереднього року	-	115,6	94,6	139,9	112,5	103,9	118,6
Процентна ставка (середньозважена), %	27,6	32,1	17,6	13,4	12,9	14,0	12,7

Джерело: [127]

Детально розглянути особливості кредитування підприємств залежно від їх розмірів та за строками погашення кредитів можна в додатку Г.

Рис. 3.2. Динаміка зміни процентних ставок за новими кредитами суб'єктам господарювання (побудовано авторами за даними [127])

В цілому слід відмітити, що в цілому обсяги наданих кредитів суб'єктам господарювання за строками погашення різняться: так, обсяги короткострокових кредитів до 1 року - зросли за 2017-2020 рр. в 1,04 раза (з 354989 млн грн до 371855 млн грн); обсяги кредитів від 1 до 5 років – скоротились (з 288950 млн грн до 233459 млн грн) в 1,2 раза; а обсяги кредитів за строками погашення до 5 років – скоротились ще в більшій мірі – (з 185993 млн грн. до 118842 млн грн) в 1,6 раза. Тобто, загалом переважає короткострокове кредитування суб'єктів господарювання, обсяги зростання якого є незначними.

Аналізуючи кредитування суб'єктів господарювання за їх розмірами, можна дійти висновку, що впродовж 2017-2020 рр. обсяги кредитування суб'єктів великого підприємництва скоротилися в 1,4 раза (з 310948 млн грн. до 220837 млн грн); суб'єктів середнього підприємництва - зросли в незначному обсязі в

1,02 раза (з 209521 млн грн. в 2017 р. до 213960 млн грн.); суб'єктів малого підприємництва – скоротились (з 111054 млн грн в 2017 р. до 70135 млн грн) в 1,6 раза; кредитування суб'єктів мікропідприємництва (з річним доходом від 500 тис. євро до 2 млн євро) – зросли: з 29186 млн грн до 46026 млн грн або в 1,6 раза; суб'єктів мікропідприємництва (з річним доходом від 50 тис. євро до 500 тис. євро) – з 16737 млн грн до 42342 млн грн в 2,5 раза; а суб'єктів мікропідприємництва (з річним доходом до 50 тис. євро) - 67016 млн грн до 72350 млн грн. або в 1,1 раза.

Аналіз кредитів, наданих суб'єктам господарювання впродовж 2017-2020 рр. залежно від їх розмірів має таку тенденцію: у суб'єктів великого підприємництва лівова частка наданих кредитів – це короткострокові кредити (питома вага кредитів за строками (середнє значення за аналізований період): 49,6% - до 1 року; 36,8% - від 1 року до 5 років і 13,6% - більше 5 років); у суб'єктів середнього підприємництва також лівова частка отриманих кредитів – це короткострокові (45,9% (середнє значення 2017-2020 рр.), 33,7% - кредити від 1 року до 5 років, 20,4% - кредити терміном погашення більше 5 років); у суб'єктів малого підприємництва – кредити до 1 року та кредити від 1 до 5 років мають приблизно однакове співвідношення – відповідно 39% та 34,4% та 26,5% - займають кредити більше 5 років.

У суб'єктів мікропідприємництва: з річним доходом від 500 тис. євро до 2 млн.євро) – кредити до 1 року – 38,5%, кредити від 1 до 5 років – 32,3% і більше 5 років - 29,1%; з річним доходом від 50 тис. євро до 500 тис.євро – лівову частку займають кредити строком погашення від 1 до 5 років – 47,7%, кредити до 1 року – 34,9% і кредити строком погашення більше 5 років – 17,4%; з річним доходом до 50 тис. євро – лівову частку займають кредити до 1 року – 80,5%, кредити від 1 до 5 років – 14,6% і більше 5 років – 4,9% відповідно.

Таким чином, впродовж 2017-2020 рр. спостерігається значне скорочення обсягів середньострокових і довгострокових кредитів, наданих суб'єктам господарювання.

Серед різних за розміром підприємств, які користуються кредитами, переважає превалювання кредитів до 1 року, найбільшою питомою вагою яких володіють суб'єкти мікропідприємництва з річним доходом до 50 тис. євро (ця частка у них становить 80,5% (середнє значення)). В цих же мікропідприємствах з різним річним доходом спостерігаємо значне зростання обсягів кредитування (в 1,6 раза та 2,5 і 1,1 раза відповідно).

Щож до кредитів для підприємств аграрного сектору, то незначною залишається їх частка в загальному обсязі - 6,92% в 2017 р. (таблиця 3.3).

В цілому рівень проникнення валових кредитів суб'єктам господарювання до ВВП скорочується з 51,7% в 2014 р. до 25,8% в 2018 р., а чистих кредитів з 44,7% в 2014 р. до 17,9% в 2020 р. [125].

При розрахунковому валовому продукті сільського господарства в Україні в 2019 році на рівні 358 млрд грн, кредитний портфель галузі становив близько 65 млрд грн, в середньому протягом року. Протягом 6 останніх років в динаміці кредитування сільського господарства відзначається відносна стабільність з

формуванням незначного зростання – в середньому на 1% в квартал [227].

Таблиця 3.3

Динаміка показників кредитування суб'єктів господарювання

Регіони	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Кількість діючих банків, одиниць	176	180	163	117	96	82	77	73
Усього кредити суб'єктам господарювання в Україні, млрд грн	727,0	820,0	830,6	847,1	870,3	864,3	822,0	749,0
Рівень проникнення валових кредитів суб'єктам господарювання / ВВП, %	47,7	51,7	41,8	35,5	29,2	25,8	20,7	17,9
Частка кредитів підприємствам аграрного сектора в загальному обсязі, %	5,98	6,75	5,82	6,53	6,92	в.д.	в.д.	9,00*
Усього кредитних ресурсів підприємствам аграрного сектора, млрд грн	43, 5	55, 3	48, 4	55, 4	60,3	в.д.	65,0	70,0

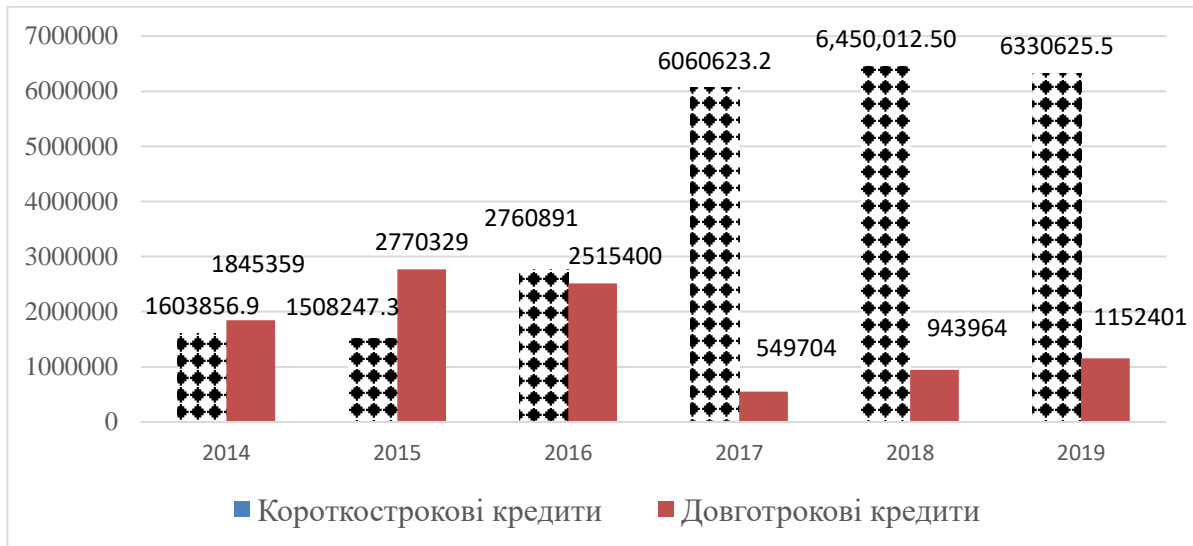
Джерело: складено авторами на основі [125;126; 127; 227]

Станом на 1 жовтня 2020 року, обсяг наданих кредитів в галузі сільського господарства практично досяг 70 млрд грн. При цьому, протягом двох останніх кварталів спостерігається збільшення частки сільського господарства в загальному кредитному портфелі.

Станом на 1 липня 2020 року цей показник оцінюється в 8%, а станом на 1 жовтня 2020 року – досяг рекордного за аналізований період показника в 9%. Що стосується структури кредитування сільського господарства, то в основному це короткострокові (до 1 року) і середньострокові (від 1 до 5 років) кредити. Станом на 1 жовтня 2020 р. на частку короткострокових кредитів припадає 49%, на середньострокові – 46% і довгострокові кредити (понад 5 років) складають всього близько 5% в загальному обсязі кредитування. Крім того, в структурі короткострокових і середньострокових кредитів близько 70% припадає на кредити в національній валюті. Довгострокові кредити розподілені більш рівномірно – 52% в національній валюті та 48% – в іноземній валюті [227].

Аналіз кредитування підприємств сільського господарства Вінницької області в 2014-2019 рр. слід відмітити динамічне зростання обсягів короткострокових кредитів з 1603856,9 тис. грн. в 2015 р. до 6330625,5 тис. грн в 2019 р. або в 3,9 раза, тоді як обсяг довгострокових кредитів зріс в 3,3 раза (з 1845359 тис.грн. в 2015 р. до 1152401,0 тис. грн в 2019 р. (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Обсяги наданих кредитів підприємствам сільського господарства Вінницької області в 2014-2019 рр. (побудовано авторами)

Банки для оцінювання ризиків кредитування агробізнесу використовують нові методики і різні інструменти, що дозволяє значно економити час і виконати оцінку максимально точно. Крім використання набору економічних індикаторів здійснюється комплексний аналіз і проводиться оцінка індикаторів виробничої діяльності агропідприємства за декілька років. У процесі аналізу порівнюється певний економічний індикатор даного сільгосппідприємства з відповідними індикаторами аналогічних сільгосппідприємств, що працюють на ринку. Ураховуючи, що фінансова звітність українських агропідприємств не завжди якісно підготовлена, менеджери використовують механізми внутрішньої перехресної перевірки даних. Використовується інноваційний підхід до побудови помісячних фінансових потоків на наступний рік на основі технологічних карт. Цей підхід дозволяє комплексно оцінити історичні дані і дати прогноз на майбутній період завдяки максимальній формалізації і автоматизації роботи з історичними даними [91, с. 206].

Сформульовані ключові елементи одного з найголовніших етапів у процесі видачі кредиту – фінансово-аграрної експертизи, яку проводять співробітники банку після отримання заявки на його видачу: наявність у фермера чіткого і реального фінансового плану (в якому будуть розписані витрати, джерела фінансування, прогноз виручки і терміни повернення коштів); інформація щодо агротехнологій, які використовуються в господарстві; дані щодо кваліфікації співробітників господарства; дані про наявність достатньої кількості техніки для певного обсягу робіт або план по її залученню зі сторони; статус землі

(наприклад, терміни її оренди); дані про кредитну історію, наявності суперечок, судів.

Аналізуючи програми кредитування банками аграрних підприємств в АТ "Креді Агріколь", Райфайзенбанк Аваль, АТ «Ощадбанк» можна відмітити різноманітність програм кредитування, зокрема досить поширеними є овердрафт, кредит на поповнення обігових коштів, кредити на придбання транспортних засобів та обладнання тощо.

Вартість кредиту встановлюється індивідуально для кожного корпоративного клієнта, як результат перемовин та залежить від терміну кредитування, ринкової вартості ресурсів, фінансового стану та історії співпраці клієнта з банком, виду та вартості забезпечення.

Щодо вартості кредитів за різними програмами, то вона коливається в межах від 6,5% до 14,45%; а комісія в межах від 0,5-1%. Стосовно застави, то, як правило, нею виступає рухоме і нерухоме майно.

Також в рамках партнерських програм банки (Ощадбанк, Райффайзенбанк Аваль) запроваджують співпрацю із провідними дистриб'юторами сільськогосподарської техніки та засобів захисту рослин, що дає змогу пропонувати клієнтам особливі умови придбання товарів необхідних для успішного ведення агробізнесу.

В якості ефективного інструменту зростання доступності кредитних ресурсів для галузі сільського господарства було створено механізм пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників.

Починаючи з 2000 року, з метою зменшення навантаження на суб'єктів господарювання АПК при сплаті відсотків за користування кредитами, розширення їх доступу до банківських кредитів та зменшення їх вартості, в Україні діє програма пільгового кредитування. Щорічно у державному бюджеті Мінагрополітики передбачалися кошти для здешевлення кредитів, залучених суб'єктами господарювання АПК [57], який є одним із самих затребуваних з боку сільськогосподарських товаровиробників.

Основною метою запровадженої бюджетної програми є збільшення обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, прибутковості виробництва та забезпечення насиченості внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією. Впродовж дії програми пільгового кредитування змінювалися основні положення діючого законодавства у сфері кредитної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, що стосувалися встановлення обмеження щодо відсотків; щодо позичальників (спочатку підприємствам АПК, пізніше лише сільгосптоваровиробникам); щодо встановлення розмірів кредитної субсидії позичальників, безпосередньо на поточні рахунки позичальників).

Основним законодавчим документом у сфері державної фінансової підтримки агропромислового комплексу шляхом здешевлення кредитів є Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України", прийнятий в 2004 р. [146]. Стаття 13 даного Закону регулює питання щодо кредитної підтримки виробників сільськогосподарської продукції (надання кредитної

субсидії), основними положеннями якої були [146]:

- одержувачі кредитної субсидії – виключно сільськогосподарські підприємства, що виробляли об'єкти державного цінового регулювання;

- компенсації підлягали: короткострокові кредити, використані для придбання товарів на потреби виробництва окремого об'єкта державного цінового регулювання; середньострокові кредити, використані для придбання основних фондів сільськогосподарського призначення I та III групи або будівництва основних фондів I групи та проведення їх капітальних поліпшень;

- кредитна субсидія надавалася позичальнику щоквартально, виходячи із суми фактично сплачених відсотків за відповідний період.

Протягом дії Закону, до статті 13 [146] вносилися зміни, а саме:

- кредитна субсидія надається на конкурсній основі;

- одержувачами субсидії можуть бути усі суб'єкти господарювання агропромислового комплексу;

- здешевленню підлягають поточні та перехідні кредити;

- компенсація надається за терміном залучення кредиту та цільовим його використанням;

- розмір компенсації – не менше 1,5 облікової ставки Національного банку, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами;

- компенсація надається за фактично сплачені відсотки.

Крім того, змінювався і механізм використання коштів за програмою, визначений порядками їх використання, а саме:

- у 2004-2006 роках компенсація надавалася за кредитами на цілі, визначені для кожної категорії позичальників, через конкурсні комісії в областях безпосередньо банкам (банки формували реєстри), які надали кредит, через регіональні управління агропромислового комплексу;

- у 2007-2009 роках компенсація надавалася за кредитами на цілі, визначені для кожної категорії позичальників, через конкурсні комісії в районах та областях на поточні рахунки позичальників;

- у 2010-2012 роках компенсація надавалася за кредитами на цілі, визначені для кожної категорії позичальників, через конкурсну комісію Мінагрополітики на поточні рахунки позичальників;

- у 2015-2018 роках компенсація надавалася за кредитами (без розподілу на види кредитів) всім суб'єктам господарювання агропромислового комплексу. При прийнятті рішення про надання компенсації перевага надавалася малим позичальникам (чистий дохід до 10 млн. грн) та позичальникам, які провадили діяльність у тваринництві [125].

Негативною тенденцією вважаємо те, що через брак коштів за даною програмою та часті зміни процентних ставок банківських установ, встановлювалися обмеження щодо відсотків за користування кредитами, які підпадали під здешевлення.

Наприкінці 2016 року, з метою забезпечення стабільності державної підтримки аграрного сектору, пунктом 42 розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України у 2017-2021 роках встановлено

щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, на рівні не менше 1 відсотка випуску продукції у сільському господарстві.

Виходячи із обсягів коштів, передбачених у державному бюджеті за програмами підтримки розвитку агропромислового комплексу та з урахуванням пріоритетів, визначених Урядом, щорічно постановами Кабінету Міністрів України затверджуються порядки використання бюджетних коштів за відповідними програмами, якими визначаються умови та розміри надання державної підтримки. Однак недоліком цього механізму є брак коштів, що в кінці фінансового року обертається недофінансуванням аграріїв.

Оцінку механізмів надання державної фінансової підтримки шляхом здешевлення кредитів, починаючи з 2010 року, було проведено за основними положеннями Порядку використання коштів за програмою, а саме:

- одержувачі державної підтримки;
- механізм розподілу компенсаційних коштів;
- утворення конкурсних комісій та надання компенсації на конкурсній основі;
- види кредитів, за якими надавалася компенсація;
- відсоткові ставки за користування кредитами, які підлягали здешевленню;
- напрями використання кредитних коштів, які підлягають субсидуванню;
- розміри компенсації;
- можливість здійснення перерозподілу невикористаних бюджетних коштів.

Крім того, негативною тенденцією даного механізму є постійні зміни кола одержувачів – від усіх підприємств агропромислового комплексу за всіма галузями економіки до малого бізнесу (річний обсяг реалізації яких становить до 20 млн. гривень).

Впродовж 2010-2012 рр. одержувачами державної підтримки були суб'єкти господарювання АПК, зокрема і сільськогосподарські підприємства, підприємства рибницької галузі та окремі категорії переробних підприємств.

Позитивною тенденцією існуючого механізму є повернення до процедури пільгового кредитування саме товаровиробників, як це було передбачено на початку формування програми. Отже, починаючи з 2015 р. коло одержувачів звузилося лише до сільськогосподарських товаровиробників, а у 2017-2018 рр. пріоритетними одержувачами такої субсидії були малі форми господарювання.

Слід акцентувати увагу на тому, що особливістю механізму розподілу коштів між областями впродовж всього періоду дії програми є те, що цей розподіл здійснюється пропорційно до середньорічного обсягу виробництва валової продукції сільського господарства за попередні 3 роки, що передують звітному.

Недоліком такого підходу є те, що не враховується реальна потреба областей в коштах для здешевлення кредитів, що призводить до залишків невикористаних коштів у окремих областях та брак у інших. Ось чому актуальним на даний час є створення на регіональних рівнях структур (Центру агропромислового розвитку), які завдяки своїй фаховості та компетентності в питаннях розвитку агропромислового виробництва на місцях зможуть на основі наукових підходів сприяти прийняттю обґрунтованих рішень щодо залучення

розрахунку реально потреби тої чи іншої області у грошових коштах.

Під час прийняття рішення обласними конкурсними комісіями щодо надання компенсації, у різні роки змінювався перелік позичальників, для яких надавалися переваги, виходячи із обсягів коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою та з урахуванням пріоритетів, визначених Урядом.

Надання таких переваг призводило до створення нерівних умов для суб'єктів господарювання, щодо можливостей доступу до державної фінансової підтримки.

Впродовж з 2010-2019 рр. змінювалися і види кредитів, за якими надавалася компенсація. Так, у 2010 – 2012 роках компенсація надавалася за коротко-, середньо- та довгостроковими кредитами, залученими як у національній, так і в іноземній валюті. У 2015-2017 роках компенсації підлягали усі кредити, без розподілу на коротко-, середньо- та довгострокові, залучені лише у національній валюті, що давало можливість суб'єктам господарювання самостійно визначати напрями використання кредитних коштів.

В 2015-2016 рр. 241 підприємство залучило пільгові кредити на суму 5593095,16 тис. грн або це 23207,9 тис. грн на одне підприємство. Із 241 підприємства 62,2% отримали кредити строком від 1 року. В 2017 році вже 509 підприємств залучали пільгові кредити обсягом 6605463,33 тис.грн або на одне підприємство припадало: 12977,3 тис.грн або це в 1,8 раза менше в порівнянні з попередніми роками. Із 509 підприємств 387 (76%) отримали кредити за строками користування до 1 року [125].

За даними офіційного сайту Міністерства аграрної політики та продовольства України [125], 23 підприємства (в основному фермерські) Вінницької області в 2018 році були одержувачами компенсації відсоткової ставки за залученими кредитами. Щодо інших регіонів, то найбільша кількість підприємств, що скористались програмою пільгових кредитів в 2018 р. – підприємства Кіровоградської області – 38 (сума компенсації – 579580,43 грн.); у Луганській області – 16 підприємств (770616,73 грн.); у Полтавській – 19 підприємств (975235,41 грн.) та в Черкаській області – 24 підприємства (775855,16 грн.) [125].

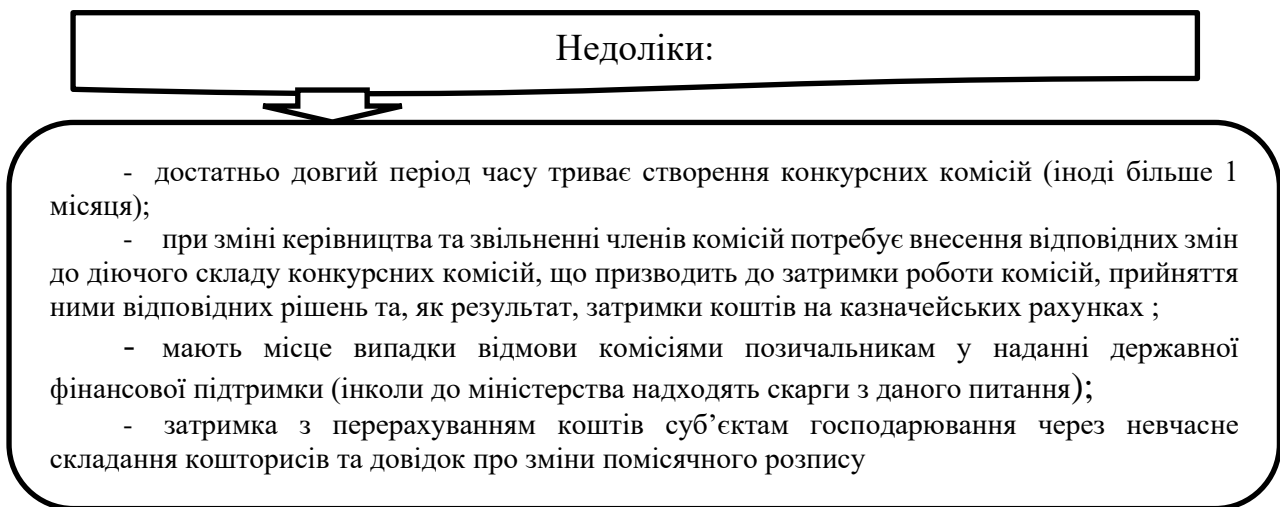
В основному фермерськими господарствами Вінницької області в 2018 р. залучались кошти в межах від 50000 грн. до 6355313 грн. (близько 50% з них брали кредит в сумі 500000 грн) [125].

Щодо цільового спрямування отриманих коштів, то 56,5% фермерських господарств Вінницької області в 2018 році брали пільгові кредити для придбання техніки, інші – на поповнення обігових коштів. Відсоткова ставка за користування кредитами коливається по даних підприємствах в межах 16-24%. Сума компенсації 23 фермерським господарствам Вінницької області склала – 1450449,37 грн. або 63063 грн на одне підприємство.

Напрями використання кредитних коштів, за якими надавалася компенсація відсоткової ставки, також змінювалися, в залежності від обсягу коштів, передбачених державним бюджетом за даною програмою та визначених Урядом пріоритетних напрямів розвитку.

Впродовж 2015-2017 рр. напрями використання кредитних коштів, за якими надавалась субсидія, значно звузилися (лише на покриття поточних витрат у рослинництві і тваринництві), а з 2018 року їх було знову розширено, зокрема за середньостроковими кредитами для придбання основних засобів сільськогосподарського виробництва та витрат по будівництву і реконструкції виробничих об'єктів сільськогосподарського призначення.

Таким чином, за інформацією з областей, потреба сільгосптоваровиробників у поточному році в компенсаційних коштах складає 451,8 млн грн, з яких забезпечено коштами лише 127,1 млн гривень. Виділення коштів на додаткову потребу в обсязі 324,6 млн грн разом із коштами, передбаченими державним бюджетом в обсязі 127,1 млн грн дозволить здешевити 1023 сільгосптоваровиробникам залучені кредити обсягом більш ніж 10,6 млрд. гривень. Додаткова потреба в компенсаційних коштах, має наступну структуру позичальників: які мають чистий дохід (виручку) від реалізації до 20 млн. грн, – 57,7 млн. грн; які провадять діяльність з вирощування та розведення тварин – 112,2 млн грн; інші суб'єкти господарювання АПК, які здійснюють діяльність у рослинництві, овочівництві, садівництві та які не мають можливості скористатися напрямами здешевлення кредитів за іншими програмами – 154, 7 млн гривень. Виходячи з проведеного аналізу роботи конкурсних комісій впродовж останніх років, можна зазначити наступні недоліки у їх роботі (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Недоліки роботи конкурсних комісій щодо пільгового кредитування (узагальнено авторами)

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що за останні роки зменшились обсяги кредитів, що підлягають компенсації, проте зростає кількість підприємств (із 241 до 719), що скористались програмою за здешевлення кредитів [125].

Разом з тим, впродовж останніх років зростає потреба у підприємств аграрного сектора економіки в дешевих кредитах, однак, обсяги їх зменшуються за роками.

Підвищити рівень кредитного забезпечення аграрних підприємств сприятиме запровадження в обіг аграрних розписок, яке розпочалося з пілотного проекту у восьми областях України (Полтавська, Харківська, Черкаська, Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Миколаївська та Сумська), де на початку активними за кількістю виданих розписок стали Вінницька та Полтавська області.

Станом на вересень 2016 р. у Реєстрі зареєстровано 60 аграрних розписок (23 – товарних та 37 фінансових аграрних розписок). Середній розмір зобов'язань за однією аграрною розпискою становить близько 3 млн. грн. Укладені аграрні розписки, як зазначають керівники Проекту IFC «Аграрні розписки в Україні», дали змогу сільгоспвиробникам залучити понад 189 млн. грн., що суттєво поповнило їхні обігові кошти [209].

За оцінками експертів [203], застосування аграрних розписок значно спрощує доступ сільгоспідприємств до кредитних ресурсів та здешевлює їх вартість, а нотаріальне посвідчення аграрної розписки та предмету застави забезпечує прозорість їх обігу й нівелює недобросовісне закладання боржником одного і того ж майбутнього врожаю декільком кредиторам. Втім, незважаючи на переваги аграрних розписок над традиційними кредитними інструментами, а також їх популяризацію серед учасників кредитних відносин, за майже чотирьохрічну історію існування ЗУ № 5479-VI застосування цього боргового інструменту не набуло масового характеру, а стало швидше одиничним явищем. За даними Департаменту агропромислового розвитку Вінницької обласної державної адміністрації [211] за перше півріччя 2016 р. аграрні підприємства Вінниччини уклали 24 аграрні розписки на суму 48,2 млн. грн., що становить 5,2% від загальної суми залучених кредитних ресурсів. При цьому частка кредитних ресурсів, отриманих від реалізації механізму аграрних розписок на сільськогосподарських підприємствах областей, що задіяні у пілотному проекті «Аграрні розписки», в загальній структурі залучених кредитних ресурсів станом на серпень 2016 р. становила лише 3,0%.

Станом на 25.01.2018 р. спостерігається збільшення кількості аграрних розписок до 207, з них 81 – товарних; 126 – фінансових. Завдяки використанню аграрних розписок аграріями залучено понад 1,4 млрд.грн. Впродовж 2015-2017 рр., спостерігається зростання їх рівня використання з 11 (60 млн.грн.) до 110 (750 млн.грн.) відповідно. Впродовж 2015-2016 рр.. традиційними культурами, майбутній врожай яких перебував у заставі за аграрними розписками є: кукурудза (100 розписок (260,000 т)), соняшник 42 розписок (11,000 т), пшениця 38 розписки (26,000 т) та інші. Серед аграріїв, які видавали аграрні розписки найбільша частка припадає на середні господарства (53%), малі господарства (36%), великі господарства (10%) і агрохолдинги (1%) [220].

Загалом, з 2015 року українські агровиробники видали 2063 аграрні розписки на загальну суму 14,2 млрд грн, а всього інструментом скористалося 995 сільгоспвиробників, 90% з яких – невеликі за розміром. Це стало можливим, зокрема, завдяки активному залученні кредиторів до роботи з інструментом [220].

Впродовж 2019 р. продовжується позитивна динаміка щодо аграрних розписок: кількість кредиторів, що надавали фінансування за аграрними розписками, зростає більше, ніж вдвічі: з 62 кредиторів до 130; від початку року було видано 1212 аграрних розписок на загальну суму 7,8 млрд грн. У 2019 р. в Україні було видано аграрних розписок на суму 11,8 млрд грн. [220].

Таким чином, бачимо, що найбільше зацікавлені в такому фінансовому інструменті – найбільш обмежені в доступі до кредитних ресурсів – малий і середній бізнес.

3.2. Механізм страхового захисту в розвитку підприємств аграрного сектора економіки

Сільському господарству як важливій галузі економіки в системі АПК, яка сприяє забезпеченню продовольчої, екологічної та загалом національної безпеки України, приманні специфічні особливості здійснення агропромислового виробництва і в умовах глобальних кліматичних змін навколишнього середовища посилюється необхідність в належному страховому захисті аграрного бізнесу від можливих збитків унаслідок несприятливих природних явищ та існуючих в аграрному секторі ризиків.

Під страховим захистом підприємств аграрного сектору економіки ми розуміємо економічні, перерозподільчі відносини, які складаються в процесі запобігання, подолання і відшкодування нанесених збитків, заподіяних конкретним об'єктам через інститут страхування.

Використання механізму страхового захисту аграріїв здійснюється з метою запобігання ризикам і загрозам специфічної сільськогосподарської діяльності.

Рівень страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників досі низький і недостатній для гарантування безпеки підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Реальної системи страхового захисту, яка б відповідала сучасним вимогам, не створено. Страхування в сільському господарстві починає відроджуватися, воно вимагає розробки нових страхових програм, які б базувалися на науковій базі, методах прогнозування, високій кваліфікації кадрів [41, с.208-209].

Страхові відносини та страхова діяльність опираються на відповідне нормативно-правове забезпечення. Так, основним документом правового регулювання страхової діяльності є Закон України “Про страхування” від 10 травня 1993 року №47-93 [156], який визначив принципи державної демонополізації та державного нагляду за страховою діяльністю.

Страхова діяльність як врегульована норма права господарська діяльність страховиків з надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, здійснюється на підставі ліцензії, яку видає НБУ.

Агροстрахування за рахунок спеціально сформованих фондів може ефективно регулювати відтворювальний процес, забезпечуючи страховий захист та економічні інтереси страховиків, страхувальників та держави в цілому.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і

правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності» від 1 липня 2002 р. №1000 [150] вже, на відміну від Закону України “Про страхування” [156], мала пряму спрямованість саме на агрострахування в частині обов'язкового страхування.

В подальшому для стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва Законом України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 року [146] визначено особливості державного регулювання ринку агрострахування шляхом запровадження комплексного та індексного страхування, а також створення Фонду аграрних страхових субсидій.

Згідно зі статтею 10 п.2 Закону [146] комплексним вважалось страхування усіх з нижче перерахованих ризиків загибелі (втрати) сільськогосподарської продукції або її частини внаслідок: заморозку, ожеледі, вимерзання; граду або удару блискавки; землетрусу; лавини, земельного зсуву, земельного або земельно-водного селю; пожежі, крім лісових пожеж; бурі, урагану, бурану; зливи, повіді, паводку; посухи чи зневодження на землях, які підлягають примусовому орошенню або заводненню; епітофітотійного розвитку хвороб, розмноження шкідників рослин, притаманних Україні, а також хвороб, які стали наслідком настання будь-якого з ризиків, визначених у підпунктах "а" – "з" цього пункту; протиправних дій осіб, що виражаються у крадіжках, хуліганських діях стосовно рослинних насаджень; зруйнуванні покриттів (несучих конструкцій) теплиць, парників, оранжерей.

При цьому об'єктом комплексного страхування було визначено як будь-який із таких об'єктів (їх комбінація): сума витрат, понесених у зв'язку з виробництвом окремого виду сільськогосподарської продукції; очікувана вартість сільськогосподарської продукції, що виробляється; очікуваний дохід (прибуток) від продажу сільськогосподарської продукції, що виробляється.

Стаття 10.3 цього Закону трактувала індексне страхування як страхування ризику втрати врожаю окремої сільськогосподарської культури у відношенні до усереднених натуральних показників її врожайності на визначеній території за попередні п'ять маркетингових періодів. Було визначено, що правила індексного страхування, затверджені страховиком, підлягають реєстрації центральним органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг. Для цілей розрахунку розміру страхової виплати за індексним страхуванням використовується спотова ціна метричної одиниці застрахованої сільськогосподарської продукції, яка діє на організованому аграрному ринку на момент виникнення страхового випадку.

Відмінністю та перевагами індексного страхування є те, що на відміну від класичного страхування, де страхові продукти базуються на оцінці збитків, індексне страхування базується на значенні певних індексів, таких як індекс врожайності у певному регіоні та індексу погоди (кількість опадів,

температурний режим, тощо). Аграрії одержують страхове відшкодування в розмірі, еквівалентному розміру зниження середнього рівня врожайності в регіоні. Такий страховий продукт є більш доступним з точки зору його вартості, що робить його привабливим на ринку агрострахування.

Індексне страхування було започатковане вперше в 2016 році за участю Міжнародної фінансової корпорації та показало непоганий потенціал для розвитку даного виду страхування на ринку України.

Стаття 11 Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 року №1877-ІУ була присвячена особливостям створення Фонду аграрних страхових субсидій (ФАСС) України як державної спеціалізованої установи для надання страхових субсидій виробникам сільськогосподарської продукції, що мала бути підзвітною та підконтрольною центральному органу виконавчої влади з питань формування та забезпечення державної аграрної політики [146].

Проте, вказані норми Закону виявилися неефективними, цей механізм не запрацював, тому 09 лютого 2012 року було прийнято окремий Закон України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” №4391-VI, який набрав чинності з 01 липня 2012 року [153].

В зв’язку із змінами, внесеними на підставі Закону України від 09.02.2012 р. №4391-VI [153], розділ III (до якого входили вищезгадані статті 10, 11, в яких пропонувався механізм страхування через запровадження комплексного і індексного страхування та створення Фонду аграрних страхових субсидій) виключено із Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 року №1877-ІУ [146], а розділ II виключено на підставі Закону України № 985-ІХ від 05.11.2020 р.

Закон України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” від 09.02.2012 р. №4391-VI [146] спрямований на регулювання відносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється із державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві.

Одним із структурних елементів механізму страхового захисту є принципи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, якими є [146]:

– підтримка стабільності фінансового становища і кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників у разі загибелі (знищення, втрати), пошкодження застрахованого майна внаслідок несприятливих природно-кліматичних умов чи інших несприятливих подій, визначених у стандартних договорах страхування;

– обов’язковість укладення договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою як умови при наданні сільськогосподарським товаровиробникам окремих видів державної підтримки та дотацій, визначених Кабінетом Міністрів України;

– рівна доступність до державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників незалежно від їх організаційно-правової форми;

– забезпечення відшкодування збитку, завданого страхувальникам внаслідок настання страхових подій, у розмірі, порядку і на умовах, встановлених цим Законом.

Отже, як правова категорія сільськогосподарське страхування – це вид аграрно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів страхувальника, що пов'язані зі страховими ризиками у сільському господарстві, при настанні страхових випадків, визначених у договорах страхування або у чинному законодавстві, за рахунок грошових фондів страховика [101].

Закон України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” передбачав надання субсидій товаровиробникам для оплати частини страхового платежу (страхової премії) за договором страхування та створення Пулу страховиків. Але така модель не спрацювала. На нашу думку, з метою розвитку і активізації агрострахування в Україні слід повернутись до ідеї функціонування і діяльності Аграрного страхового пулу.

Умови страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі висвітлені в Розпорядженні Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 30.10.2012 р. № 1968 р. [165]. При цьому предметом договору виступає майновий інтерес страхувальника, пов'язаний із володінням, користуванням та розпорядженням площею посіву озимих зернових сільськогосподарських культур, що належить страхувальнику на правах власності, оренди (суборенди). Договір страхування площ таких посівів укладається, окрім вільного волевиявлення сторін, на підставі: заяви страхувальника, форми Стандартного договору страхування, стандартних страхових тарифів для такого виду страхування, форм документів щодо укладення та супроводження договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою і врегулювання страхових випадків переліку застрахованих площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур.

Обов'язковою складовою такого процесу є підписання сторонами Договору акта огляду площ посівів, вигодонабувачем за яким виступає страхувальник або юридична особа, яка надає позику виробникам зерна з метою формування державного інтервенційного фонду шляхом проведення державних форвардних закупівель зерна або призначена страхувальником особа, яка може зазнати збитків внаслідок настання страхового випадку.

В механізмі страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників структурними елементами є програми страхування (страхові продукти), які слід віднести до стимулюючих важелів побудови страхових відносин, форми страхування тощо.

Існують різні види програм: програми страхування урожаю та доходів, які гарантують компенсацію втрат виробника сільськогосподарської продукції не тільки від недостатньої кількості врожаю, а й від зниження цін на продукцію.

Програма страхування тварин гарантує страхувальнику відшкодування можливих збитків, пов'язаних з утриманням худоби і птиці і, як наслідок настання страхового випадку, недоодержанням від неї певного виду кінцевої продукції, а саме молока, м'яса, хутра, шерсті, яєць, тощо. Цей страховий продукт передбачає також надання страхувальнику додаткових послуг, таких як, оцінка його майна (у цьому випадку сільськогосподарських тварин та птиці), рекомендації щодо утримання худоби, оцінка збитку (при настанні страхового випадку), а також повний супровід договору страхування від моменту подання заяви на страхування до останнього дня дії укладеного договору.

Програма страхування фінансових ризиків полягає у тому, щоб відшкодувати можливі втрати на випадок, коли через певний період застраховані угоди не дадуть очікуваної віддачі. Страхове відшкодування в такому разі встановлюється в обсязі різниці між страховою сумою та одержаним прибутком від застрахованої комерційної діяльності.

За формою сільськогосподарське страхування є добровільним та обов'язковим. Видом добровільного страхування (спеціальним видом), що характерний тільки для галузі сільського господарства, є страхування сільськогосподарської продукції (п. 22 ч. 4 ст. 6 Закону України "Про страхування" [156, ст.78.]). Крім того, видами страхування, які визначені ч. 4 ст. 6 Закону України "Про страхування", що можуть існувати як у галузі сільського господарства, так і в інших галузях економіки, є страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна, страхування кредитів (зокрема відповідальності позичальника за непогашення кредиту), страхування інвестицій, страхування фінансових ризиків та інші види добровільного страхування [156, ст.78].

Видами обов'язкового страхування у галузі сільського господарства (згідно ст. 7 Закону України "Про страхування" [156]) є страхування тварин (крім тих, що використовуються з метою агропромислового виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановлених Кабінетом Міністрів України (п. 30). До тварин, які потрапляють під обов'язкове страхування на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків (згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 [136]) зараховано племінні тварини, зоопаркові тварини, циркові тварини.

На нашу думку, сумнівним є віднесення саме зоопаркових та циркових тварин, оскільки вони не мають відношення до "розвитку племінної справи в аграрному секторі, захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників".

Щодо забезпечення, то "іпотека є видом забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право у разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього

боржника. Нерухомим майном є і земельна ділянка, зокрема, земельна ділянка сільськогосподарського призначення, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення” (особливості іпотеки такого виду нерухомого майна, як земельні ділянки, визначаються у ст. 15 Закону України “Про іпотеку” [149, ст. 313]).

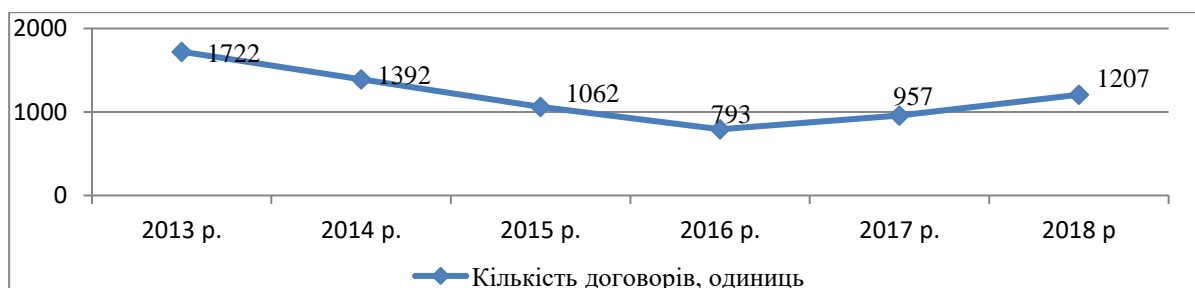
Земельні ділянки сільськогосподарського призначення, як предмет іпотеки, виступають забезпеченням виконання зобов'язання теж підлягають страхуванню від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування.

Необхідність використання страхування в сільському господарстві пояснюється також тим, що держава та ринок має недостатні можливості щодо забезпечення широкої маневреності фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів [51, с. 4].

Оцінюючи діяльність страхових компаній на ринку агостраховання, можна зробити висновки, за даними Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, станом на 12.02.2019 р. ліцензію на провадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції мають 64 страхові компанії, серед яких ПрАТ “Страхова компанія “АХА страхування”, ПрАТ “Українська Акціонерна Страхова компанія “АСКА”, ПрАТ “Страхова компанія “Брокбізнес”, ТДВ “Страхова компанія “Гардіан”, ПАТ “Страхова Компанія “Мега-Гарант”, ПрАТ “Акціонерна Страхова компанія “ІНГО Україна”, ПрАТ “Страхова компанія “Країна”, ПАТ “Страхова компанія “Оранта-Січ”, ПрАТ “Страхова компанія “ПЗУ Україна”, ПрАТ “Страхова компанія “Універсальна”, ПрАТ “Українська пожежно-страхова компанія” та інші [163].

Загалом у 2018 андерайтинговому році страхові компанії уклали 1207 договорів страхування сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень (далі – сільськогосподарські культури), зокрема, 661 – на зимовий та 546 – на весняно-літній період, що в 1,5 раза більше 2016 р. та в 1,3 раза більше 2017 р., а в порівнянні з 2013 р. в 1,4 раза менше (додаток Д).

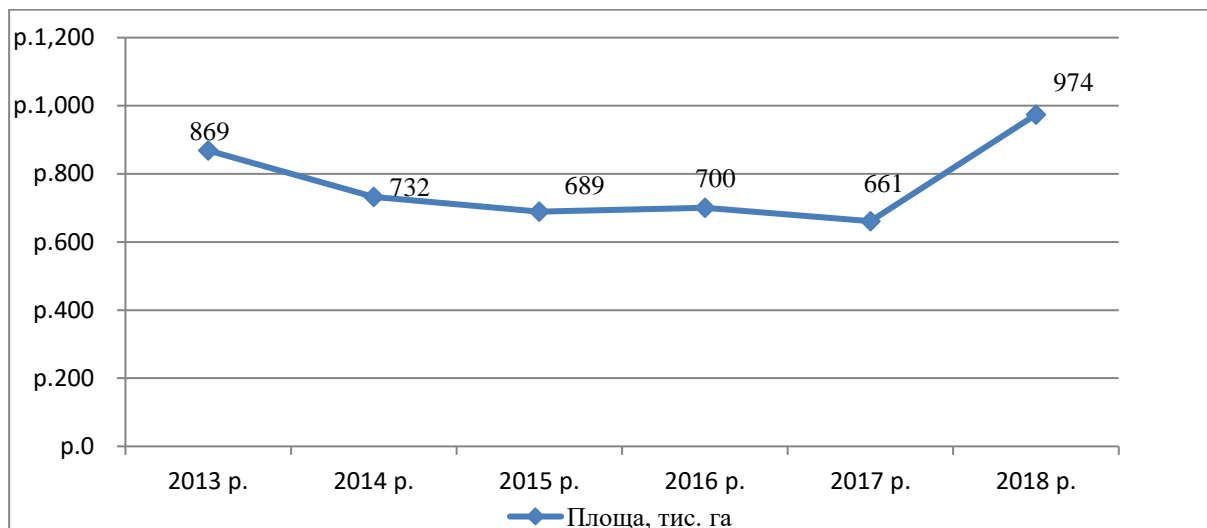
В порівнянні з 2013 р. кількість укладених договорів зменшилась на 515 одиниць або на 30%, однак в 2016-2018 рр. спостерігаємо зростання кількості укладених договорів на 52,2%, однак їх кількість не досягає рівня 2013 р. (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Динаміка укладених договорів агостраховання (побудовано авторами)

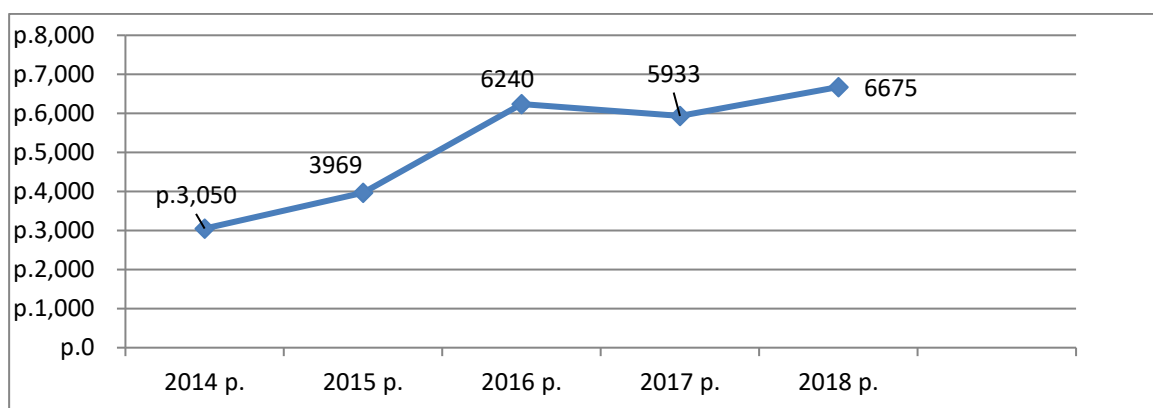
Застрахована площа сільськогосподарських культур в 2018 р. складає 974 тис.га і збільшилась в порівнянні з 2013 р. на 105 тис. га або на 12,1% , а в порівнянні з попереднім 2017 р. зросла на 313 тис.га або на 47,4% (рис. 3.6).

Аналіз показав, що загальна страхова сума за договорами страхування сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень склала в 2018 р. 6675 млрд грн, що на 12,5% більше, ніж минулого 2017 року.

Рис. 3.6. Динаміка застрахованих площ під сільськогосподарськими культурами (побудовано авторами)

Впродовж 2014-2018 рр. спостерігається страхова сума зросла з 3 055 млн. грн до 6675 млн. грн в 2,2 раза (рис. 3.7).

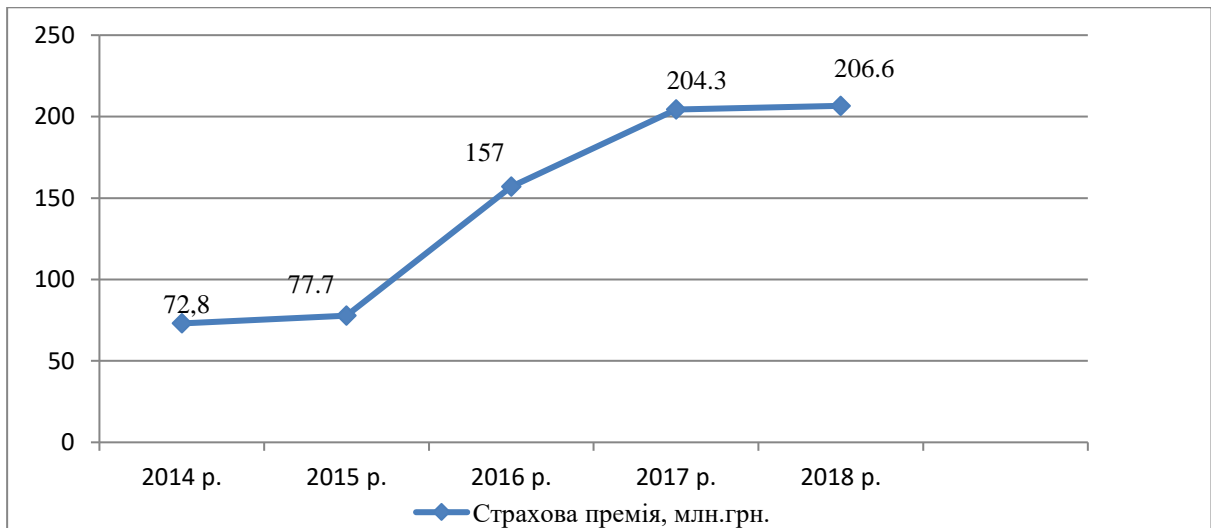

Рис. 3.7. Динаміка зростання страхових сум, млн грн (побудовано авторами)

Страхова премія або грошова сума, що її сплачує особа, яка укладає угоду страхування є своєрідною платою за ризик страхової компанії, розмір якої залежний від певних факторів (страхового тарифу (брутто-ставки) і

страхової суми, періоду страхування) сплачується одноразово до вступу в дію договору страхування або періодично в передбачені ним строки.

Аналіз суми премій сплачених страхувальниками-аграріями за 2014-2018 рр. зросла з 72,8 млн.грн. до 206,6 млн.грн. або в 2,8 раза (рис.3.8).

Рис. 3.8. Динаміка зростання страхових премій (побудовано авторами)

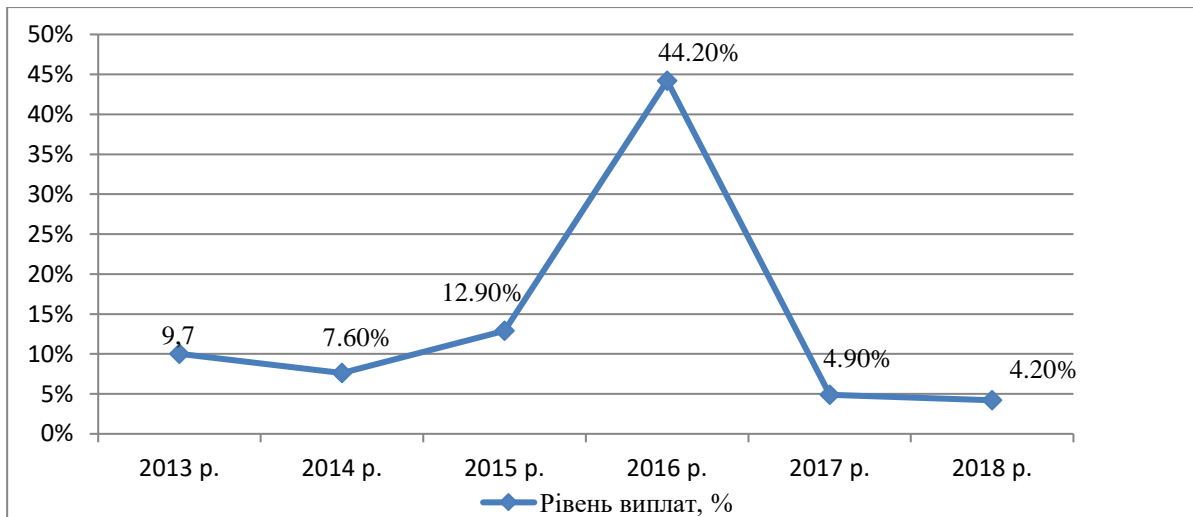
В 2016 р. приріст страхових премій значно зріс (до рівня 202,1%) проти 2015 р. (106,7%) та 2014 р. (53,8%) відповідно.

На даний час “в Україні тарифікація по страхуванню сільськогосподарських підприємств має свою черговість, яка з кожним видом діяльності зростає, а саме, спочатку як найдешевше страхування іде страхування тварин, далі страхування сільгоспкультур, і найдорожче – страхування овочів. Якщо аналізувати тарифи вітчизняних компаній які займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків, і відношення до таких тарифів фермерів, то можна прийти до реальної проблеми, яка пояснює чому даним видом страхування займається незначна кількість страхових компаній. Адже реальне страхування (за відсутності безумовної франшизи) даної галузі може відбуватися за рівня тарифів від 10 до 15 відсотків (в залежності від культур), в той час коли більшість фермерів вважають, що максимальний страховий тариф становить лише 5%” [51, с.5].

Впродовж останніх років спостерігається негативна тенденція щодо рівня виплат: якщо в 2014-2016 рр. рівень виплат зростав з 7,6% до 44,2%, то вже в 2018 р. він скоротився до рівня 4,2% (рис.3.9).

За даними на 2018 рік всього застраховано сільськогосподарських культур на загальній площі 974 тис. га. При цьому ставка страхової премії склала 3,1% (середня), зокрема 3,6% – за зимовий період та 3,0% – за період весна-літо.

Аналізуючи страхування сільськогосподарських культур в розрізі областей, слід відмітити, що впродовж 2015-2018 рр. Вінницька область разом із Дніпропетровською (крім 2016 р.) входить у трійку лідерів по кількості заключення договорів (додаток Ж).

Рис. 3.9. Динаміка зміни рівня виплат за агрострахуванням (побудовано авторами)

Найбільшу кількість договорів страхування сільськогосподарських культур в 2018 р. було укладено у Дніпропетровській (125) та Кіровоградській (108) областях. За ними йдуть Чернігівська (83), Вінницька (82), Полтавська (79), Хмельницька (79) та Сумська (78) області. Найменша кількість договорів було укладено у Чернівецькій (5), Рівненській (7) та Волинській (17) областях.

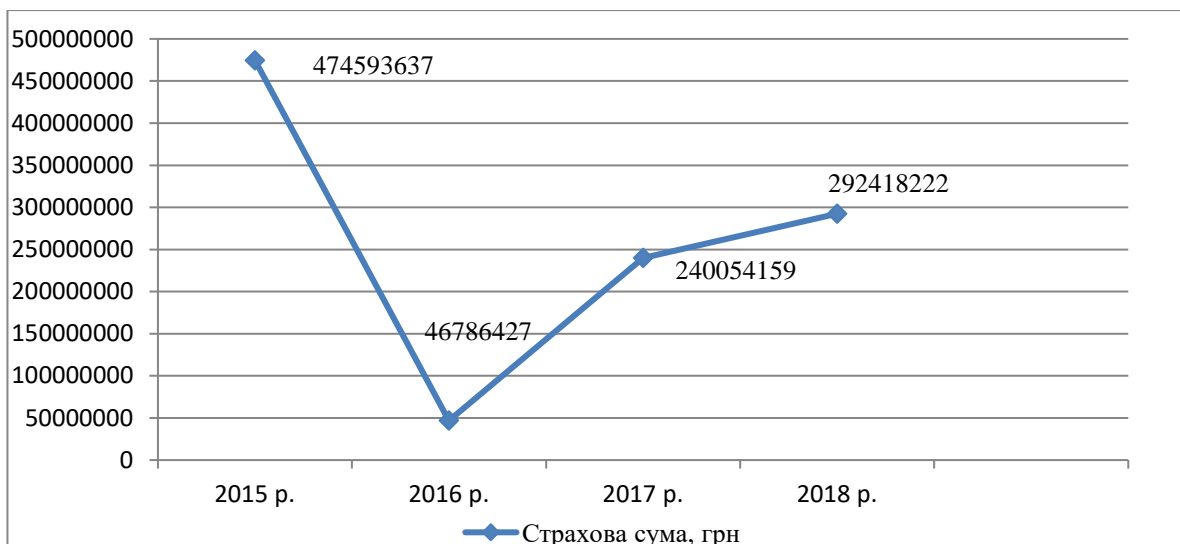
За показником застрахованої площі в 2018 р. першість належить Хмельницькій області (115,8 тис. га, або 11,9%). За нею йдуть Дніпропетровська (92,5 тис. га, або 9,5%), Харківська (83,2 тис. га, або 8,5%), Чернігівська (80,4 тис. га, або 8,3%), Полтавська (78,6 тис. га, або 8,1%) та Сумська (67,4 тис. га, або 6,9%). За об'ємом зібраних премій області України розташувалися в такому порядку: Херсонська (23,8 млн грн, або 11,4%), Дніпропетровська (22,6 млн грн, або 10,8%), Полтавська (19,3 млн грн, або 9,2%), на Вінницьку область припадає (11,1 млн грн, або 5,3%).

Аналіз виплат страховими компаніями у 2017-му андеррайтинговому році показав, що вони були здійснені у 12-ти областях України, першість з яких належить Хмельницькій області – 40,3% (3,1 млн грн), далі йдуть Черкаська – 30,9% (2,4 млн грн), Тернопільська – 12,2% (928,3 тис. грн), Запорізька – 7,7% (584,1 тис. грн), Житомирська – 2,2 (171,5 тис. грн), на Вінницьку припадає – 2,0% (153,2 тис. грн).

Щодо виплат по страхуванню сільськогосподарських культур у 2018-му андеррайтинговому році вони були здійснені у 10-ти областях України, зокрема: у Вінницькій – 28,1% (2,4 млн грн), Одеській – 20,3% (1,8 млн грн), Луганській – 13,0% (1,1 млн грн), Дніпропетровській – 12,0% (1,1 млн грн) тощо. Тобто, можемо відмітити, що Вінницька область активно займається агрострахуванням і значно збільшила обсяг виплат в 2018 р. проти 2017 р.

Динаміку страхових сум та страхових премій за агрострахуванням у Вінницькій області наведено на рис. 3.10 та рис. 3.11.

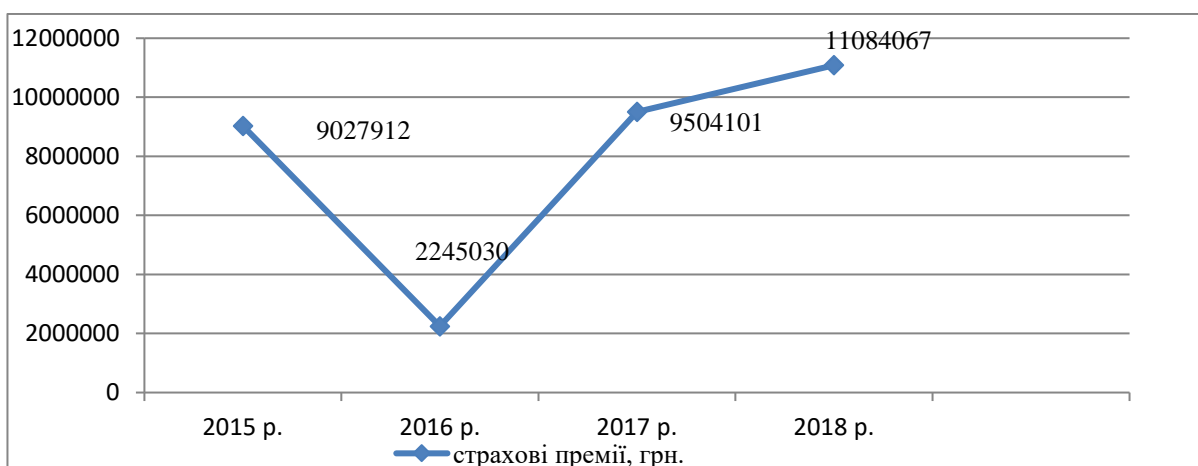

Рис. 3.10. Динаміка зміни страхових сум за агрострахованням у Вінницькій області (побудовано авторами)

Як видно з приведених рисунків 3.10, 3.11, що переломним періодом скорочення динаміки показників вважається 2016 р., де спостерігаємо спадну тенденцію по обсягам страхових сум, так і страхових премій за агрострахованням.

Серед страхових компаній найбільш активними у співпраці з аграріями впродовж аналізованого періоду є такі як страхова компанія “РЗУ Україна”, “АХА” та “Універсальна”. Першість за кількістю укладених договорів належить страховій компанії “РЗУ Україна”, на яку припадає 29,6% (середнє значення за 2015-2018 рр.) загальної кількості укладених договорів, “Універсальна” із часткою 21,1% (середнє значення), “АСКА” із часткою 15,5% (середнє значення) та “АХА” страхування” – 13,1% (середнє значення за цей же період).

Рис. 3.11. Динаміка зміни страхових премій за агрострахованням у Вінницькій області (побудовано авторами)

Однак, найбільші страхові виплати за договорами агростраховання за аналізований період здійснювали такі страховики: страхова компанія “Інго

Україна“ – 24,9% (середнє значення) від усього об’єму виплат, “Брокбізнес“ – 27,7% (середнє значення), тоді як на страхову компанію “PZU Україна” припадає “АСКА“ припадає 14,6% (середнє значення) та 13,6% (середнє значення) відповідно.

Причому вже у 2018 р. серед 6 страхових компаній, які здійснювали страхові виплати за договорами аграрного страхування, на “ПЗУ” припадало – 41,2% від усього обсягу виплат; на “АХА” – 22%; «АСКА” – 18,8%. Тобто ці страхові компанії у 2018 р. активно здійснювали виплати аграріям.

Оцінка страхових виплат понесених за видами сільськогосподарських культур показала, що впродовж 2015-2018 рр. найбільше страхується озима пшениця (66,3% (середнє значення за цей період) від усіх страхових виплат), озимий ріпак (15,7%) та кукурудза – 9,8% відповідно.

В додатку 3 можна ознайомитись з динамікою використання страхових продуктів.

Аналізуючи страхові продукти та їх використання, слід зробити висновки, що найбільша частка договорів впродовж аналізованого періоду була заключена за програмою “Повна загибель” - в середньому 32,2%; “Повна загибель + весняні заморозки” - 59,6%; “Поіменовані ризики” - 12,4% відповідно.

Така програма як “Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)” набула активності в 2017-2018 рр. – на них припадає – 31,9% (середнє значення). За цією програмою в 2017-2018 рр. високою є частка зібраних премій – 67,5%, тоді як за програмою “Повна загибель + весняні заморозки” частка зібраних премій (середнє значення) – 39,4%, а частка страхових сум за даною програмою становить 22,6%, а за програмою “Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)” є значно вищою – 57% (середнє значення).

Частка застрахованої площі за програмою “Повна загибель + весняні заморозки» є вищою (42,4%), ніж за програмою “Мультиризик (страхування майбутнього врожаю) ” (27,2%). У досліджуваній період суттєвих змін у використанні продуктів страхування не відбулось. Порівняно з минулим роком, в цілому, дещо збільшилась частка договорів страхування від повної загибелі плюс весняні заморозки (з 32,2% у 2017-му році до 40,0% у 2018-му році). Порівняно з минулим роком, дещо зменшилась частка договорів страхування від багатьох ризиків (з 37,8% у 2017-му році до 26,1% у 2018-му році). У період перезимівлі 2017-2018 рр. залишилась сталою тенденція укладення договорів страхування від повної загибелі в комбінації з весняними заморозками (73,1%), в порівнянні з періодом перезимівлі 2016-2017 рр. (72,3%). У період весна-літо 2018 року залишилась тенденція домінування договорів страхування врожаю від багатьох ризиків (мультиризик), яких було укладено 57,7%.

Отже, агропромислове виробництво за своєю природою є ризиковим видом діяльності, на який мають безпосередній вплив погодні катаклізми, а в останні роки посилюються тенденції кліматичних змін, наслідком яких є неотримання запланованого врожаю, збільшення витрат і, як наслідок, погіршення фінансових результатів.

Тому, на нашу думку, слід активізувати страхування саме системних

ризиків, яке набуватиме ваги і сприятиме забезпеченню економічних інтересів всіх учасників страхових відносин. Зокрема, такий системний ризик, як посуха, має високу вартість, що стримує аграрні підприємства до співпраці із страховиками по цій програмі. Тому зі сторони держави необхідні заходи щодо вдосконалення регулювання та надання підтримки цьому сектору в тому числі через надання державних гарантій.

З метою підвищення конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках та забезпечення, окрім продовольчої, екологічної безпеки країни набуває розвитку органічне виробництво і виникає необхідність в його страхуванні. На даний час частка цього виду страхування є незначною (у 2017 р. було укладено лише 2% від загальної кількості договорів страхування сільськогосподарських культур на загальній площі, що складає 1,1% від загальної застрахованої площі). При цьому слід відмітити, що середня ставка премії страхування органічного виробництва перевищує загальну середню ставку премії в 1,5 рази і становить 4,6%.

Незначними за обсягами є програми страхування сільськогосподарських тварин, зокрема в 2018 р. найбільша кількість договорів було укладено у Хмельницькій (871), Чернігівській (835) та Київській областях (728), а у Вінницькій області – лише 17 договорів (17 застрахованих голів на суму 119500 грн.; виплати становили 16500 грн або 3,9%). Тобто слід також розширювати клієнтську базу щодо цієї програми.

Аналізуючи ринок агрострахування в цілому, можна відмітити, що на фоні загальних тенденцій скорочення кількості страхових компаній в Україні, дещо активізується їх діяльність в аграрній сфері, про що свідчить зростання кількості страхових компаній, що мали ліцензію на провадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції з 47 (станом на 01.02.2016 р.) до 64 (станом на 12.12.2019 р.) або їх кількість збільшилась на 36,2%.

Аналіз страхування сільськогосподарських культур за областями показав, що Вінницька область впродовж 2015-2018 рр. відноситься до лідерів по кількості укладених договорів (частка яких до загальної кількості по Україні становить 8% (середнє значення за роками)). Середня ставка премії за 2015-2018 рр. становить 3,6%. Площа застрахована аграріями за цей же період зменшилась в 2,3 рази (з 63441 га до 27416 га в 2018 р.), а страхова сума – в 1,62 рази (з 474593637 грн. в 2015 р. до 292418222 грн. в 2017 р.).

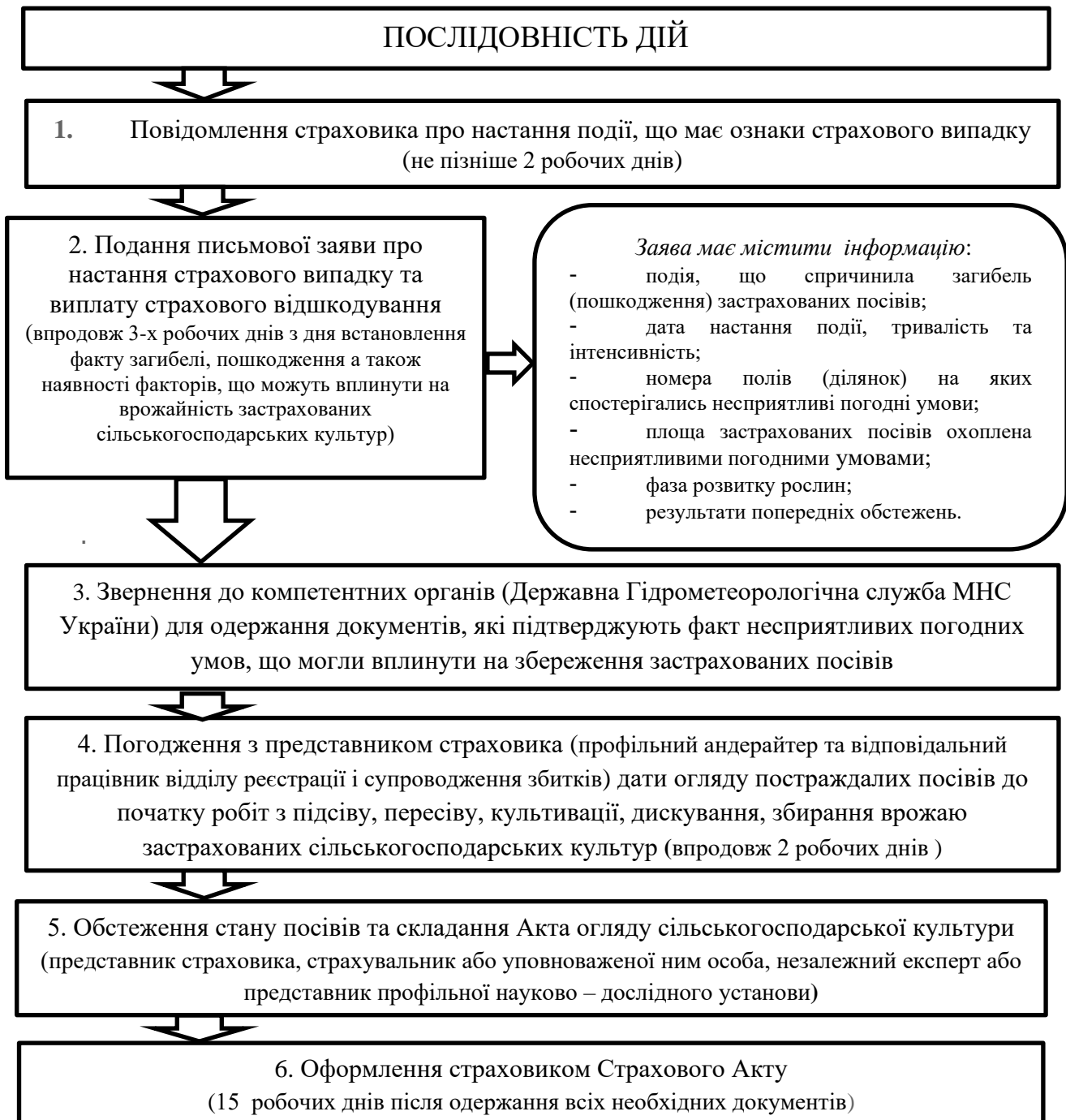
Встановлено, що сума премій на 1 га, сплачених страхувальниками-аграріями Вінницької області зросла за 2015-2018 рр. в 3,6 рази (з 113 грн/га до 404 грн/га), а в 2017 р. проти 2015 р. ця сума зросла в 4,7 рази.

У 2018-му андеррайтинговому році виплати по страхуванню сільськогосподарських культур були здійснені у 10-ти областях України, серед яких Вінницька область з показником 28,1% (2,4 млн грн).

Порівняльний аналіз страхування агроризиків страховими компаніями України показав, що найбільший перелік програм агрострахування пропонує страхова компанія “PZU Україна”, серед яких Програма комплексного

страхування посівів сільськогосподарських культур на період перезимівлі, Програма страхування майбутнього врожаю сільськогосподарських культур на період весна-літо, Програма страхування від загибелі багаторічних насаджень: плодово-ягідні культури та виноградники; а також Програма страхування тварин.

Послідовність дій аграрного підприємства в разі настання страхового випадку при загибелі посівів та багаторічних насаджень ознайомимся на рис.3.11.

Рис. 3.11. Послідовність дій аграрного підприємства при загибелі посівів та багаторічних насаджень при відносинах із ПрАТ СК “РЗУ Україна” (складено авторами за даними [218])

Виплата аграрному підприємству страхового відшкодування ПрАТ СК “РЗУ Україна” в разі настання страхового випадку загибелі посівів та багаторічних насаджень необхідні такі документи [218]:

- письмова заява на виплату страхового відшкодування із зазначенням номера Договору з докладним описом страхової події і сумою заявленого збитку;

- договір страхування з усіма додатками;

- документи компетентних органів, що підтверджують факт та (або) причину настання події, що стала причиною загибелі та (або) пошкодження застрахованих посівів сільськогосподарських культур;

- акт огляду застрахованих посівів озимих сільськогосподарських культур, завірений підписами Страхувальника;

- документи, що підтверджують суми фактичних витрат на посів і вирощування застрахованих сільськогосподарських культур та (або) фактичну врожайність;

- документи, що підтверджують проведення Страхувальником робіт з пересіву, культивації та/або дискування озимих сільськогосподарських культур на пошкоджених ділянках посівів.

Аналогічно розглянемо послідовність дій страхувальника в разі настання страхового випадку – загибелі тварин та птиці (рис.3.12).

Документи, необхідні для виплати страхового відшкодування страховою компанією ПрАТ СК “РЗУ Україна” [218]:

- заява про страхову виплату;

- акт перевірки причин загибелі (знищення), вимушеного забою, захворювання застрахованих тварин, який складається страховиком у присутності страхувальника (його належним чином уповноваженого представника);

- документи компетентних органів, що стосуються обставин страхового випадку, зокрема:

- висновки, акти або довідки служби державної ветеринарної медицини щодо причин загибелі, вимушеного забою, захворювання: протокол розтину трупа тварин; витяг із звіту про інфекційні захворювання встановленого зразка; довідка про захворювання тощо;

- постанова про порушення кримінальної справи у випадку настання страхового випадку внаслідок протиправних дій третіх осіб;

- довідки гідрометеослужби, органів державної пожежної охорони або інших уповноважених установ, до компетенції яких відносяться події, що призвели до настання страхового випадку;

- бухгалтерські документи, що підтверджують вартість продукції, репродукції, кількість і вікову групу тварин та які необхідні для визначення розміру прямих збитків та виплати страхового відшкодування;

- документи, що підтверджують здачу страхувальником тварин на вимушений забій та отриману за це суму компенсації;

– довідка про середні ціни закупівлі м’яса або купівлі-продажу тварин виду, породи та віку, що відповідають виду, породи та віку застрахованих тварин, які склалися в регіоні перебування застрахованих тварин на день страхового випадку.

Рис.3.12. Послідовність дій аграрного підприємства в разі загибелі загибелі тварин та птиці при відносинах із страховою компанією ПрАТ СК “РЗУ Україна” (складено авторами за даними [218])

Гальмівними факторами розвитку підприємств аграрного сектору економіки є недосконала законодавча база та відсутність реальної державної підтримки розвитку галузі та дієвих механізмів страхового захисту.

Стельмащук А.М. [191, с. 16] виділяє проблеми в системі державної підтримки агростраховання, що наведені на рис.1.8, і вбачає покращення умов агростраховання через такі методи [191, с. 17]:

– зниження діючих в законодавстві мінімумів втрати врожаю, що дасть можливість аграріям страхувати посіви при будь-якому рівні загибелі;

– розширення переліку ризиків для сільськогосподарських культур такими природними явищами, як тривалі зливи, рання поява сніжного покриву і промерзання верхнього шару ґрунту;

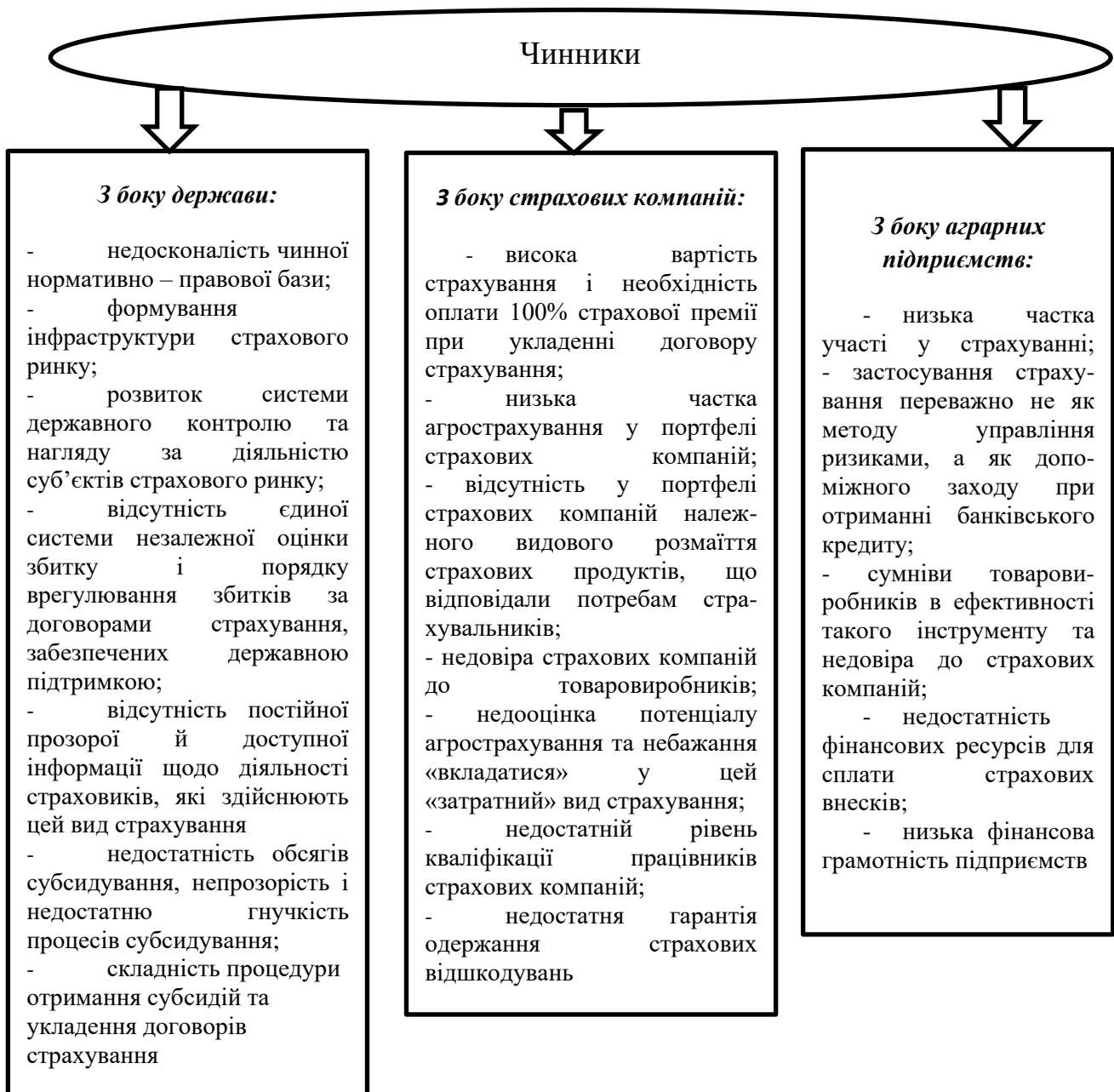
– введення гнучких програм агростраховання та можливості державної підтримки для регіонів з високоризикових землеробством;

– виведення агростраховання зі складу “єдиної субсидії”.

Таким чином, основні чинники стримування розвитку агростраховання в Україні поділяють на три групи (рис.3.13).

Світовий досвід (країн Європи) засвідчує, що у багатьох країнах існує ефективна система страхування в аграрному секторі, що регулюється законодавчо, а аграрії покривають свої ризики та мінімізують фінансові втрати через отримання державної підтримки в разі застрахованості посівів сільськогосподарських культур.

Лідером в агрострахуванні є США, де 90% господарств є застрахованими, там держава змушує страхові компанії страхувати усіх сільськогосподарських товаровиробників за наявності відповідного стандартного продукту, а пізніше розподіляються ризики між страховою компанією і державою.

Рис. 3.13. Чинники стримування розвитку агрострахування в Україні (узагальнено авторами на основі [191, с.16; 199, с.62])

Досвід інших країн свідчить про використання моделі державно-приватного

партнерства (США, Німеччина, Франція, Іспанія, Португалія, Ізраїль, Туреччина, Австрія, Китай), за якої держава, використовуючи різні механізми стимулювання (дольові субсидії, податкові пільги, через платформи співпраці та національні управління зі збуту) сприяє розвитку агрострахування.

Страхові компанії в Україні (додаток К) сьогодні не отримують підтримки з боку держави щодо послуг в аграрній сфері, а гіркий досвід сьогодення, коли через посуху загинули 300 тис. га, свідчить про необхідність запровадження ефективної системи агрострахування для зменшення збитків від притаманних специфічних ризиків галузі сільського господарства.

Основними критеріями розвитку системи аграрного страхування повинні бути: прозорість і довіра між учасниками системи страхування, можливість врахування інтересів всіх учасників, розробка нових страхових продуктів, добровільність участі у системі страхування, умови регламентації дій учасників системи та контроль із боку держави при наданні державних страхових відшкодувань, економічна доцільність діяльності на ринку аграрного страхування приватних страхових компаній, ефективність використання державних ресурсів на підтримку аграрного страхування [48, с. 30]. На думку автора “взаємодія учасників системи страхування визначається їхніми інтересами та можливостями...Оптимальність досягається через рівновагу від попиту й пропозиції на страхові продукти та впливу держави на ці процеси, зокрема і шляхом здійснення фінансової підтримки аграрного страхування”

Нині впроваджуються ініціативи щодо зміни законодавства, впровадження системи агрострахування за зразком США, коли існує розмежування між державою та приватним страховим сектором, що, на нашу думку, врахує кращий світовий досвід і сприятиме розвитку агрострахування в Україні з дієвими механізмами страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників.

Ці зміни прописані в прийнятому Законі України “Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції” від 05.11.2020 р. №985-ІХ [148]. Зокрема, в статті 2^{-1.5} прийнятого Закону [148] стверджується підхід, що “ефективність державної підтримки сільського господарства України забезпечується шляхом створення сприятливих умов для здійснення сільськогосподарської діяльності, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави”.

Надалі перспектива впровадження програми державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків повністю залежатиме від можливостей державного бюджету щодо виділення коштів на такі цілі, що вже зроблено (див. додаток М).

У надризиковому агропромисловому виробництві, завжди існують загрози втрати прибутку через пряму залежність від специфічних чинників притаманних галузі сільського господарства, тому зростає потреба у подальшому розвитку та

удосконаленню страхових відносин в АПК на кшталт кращої практики світового досвіду з врахуванням національних особливостей.

3.3. Фінансова державна підтримка розвитку аграрних підприємств та особливості механізму бюджетного фінансування

Аграрний сектор економіки України в умовах світових тенденцій зниження виробництва продуктів харчування відіграє ключову роль в забезпеченні не лише продовольчої, а й екологічної безпеки держави.

Державна фінансова підтримка аграрного сектора є невід'ємною складовою системи заходів із забезпечення продовольчої та національної безпеки будь-якої країни в світовій, а також у вітчизняній практиці.

Аналіз рівня продовольчої безпеки за широким колом показників засвідчив, що Україна має всі можливості не тільки для забезпечення продовольчої безпеки на внутрішньому ринку, а й здатна здійснити істотний вплив на її зміцнення на світовому рівні. Позиції в Глобальному індексі продовольчої безпеки можуть бути суттєво зміцнені за рахунок “непродовольчих” чинників: досягнення політичної стабільності, поліпшення макроекономічної ситуації, зростання доходів населення, ефективної політики держави, спрямованої на подолання високої диференціації в доходах і споживанні різних соціальних груп, боротьби з корупцією, стимулювання наукової сфери [177].

В умовах нестабільності ринкового середовища і непередбачуваності фінансової політики держави щодо аграрного сектора економіки суб'єкти господарювання для забезпечення ефективного розвитку постійно в пошуку фінансування сільськогосподарської діяльності, в тому числі шляхом використання різних фінансових механізмів, дієвий вплив яких сприятиме, перш за все, зростанню фінансового потенціалу.

Системні реформи економіки України, поступове подолання кризових процесів та рух до економічного зростання на основі світової інтеграції породжують необхідність адаптації аграрного сектору до нових вимог. Ставиться мета досягнення європейського рівня сталого соціально-економічного розвитку, що передбачає спрямованість державної фінансової політики на формування максимальної результативності сектору і оптимального розподілу фінансових ресурсів [161, с. 27].

При цьому оптимальний варіант фінансової політики аграрних підприємств полягає у розробленні напрямів залучення та використання фінансових ресурсів на перспективу для досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства, за якого: доходи мають формуватися та використовуватися відповідно до масштабів виробництва і реально поставлених завдань з врахуванням залежності фінансових надходжень від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників; витрати мають враховувати їх економічну обґрунтованість і мінімізацію, підтверджені відповідними фінансовими розрахунками та диференціацію за ступенем їх важливості й напрямками

використання [10, с.4].

Процес формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств зорієнтований на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем, урахування вимог ринку й часу та спрямований на забезпечення економічного зростання реалізації поставлених цілей [83, с. 144].

На нашу думку, основою економічного зростання аграрних підприємств під сприятливим впливом зовнішнього середовища є формування позитивних фінансових результатів та їх приріст, що свідчатиме про збіг економічних інтересів фінансової політики держави щодо аграрного сектора та самих підприємств, націлену на підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку.

Формування позитивних фінансових результатів діяльності аграрних підприємств значною мірою залежить від впливу таких чинників зовнішнього характеру як досконале нормативно-правове забезпечення, прийнятна для аграріїв вартість кредитів та страхування, розвиток інфраструктури ринку тощо.

Виявлено, що існуючий рівень фінансового потенціалу аграрного сектору недостатній для забезпечення його активного розвитку, оскільки не скоординований по вертикальній та горизонтальній структурах. Він забезпечує вирішення завдань стратегічного розвитку, передбачених Концепціями та Стратегією розвитку сільського господарства та сільських територій лише на 60-65% до реальної потреби. Якщо у 2017 р. обсяг фінансового потенціалу аграрного сектору становив близько 1024 млрд. грн. (37 млрд. дол. США), то на період до 2020 р., за оптимально сприятливих умов, прогнозується його зростання до 1915 млрд. грн. (68 млрд. дол. США) або на 83%. Тобто передбачається, що він може зростати щорічно не менше ніж на 215 млрд. грн. (15–20%) у найближчі три-п'ять років і до кінця 2020 р. проти рівня 2015 р. зросте у 2,5 рази. Потенціал сільського розвитку в 2017 р. сягнув майже 45 млрд. дол. США, і до 2020 р. очікується зростання на 76%, або до 80 млрд. дол. США [161, с. 35].

Одним із механізмів, який досить позитивно зарекомендував себе в світовій практиці і потребує вдосконалення у вітчизняній практиці – це механізм державної фінансової підтримки підприємств АПК, необхідність в якому пов'язуємо також із необхідністю розвитку сільських територій.

Державне фінансування має бути адресно спрямоване в аграрний сектор економіки і підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників враховуючи факт володіння ними значним природним потенціалом для розвитку сільського господарства.

Аналізуючи обсяги видатків державного бюджету України впродовж 2013-2018 рр., можна зробити висновки, що вони зросли в 2,7 рази (із 360,5 млрд. грн. до 988,6 млрд. грн.), видатки на фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства України зросли в 1,6 рази (із 8,6 млрд. грн. у 2013 р до 13,4 млрд. грн. у 2018 р.) [18].

У процентному відношенні ми спостерігаємо скорочення частки фінансування за цей період із 2,4% до 1,4%. Упродовж останніх трьох років

частка фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства України залишається мізерною – зросла з 0,3% у 2016 р. до 1,4% у 2018 р. [18] (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка видатків Держбюджету України

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення 2018 р. до 2013 р. (+;-)
Усього видатки Державного бюджету, млрд. грн.	360,5	363,6	581,8	684,5	800	988,6	628,1
Мінагрополітики, млрд. грн.	8,6	8,4	1,9	2,1	9,4	13,4	4,8
до загального обсягу видатків, %	2,4	2,3	0,3	0,3	1,2	1,4	- 1,0 в.п.

Джерело: [222]

Механізм державної фінансової підтримки опирається на відповідну нормативно-правову базу, якою є Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства тощо, перелік яких приведений по тексту роботи в списку джерел.

Суб'єктами отримання державної фінансової підтримки виступають по всіх напрямках: суб'єкти господарювання агропромислового комплексу – юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та фізичні особи – підприємці, які в залежності від направленості підтримки здійснюють діяльність в тій чи іншій сфері.

Дослідженням встановлено, що Законом України “Про Державний бюджет на відповідний рік” щороку визначається перелік програм, об'єктів та структура видатків по сільському господарству, що фінансуються за рахунок бюджетів усіх рівнів. Об'єктами державної підтримки виступають окремі види сільськогосподарської продукції, доходи товаровиробників та рівень споживчого попиту.

Постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 77 “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників” (зі змінами), визначено напрями використання бюджетних коштів за бюджетною програмою КПКВК 1201150, а саме [144]:

- державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції;
- фінансова підтримка розвитку фермерських господарств;
- часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та

обладнання вітчизняного виробництва;

– фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів;

– фінансова підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства;

– надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб — членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Аналізуючи кожний із напрямів фінансової підтримки аграріїв слід відмітити, що в законодавстві повністю описано їх механізм. Як правило, в ньому вказується суб'єкт підтримки, мета напряму, умови та предмет бюджетного фінансування, перелік документів та головні розпорядники бюджетних коштів (на макро і мікрорівні). Головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми виступає Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Впродовж 2014-2016 роках суб'єктами господарювання в сільському господарстві отримано непрямої державної підтримки, зокрема, шляхом спеціального режиму оподаткування ПДВ, у загальному обсязі 79,6 млрд грн, фіксованого сільськогосподарського податку – 12 млрд грн, що в середньому щорічно становить майже 31 млрд гривень. Аналіз стану виробництва валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 року) в цілому засвічує зростання її обсягів (2018 рік – 269,5 млрд грн, 2014 – 251,4 млрд гривень), що зумовлено збільшенням (з 2015 року) обсягів виробництва продукції рослинництва (2018 рік – 198,7 млрд грн, 2014 – 177,7 млрд грн), а обсяги виробництва продукції тваринництва в період 2014 – 2017 років постійно знижувалися, і лише в 2018 році дещо збільшилися, однак не досягли рівня 2014 року (2018 рік – 70,8 млрд грн, 2014 – 73,7 млрд гривень). При цьому обсяги виробництва валової продукції сільського господарства у фактичних цінах мають тенденцію до значного щорічного зростання (2018 рік – 843,3 млрд грн, 2014 – 370,8 млрд грн), що також є свідченням зростання рівня інфляції [67].

Бюджетним кодексом України (Розділ VI. Прикінцеві та перехідні положення, п. 42) встановлено, що “у 2017–2021 роках щорічний обсяг коштів Державного бюджету України, які спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, становить не менше 1 відсотка випуску продукції у сільському господарстві” [219].

Обсяги запланованих видатків Держбюджету на підтримку аграрного сектора економіки не збігаються із фактично освоєними, що викликає стурбованість щодо можливості досягнення розвитку підприємств галузі через такий фінансовий механізм.

В цілому, аналізуючи стан фінансування профільного для аграрного сектору економіки Міністерства аграрної політики та продовольства України за рахунок коштів загального та спеціального фондів слід дійти висновків щодо зміни підходів в державній політиці фінансової підтримки АПК, що підтверджується постійно змінними обсягами фінансування за тими чи іншими

програмами та напрямками фінансової підтримки і зменшенням частки фактично отриманого фінансування від запланованого Державним бюджетом України на відповідний рік.

Так, в 2014 р. із 5953,3 млн грн запланованих видатків Державного бюджету (за рахунок коштів загального та спеціального фонду) на фінансування Мінагрополітики було фактично спрямовано коштів в сумі 4615,2 млн грн або 77,5% від запланованого Держбюджетом-2014 фінансування. З них на підтримку розвитку аграрного сектора фактично спрямовано отримувачам лише 841,6 млн грн або ця частка в загальному обсязі фактичного фінансування профільного Міністерства становила 18,2%.

В 2015 р. ситуація виглядає наступним чином: із 3472,6 млн грн (що в 1,7 рази менше обсягу 2014 р.) запланованих видатків Державного бюджету (за рахунок коштів загального та спеціального фонду) на фінансування Міністерства було фактично спрямовано коштів в сумі 1736,4 млн грн або 50% від запланованого Держбюджетом-2015 фінансування, а на підтримку розвитку аграрного сектора фактично спрямовано отримувачам в 2,1 рази менше коштів проти попереднього 2014 р. - лише 397,3 млн грн або це 22,9% в загальному обсязі фактичного фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства України.

На нашу думку, низький показник виконання бюджетних програм центральним апаратом Міністерства аграрної політики та продовольства України за цей період пов'язаний із неналежним управлінням коштами Державного бюджету, зокрема, через незатвердження паспортів бюджетних програм і несвоєчасне затвердження порядків використання коштів.

Законом України „Про Державний бюджет України на 2016 рік” (зі змінами) на Мінагрополітики були передбачені видатки (загального і спеціального фондів) в обсязі 3517 млн грн., тоді як спрямовано – всього 1097,3 млн грн. або 31,2% запланованого обсягу.

На підтримку аграрного сектору економіки в 2016 р. надійшло 148,8 млн грн або 13,6% від загального обсягу фактичного фінансування Мінагрополітики. В 2016 р. самий вузький перелік напрямів підтримки аграріїв, серед них коштами загального фонду: фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, а коштами спеціального фонду Державного бюджету фактично спрямовано: Аграрному фонду України – 17,4 млн грн, в тому числі за КПКВК: 2801250 “Витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду” – 17,1 млн грн; 2801560 “Формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників” – 0,3 млн гривень [224].

Отже, впродовж 2014-2016 рр. ми спостерігаємо динамічне скорочення як запланованих видатків Держбюджету на фінансування Міністерства аграрної політики та продовольства України (в 1,7 рази) так і фактично спрямованих туди коштів (в 4,2 рази) в загальних обсягах фінансування, при цьому їх частка

скоротилась з 77,5% в 2014 р. до 31,2% в 2016 р. Питома вага фактично освоєних коштів на підтримку аграрного сектора економіки в загальному обсязі фактично спрямованих на фінансування профільного Міністерства теж скоротилась з 18,2% в 2014 р. до 13,6% в 2016 р.

Законом України „Про Державний бюджет України на 2017 рік” (зі змінами) на Мінагрополітики були передбачені видатки в обсязі 10289,9 млн гривень, що значно перевищує запланований обсяг видатків проти попередніх років: в 1,7 раза проти 2014 р., в 2,9 раза відповідно проти 2015 та 2016 років.

Зростає також в 2017 р. питома вага фактично спрямованих коштів Мінагрополітики (8485,7 млн грн) по відношенню до запланованих в Держбюджеті і вона складає 82,5%. Щодо підтримки аграрного сектора економіки в 2017 р, то слід відмітити, що із 4371,5 млн грн запланованого фінансування, фактично надійшло – 4659,8 млн грн. або 54,9% від загального обсягу фактичного фінансування Мінагрополітики. Тобто, в 2017 р. спостерігаємо збільшення частки фактичного фінансування Мінагрополітики до рівня 82,5% проти 31,2% попереднього року та збільшення частки фінансування аграрного сектора до рівня 54,9% проти 13,6% попереднього року.

Держбюджетом-2017 р. значно розширюються обсяги і напрями фінансової підтримки аграрного сектору економіки, зокрема, коштами загального та спеціального фондів виділено 4134 млн грн. (88,7%) за бюджетною програмою „Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників”. Кошти спрямовано на: фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів – 294,9 млн грн; державну підтримку галузі тваринництва – 11,6 млн грн; надання кредитів фермерським господарствам – 65 млн грн; державну підтримку розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників – 115,6 млн гривень, фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу – 3,8 млн грн та фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі – 4,5 млн грн.

В подальшому Законом України „Про Державний бюджет України на 2018 рік” (із змінами) для Мінагрополітики були передбачені видатки в обсязі 10717,4 млн грн, а фактично профінансовано – 9994,9 млн грн. або 93,3%. З них за програмами підтримки розвитку АПК передбачалося 4283,9 млн грн, а реально профінансовано – 3552,3 млн грн. або 82,9% до запланованого в бюджеті за цією програмою. Слід відмітити, що знову скоротилась до рівня 35,5% проти 54,9% в 2017 р. частка фінансування підтримки розвитку аграрного сектору в загальній сумі фактичного спрямування асигнувань до Мінагрополітики.

Цей період (2018 р.) характеризується також як і попередній, широким спектром напрямів фінансування, разом з тим, у 2018 р. лівова частка державної фінансової підтримки (67,4%) була спрямована на підтримку галузі тваринництва.

В 2018 р. питома вага фактичного фінансування Мінагрополітики є найвищою (93,3%) до загального запланованого обсягу в Державному бюджеті проте це не вплинуло на фінансування підтримки аграрного сектора, яка скоротилась до рівня 35,5% проти 2017 р. (54,9%).

Законом України „Про Державний бюджет України на 2019 рік” (зі змінами) на Мінагрополітику передбачені видатки в обсязі 15013,3 млн грн, а фактично профінансували – 7885,8 млн грн. або 52,5%; з них за основними програмами підтримки розвитку АПК заплановано було – 5963,0 млн грн, а фактично спрямовано – 2445,8 млн грн. (41%). Частка фінансування аграрного сектора до фактичного фінансування Мінагрополітики – 31%. Лівову частку в структурі фактичного фінансування підтримки розвитку АПК в 2019 р. займає державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції – 49,7% та фінансова підтримка сільгосптоваровиробників – 20,2%.

Станом на 01.11.2019 р. Мінагрополітики за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету виділено 184,4 млн грн за КПКВ 2805060 „Ведення лісового і мисливського господарства, охорона і захист лісів в лісовому фонді”, чого не було в попередніх 2014-2018 рр. Порівняльна характеристика запланованого та фактичного обсягу фінансування видатків Державного бюджету (загальний та спеціальний фонди) на підтримку аграрного сектора економіки в 2014-2019 рр. засвідчує невідповідність їх обсягів (рис.3.14).

Рис.3.14. Динаміка запланованого та фактичного обсягу фінансування видатків Державного бюджету (загальний та спеціальний фонди) на підтримку аграрного сектора економіки в 2014-2019 рр.(побудовано авторами)

Про несистемний характер державної фінансової підтримки галузі сільського господарства свідчить постійна зміна питомої ваги фактичного фінансування підтримки аграрного сектора економіки за 2014-2019 рр.(рис.3.15).

Про проблемність наповнення дохідної частини Держбюджету та як наслідок, недофінансування основних програм підтримки аграрного сектора економіки підтверджується часткою виконання видаткової частини в 2018-2020 рр.

Так, в 2018 р. за окремими програмами підтримки є недофінансування, зокрема це стосується програми „Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі” – виконання видаткової частини Держбюджету до уточненого річного плану становить 57%.

В 2019 р. недофінансованими видатками з Держбюджету виявились:

„Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі” (виконання видаткової частини Держбюджету до уточненого річного плану – 40,8%); „Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств” (89,65%); „Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції” (83,03%) та „Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників” (93,9%).

Рис.3.15. Питома вага фактичного фінансування (освоєння) коштів Державного бюджету на підтримку аграрного сектора економіки (побудовано авторами)

В 2020 р. ситуація є ще більш несприятливою по фінансуванню профільного міністерства.

Законом України „Про Державний бюджет України на 2020 рік” Мінекономіки передбачено видатки загального фонду в сумі 4 млрд грн за бюджетною програмою КПКВК 1201150 „Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників.” Держбюджетом-2020 на державну фінансову підтримку аграріїв в межах бюджетної програми КПКВК 1201150 „Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників” було передбачено менше коштів (4 млрд грн.) в порівнянні з минулим 2019 р. (5909 млн. грн.), зокрема, скорочення запланованих обсягів фінансування відбулося за такими напрямками: фінансова підтримка розвитку фермерських господарств – вдвічі (з 800 млн. грн до 400 млн грн), державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції – в 3,5 раза (з 3500 млн грн до 1000 млн грн).

Зростання обсягів фінансування передбачалось за такими напрямками як фінансова підтримка заходів в АПК (з 127,2 млн грн до 1200 млн грн) та незначне зростання обсягів часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (з 881,8 млн грн до 1000 млн грн). Однак, реально за вказаними двома напрямками, на початок серпня освоєння коштів становило в 2020 р. лише 10,4% (125 млн грн із 1200 млн. грн.) та 15,2% (152 млн грн. із 1000 млн грн.) передбачених.

В цілому за 9 місяців (на кінець III кварталу) 2020 року освоєно по факту за всіма напрямками – лише 1107 млн грн із запланованих 4000 млн грн., тобто

державна фінансова підтримка використана всього на 27,69% запланованого обсягу.

Станом на 02.11.2020 р. аграріям фактично спрямовано бюджетні кошти через уповноважені банки та Укрдержфонд в обсязі 1 млрд 825 млн грн (45,6 % від затвердженого річного обсягу асигнувань). З них:

- на державну підтримку розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції – 0,87 млн грн;
- фінансову підтримку розвитку фермерських господарств – 77,42 млн грн,
- часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва – 986,3 млн грн,
- фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів – 761,75 млн грн.

Отже, недосконала система державної фінансової підтримки аграрного сектора економіки, відсутність послідовної стабільної політики щодо галузі сільського господарства, несвоєчасність надання підтримки та відповідно освоєння цих коштів провокує дестабілізацію в цінах на продукти, її різке коливання та не дозволяє налаштувати стабільну роботу аграріїв на підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринку.

Слабка фінансова підтримка заходів в АПК тягне за собою зменшення виробництва та стримує оптимізацію витрат на нього, а це, в свою чергу, підвищує ціну на вітчизняні товари. Вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники потребують, як правило, кредитів для оновлення техніки або її модернізації, що сприяє оптимізації праці та здешевлення самого виробництва.

Так, за наявності програми підтримки придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки, цілком ймовірно, що аграрії (особливо дрібні) збільшать обсяги придбання сільськогосподарської техніки українського виробництва (наприклад, тракторів, плугів тощо). Водночас вітчизняна техніка, як правило, має гіршу якість та нижчу продуктивність, що призводить до втрат продуктивності окремих господарств та сектору в цілому.

Тобто спостерігається така тенденція за якої дана програма підтримки сприяє використанню аграрними підприємствами сільськогосподарського обладнання гіршої якості.

Разом з тим, згідно стану освоєних коштів (27,69% на кінець III кварталу 2020 р.), виходить, що решта обсягу державної підтримки галузі АПК припадає на IV квартал, що є недоречним через наявність власних коштів від реалізації сільськогосподарської продукції та формування доходів аграрних підприємств. Станом на 02.11.2020 р. освоєність коштів становить 45,6%.

Деякі економісти пропонують взагалі відмовитись від субсидування аграріїв, а вивільнені кошти спрямувати на розвиток сіл та ліквідацію «вузьких місць» у логістиці зерна. Наприклад, український фермер при доставці зерна в порт втрачає до 30% вартості продукції, в той час як його американський колега – лише 9%; водночас, понад 20% сіл України не мають регулярних автобусних маршрутів через погані дороги... Зовсім відмовитись від держпідтримки власних агровиробників не вийде, щоб не втратити конкурентність на ринку ЄС, куди йде понад 40% всієї нашої агропродукції. Дані Організації економічного розвитку

(ОЕСР) свідчать: вітчизняні землероби через недосконале законодавство та проблеми логістики щороку втрачають до 7% власного прибутку, у той час як дії європейських урядів додають місцевим фермерам до 18% щорічних прибутків [221].

Нинішня практика фінансового забезпечення підприємств аграрного сектора не відзначається комплексністю та системністю, а діюча державна фінансова політика щодо регулювання темпів розвитку агропромислового виробництва не забезпечує належного доступу сільськогосподарських товаровиробників до ринку фінансових ресурсів, формування сприятливого інституційного середовища та вирівнювання умов господарювання.

В умовах інституціональних трансформацій розвиток аграрного підприємництва потребує створення умов для підвищення підприємницької активності суб'єктів господарювання на всіх рівнях, диверсифікації сільськогосподарської й несільськогосподарської підприємницької діяльності [100, с.16].

Держава здатна сприяти активізації підприємницької діяльності шляхом формування сприятливої бюджетної політики, установа системи різних видів податків, що практично визначають таку систему перерозподілу доходів підприємств і громадян країни, яку держава вважає оптимальною для формування дохідної частини бюджету і збереження в підприємців фінансових стимулів до діяльності й отримання прибутків [176, с. 93].

Аналізуючи систему підтримки аграріїв в Україні впродовж останніх років слід відмітити, що вона перебуває в процесі постійних змін. Більше того, через некомпетентність та низький рівень фаховості управлінського персоналу в системі законодавчого регулювання неможливо оцінити ефективність державної підтримки.

До 2017 року понад 90% всієї підтримки становили податкові пільги. Це пільги від так званого єдиного податку 4ої групи (або фіксований сільськогосподарський податок до 2015 року – ФСП) та спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість (ПДВ) для сільськогосподарських підприємств (Світовий банк, 2013).

У 2017-му році спеціальний режим оподаткування ПДВ для сільськогосподарських підприємств припинив своє існування, який було замінено на так званий режим «квазіаккумуляції ПДВ», котрий по факту вже не був пільговим оподаткуванням. Натомість, сільськогосподарські підприємства (переважно виробники продукції тваринництва та садівництва) мали право на отримання дотацій, пропорційно до сплаченого ПДВ.

У 2018 році обсяг державних субсидій аграрним виробникам збільшився, водночас, критерії доступу та розподілу субсидій також зазнали значних змін. Близько 1 млрд грн. було спрямовано на субсидії дрібним фермерським господарствам (які мають в обробітку до 500 гектарів). Такі господарства можуть отримувати фінансову підтримку як на безповоротній так і на поворотній основі. Це фінансування розподіляється між фермерськими господарствами на конкурсній основі та передбачає компенсацію вартості широкого спектру різних

факторів виробництва (часткова компенсація вартості кредитів, витрат на закупівлю насіння тощо).

Однак, найбільша частка бюджетних субсидій була спрямована на підтримку тваринництва та розподіляється наступним чином: часткова компенсація витрат (30% від загальної вартості, але не більше 150 млн.) на будівництво або реконструкцію тваринницьких комплексів, доїльних залів або переробних потужностей. Якщо будівництво фінансується за рахунок кредитних коштів, то компенсація складає до 25% і фінансування відбувається за рахунок іншої програми.

Аграрні підприємства не можуть одночасно брати участь в обох вищезазначених програмах;

- підтримка на збереження або збільшення поголів'я нетелів ВРХ (до 13-місячного віку) обсягом до 2500 грн на одну голову. До отримання фінансування за такою програмою залучаються виключно господарства населення;

- на кожен корову, що перебуває на балансі підприємства, виплачується 1500 гривень;

- часткове відшкодування витрат на закупівлю племінної худоби (до 50% вартості, верхня межа виплати залежить від категорії худоби, але не більше 24 000 грн на одну голову);

- часткова компенсація вартості кредитів. При цьому розмір кредиту не повинен перевищувати 100 млн. грн. Фактична вартість кредиту для виробників може складати до 3%.

Ще одна програма підтримки аграрного сектора - компенсує частину витрат на придбання виробниками сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва – за нею відшкодовується 25% вартості придбаної вітчизняної техніки.

Підтримку садівництва, наприклад, на закладення нових садів, виноградників, ягідних полів та їх подальшу обробку надає програма, яка передбачає відшкодування до 80% вартості посадкового матеріалу, а також державну підтримку закладення нових садів, будівництва лабораторій, придбання холодильного та іншого обладнання.

Ці програми можна віднести до категорії так званих дотацій на придбання факторів виробництва, тобто таких дотацій, що зменшують вартість засобів виробництва (ресурсів) для аграрних підприємств. Однак головною проблемою є те, що оновлені програми підтримки були розроблені та впроваджені без відкритого, базованого на дослідженнях, обговорення цілей державної підтримки та інструментарію задля досягнення цих цілей та в цих програмах завжди отримують вигоду не лише ті, на кого ці програми передусім спрямовані, тобто аграрії.

Не лише аграрні підприємства, а й інші бенефіціари отримують дотації на придбання факторів виробництва. Дотації на придбання факторів виробництва домагають аграріям отримувати більший прибуток, доповнюють "ринковий" дохід аграріїв за рахунок державного бюджету за рахунок платників податків. Однак не кожна гривня з кишень платників податків для фінансування дотацій попадає аграріям, тому що вони більшість факторів виробництва купують, а не виробляють, що свідчить про «перехоплення» значної частини аграрних

субсидій постачальниками ресурсів. Так, програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки спрямована перш за все на підтримку вітчизняних виробників такої техніки. Частина отриманих від дотації коштів переходить власникам сільськогосподарських земель, найнятим працівникам та самозайнятим (через, наприклад, вищу орендну плату, підвищення зарплат, тощо). Більш того, значна частина коштів платників податків, що призначена для підтримки аграріїв, зникає у вигляді безповоротних врат через нераціональний розподіл факторів виробництва, спричинений дотаціями.

Україна здійснює заходи з надання державної фінансової підтримки аграрному сектору економіки відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [226] в межах бюджетної програми КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників». Так, Держбюджетом-2020 на державну фінансову підтримку аграріїв було передбачено менше коштів (4 млрд грн.) в порівнянні з минулим 2019 р. (5909 млн. грн.), зокрема, скорочення запланованих обсягів фінансування відбулося за такими напрямками: фінансова підтримка розвитку фермерських господарств - вдвічі (з 800 млн. грн до 400 млн грн), державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції - в 3,5 раза (з 3500 млн грн до 1000 млн грн).

Зростання обсягів фінансування в 2020 р. проти попереднього року передбачалось за такими напрямками як фінансова підтримка заходів в АПК (з 127,2 млн грн до 1200 млн грн) та незначне зростання обсягів часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (з 881,8 млн грн до 1000 млн грн). Однак, реально за вказаними двома напрямками, на початок серпня 2020 р. освоєння коштів становило лише 10,4% (125 млн грн із 1200 млн. грн.) та 15,2% (152 млн грн. із 1000 млн грн.) передбачених. В цілому за 9 місяців (на кінець III кварталу) 2020 року освоєно по факту за всіма напрямками - лише 1107 млн грн із запланованих 4000 млн грн., тобто державна фінансова підтримка використана всього на 27,69% запланованого обсягу, тобто виходить, що решта обсягів державної підтримки галузі АПК припадає на IV квартал, що є недоречним через наявність власних коштів від реалізації сільськогосподарської продукції та формування доходів сільськогосподарських підприємств. Також в 2020 р. скорочено обсяг фінансової підтримки розвитку фермерських господарств (вдвічі проти попереднього 2019 року), а нульове фактичне освоєння цих коштів за цей період не на користь інтересам підприємств малого і середнього бізнесу.

Отже, запроваджена система фінансування державної підтримки агропромислового комплексу не забезпечує визначеного на законодавчому рівні сприяння життєдіяльності сільськогосподарських підприємств, їх конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки, посилення соціального захисту сільського населення. Тому державна фінансова підтримка аграрного сектора економіки вимагає суттєвого вдосконалення в частині механізмів та обсягів фінансування з метою

сприяння розвитку підприємств галузі, яка забезпечує продовольчу та національну безпеку.

Нині зростає необхідність посилення ролі держави в активізації заходів по вдосконаленню механізмів державної фінансової підтримки пріоритетної галузі економіки, яка не лише є гарантом продовольчої безпеки країни, але й сприяє добробуту сільських мешканців та розвитку сільських територій в бік системності, урегульованості та послідовності заходів державної фінансової політики.

Так, ЄС надає підтримку своїм аграріям більше із соціальних міркувань, ніж економічних, а при наданні цієї підтримки акцент переноситься із розміру земельної площі підприємства на показники ефективності сільськогосподарської діяльності. Все більше ЄС кошти для аграріїв виділяють на інновації та розв'язання проблем екологічної безпеки.

Результатом таких законодавчих ініціатив є прийнятий Закон України „Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції” від 05.11.2020 р. №985-IX [148], в якому ініціюється „пріоритетність надання державної підтримки малим фермерським господарствам, у тому числі сімейним фермерським господарствам, які мають у власності або користуванні не більше 100 га земель сільськогосподарського призначення та річний дохід яких від реалізації продукції не перевищує 5 мільйонів гривень”, при цьому вказано, що „справедливість державної підтримки сільського господарства України забезпечується шляхом пропорційності розподілу державної підтримки та обмеження максимального розміру підтримки на одного виробника сільськогосподарської продукції”, також передбачено відшкодування втрат аграріям внаслідок ризиків в сільському господарстві. Зокрема, в пункті 17².8 цього Закону йдеться про те, що „сільськогосподарським товаровиробникам можуть відшкодуватися втрати від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Відшкодування здійснюється шляхом виплати бюджетної дотації на одиницю пошкоджених угідь. Для отримання сільськогосподарськими товаровиробниками та сільськогосподарськими кооперативами, які постраждали від надзвичайних ситуацій природного характеру, кредитів можуть надаватися державні гарантії у порядку, передбаченому Бюджетним кодексом України та згідно із Законом „Про Державний бюджет України на відповідний рік”.

Однак, на нашу думку, виконання затверджених законодавчих ініціатив, зокрема, відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур, на пряму залежатиме від можливостей дохідної частини Державного бюджету України та сприятливої фінансової політики держави, спрямованої на розвиток та реальну підтримку аграрного сектора економіки, на кшталт, світового досвіду.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ: ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ

4.1. Підвищення рівня фінансової безпеки підприємств галузі

Для забезпечення стабільності фінансового стану і безпеки підприємств аграрного сектора економіки необхідним є формування дієвого механізму управління фінансовою безпекою, головною метою якого є формування підприємницького середовища з високим рівнем захисту пріоритетних інтересів аграріїв та забезпечення збалансованого розвитку агропромислового виробництва.

Стратегічними цілями державної політики в умовах економічної нестабільності є зміцнення фінансової безпеки шляхом підвищення рівня фінансового забезпечення аграрних підприємств, вдосконалення методичного та правового регулювання через створення сприятливого підприємницького середовища та рівних умов доступу до фінансових ресурсів.

В сучасних умовах трансформаційних змін в економіці відсутність концепції і стратегії формування системи фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки вимагає пошуку шляхів регулювання та контролю за її станом з метою своєчасного виявлення небезпек, загроз, викликів формуванню їх безпечного функціонування і важливим елементом при цьому виступає організація моніторингу фінансової безпеки.

Виникає потреба комплексного відображення ознак, індикаторів і показників стосовно кожної конкретної небезпеки й загрози пріоритетним фінансовим інтересам; послідовність оцінюючих заходів; можливість вжиття необхідних запобіжних, попереджувальних, профілактичних або коригуючих заходів щодо виявлення чи потенційно можливих небезпек і загроз.

Організація моніторингу фінансової безпеки аграрних підприємств повинна враховувати специфіку галузі та домінуючий вплив галузі на економічний розвиток країни в цілому.

Аграрний сектор економіки нині потребує реалізації комплексу заходів, направлених на підтримку стабільності його фінансової безпеки з метою сприяння виробництву конкурентоспроможної продукції і забезпечення продовольчої, національної та екологічної безпеки країни в цілому. Базуючись на результатах проведеного моніторингу можна буде визначити, які аспекти підприємницької діяльності потребують особливої уваги щодо запобігання загрозам і небезпекам. Адекватність оцінки рівня фінансової безпеки підприємств галузі сільського господарства та комплекс необхідних заходів з попередження кризових явищ залежить від наявності достовірної інформаційної бази, сформованої із джерел внутрішнього і зовнішнього середовища для оцінки фінансового стану.

Моніторинг фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері включає в себе сукупність послідовних і взаємопов'язаних між собою етапів, виконання яких в

сукупності призведе до вчасного виявлення загроз і небезпек підприємницької діяльності та застосування заходів їх нейтралізації (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Організація моніторингу фінансової безпеки аграрних підприємств (складено авторами)

Тобто, моніторинг фінансової безпеки передбачає аналіз ситуації, виявлення причин фінансових проблем та внутрішніх резервів у аграрних підприємств для оперативного усунення наслідків загроз та небезпек.

Перший етап пов'язаний з відбором фінансових показників визначених критеріїв, основним принципом формування яких є адекватність завданням та меті наукового дослідження, тобто можливість за їх допомогою виявити й оцінити глибину негативних тенденцій фінансового стану та їх впливу на рівень фінансової безпеки аграріїв, виявлення найбільш впливових показників з рівнями градації. Такими найбільш впливовими показниками на результативність діяльності, за проведеними дослідженнями, виявились

коефіцієнт фінансового левериджу та коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів.

Другий етап включає в себе встановлення періодичності проведення моніторингу – пропонуємо його здійснювати щоквартально на основі зібраної достовірної інформації з різних джерел (3 етапи), яка враховує вплив внутрішнього і зовнішнього середовища (рис. 4.1) з метою вчасного попередження загроз та небезпек підприємницької діяльності аграріїв.

В разі виникнення непередбачених ситуацій, що є загрозою фінансовій безпеці аграріїв (4 етап) фінансовими менеджерами оперативно вживаються заходи, спрямовані на забезпечення поліпшення фінансового стану.

Таким чином, система заходів підтримки належного рівня фінансової безпеки повинна передбачати постійний моніторинг впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на фінансовий стан аграрних підприємств, розробку відповідних заходів та дій при виникненні проблемних ситуацій по зниженню його зовнішньої вразливості, прийняття ризикових і нестандартних управлінських рішень для покращення результативності підприємницької діяльності як одного із основних критеріїв фінансової безпеки.

Щодо організаційної структури, пропонуємо з метою ефективності управління фінансовою безпекою створити на аграрних підприємствах відповідну Службу фінансової безпеки, однією із основних функцій якої буде системний моніторинг фінансової безпеки за двома напрямками: зовнішнім та внутрішнім. Основною метою зовнішнього моніторингу є відслідковування макроекономічних ризиків для суб'єктів аграрної сфери: зміна обсягів державної фінансової підтримки, фінансові наслідки пов'язані із виходом на міжнародні ринки сільськогосподарської продукції, зміни в законодавстві, вплив конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на величину ВВП, вплив диспаритету цін на фінансову безпеку галузі сільського господарства та на діяльність окремо взятого суб'єкта підприємництва в аграрній сфері.

Внутрішній моніторинг є вагомим складовою в системі управління фінансовою безпекою, оскільки передбачає оцінку динаміки рівня фінансової безпеки аграрного підприємства з врахуванням негативного впливу внутрішніх загроз.

Таким чином, організаційними заходами, спрямованими на забезпечення належного рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора є проведення системного моніторингу, що включає в себе діагностику рівня фінансової безпеки через використання обґрунтованої системи вагомих показників за визначеними основними критеріями, розробку граничних значень цих показників, що дозволить спростити процедуру прийняття управлінських рішень для забезпечення ефективної діяльності таких підприємств.

Крім того, вважаємо за необхідне при проведенні рівня фінансової безпеки здійснювати порівняння їх значень з пороговими значеннями, що приймаються як значення не нижче середньогалузевих, оцінку темпів економічного зростання основних показників і динаміку їх зміни.

Враховуючи те, що основним визначальним фактором фінансової безпеки є прибуток, пропонуємо фінансовим менеджерам здійснювати постійний моніторинг прибутку підприємств: правильність та законність його формування, в тому числі достовірне відображення його у фінансовій звітності. При цьому формування і використання прибутку сільськогосподарських підприємств має бути орієнтовано на потреби суб'єктів зовнішнього середовища, оскільки це визначає результативність підприємницької діяльності враховуючи ризики і прогнози поведінки аграрного підприємства у випадку настання непередбачуваних загроз та небезпек. Тому зростає роль фінансового планування, прогнозування та аналізу в управлінні фінансами підприємств, що вимагає високої кваліфікації фінансових менеджерів Служби фінансової безпеки.

Об'єктом моніторингу має бути також системний і постійний контроль співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, стану розрахунків за простроченими заборгованостями тощо, що безпосередньо має вплив на рівень фінансової безпеки.

Вміння реально оцінювати і прогнозувати вплив всіх загроз (внутрішніх та зовнішніх) і небезпек, їх негативних наслідків на кінцеві результати діяльності сприятиме формуванню стратегії їх нейтралізації, що полягає в створенні прийнятних умов для успішного функціонування підприємницької структури в умовах посилення конкуренції в галузі.

При здійсненні моніторингу варто враховувати вплив найбільш вагомих груп ризиків, які формують реальну загрозу стану фінансової безпеки, серед яких екологічні ризики (вплив екологічних факторів на фінансову безпеку та оцінка фінансових можливостей покращення екологічної ситуації вплив природно-кліматичних умов на кінцеві результати діяльності та стан фінансової безпеки); соціальні ризики (рівень фінансування розвитку інфраструктури сільської місцевості, формування людського капіталу); економічні ризики (доступ суб'єктів підприємництва до кредитних ресурсів, до бюджетного фінансування, отримання податкових пільг, здійснення інвестиційної діяльності за допомогою регіональних органів влади); виробничі ризики (втрата фінансових ресурсів внаслідок несвоєчасного збору урожаю, переробки продукції, відсутності планування і прогнозування діяльності, втрати прибутку внаслідок неефективного управління процесом агропромислового виробництва).

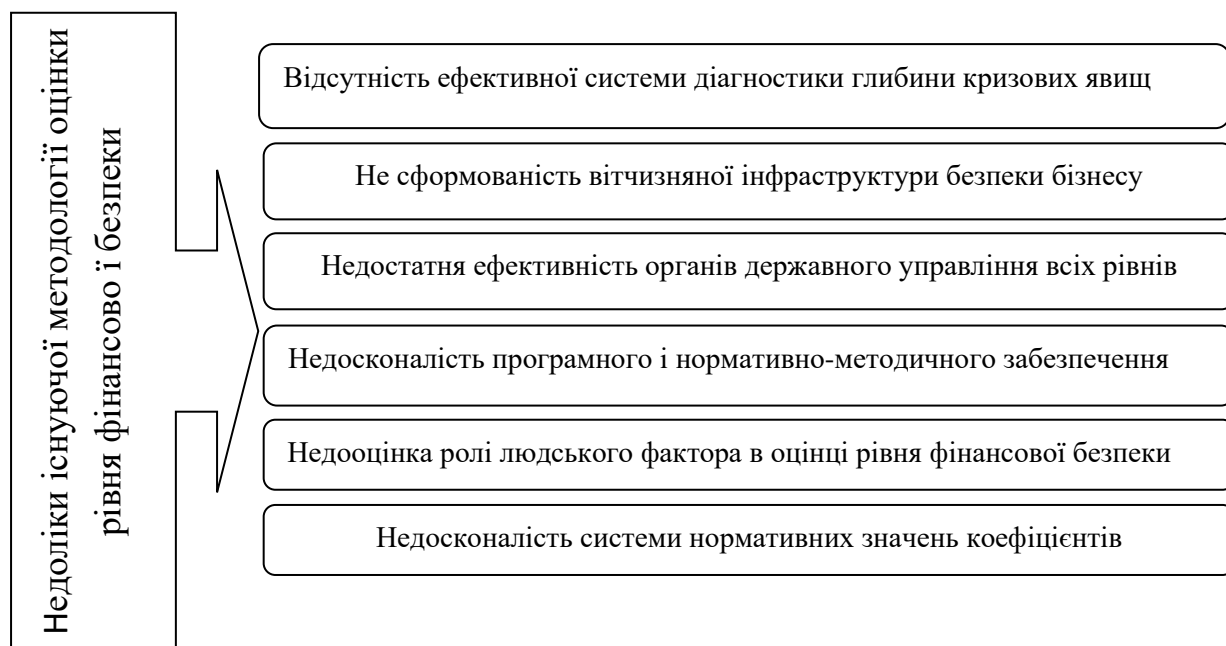
Важливою складовою механізму управління фінансовою безпекою підприємств аграрної сфери є підтримка на державному рівні.

Пропонуємо на рівні регіонів за підтримки органів місцевого самоврядування, враховуючи децентралізацію їх діяльності, сприяти створенню відповідного органу, що займатиметься питаннями регулювання розвитку та фінансового забезпечення підприємств аграрного сектора економіки, в т.ч. шляхом розробки паспорту економічної безпеки галузі сільського господарства регіонів, в якому визначальна роль відводиться саме фінансовій безпеці суб'єктів підприємництва аграрної сфери. Використання середньогалузевих показників за визначеними критеріями дозволять реально оцінити фінансовий стан аграрних

підприємств, галузі сільського господарства шляхом розробки стратегічної карти розвитку АПК з врахуванням загроз і небезпек, що виникають в результаті зміни в ринковому середовищі.

Основними проблемами в методології формування і розвитку системи фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері є недостатній ступінь систематизації її складових елементів, необхідність їх вдосконалення, що порушує цілісність, чіткість і логічність застосування та дії системи оцінки рівня їх фінансової безпеки (рис. 4.2).

Серед основних складових системи фінансової безпеки найбільш висвітленими і достатньо дослідженими у працях вітчизняних дослідників, на нашу думку, є фінансові методи і важелі нейтралізації кризових явищ, а більш проблематичною через відсутність напрацювань є складова фінансової діагностики оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва із врахуванням специфіки аграрної галузі та складова контролю і оцінки ефективності дії цілісної системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва.

Рис. 4.2. Проблеми в оцінці рівня фінансової безпеки аграрних підприємств (складено авторами)

Більшість методичних підходів щодо діагностики рівня фінансової безпеки базується на використанні системи значної кількості коефіцієнтів, які відрізняються різними нормативними значеннями, що унеможлиблює прийняття зважених і обґрунтованих висновків щодо оцінки реального фінансового стану підприємств аграрної сфери та запобігання його погіршенню через комплекс заходів, що сприятимуть забезпеченню фінансової безпеки.

Все це породжує неоднозначність в розумінні сутності фінансової безпеки породжує труднощі щодо оцінки її рівня, через відсутність єдиних підходів та

методичного забезпечення діагностики фінансової безпеки аграрних підприємств суб'єктів аграрної сфери економіки.

Пропонуємо при визначенні рівня фінансової безпеки аграрних підприємств обов'язково враховувати порогові значення коефіцієнтів, недоотримання яких буде ознакою погіршення їх фінансового стану.

Оцінку рівня фінансової безпеки аграрних підприємств пропонуємо здійснювати через визначення основних критеріїв, що враховують специфіку галузі сільського господарства і є ключовими та взаємодоповнюючими, з позиції ефективності проведеної діагностики та в сукупності сприяють застосуванню важелів впливу на існуючі загрози внутрішнього і зовнішнього середовища, дають змогу забезпечити цілісну захищеність фінансового стану аграрного підприємства. Дана оптимізація показників визначених основних критеріїв оцінки рівня фінансової безпеки є передумовою практичного використання цієї системи діагностики, що дозволяє запобігати розвитку негативних тенденцій, вносити необхідні корективи у повсякденну та перспективну діяльність суб'єктів підприємництва в аграрній сфері, прогнозувати розвиток подій завдяки розробленим рівням градації (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1

Вдосконалення методики визначення оптимальних значень індикаторів фінансової безпеки аграрних підприємств

Показники	Методика розрахунку показника	Узагальнене автором середнє оптимальне значення за різними методиками
Коефіцієнт покриття (загальний коефіцієнт ліквідності)	Оборотні активи / Поточні зобов'язання	від 1,0 до 2,0
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	Власний капітал / Валюта балансу	від 0,5 до 1,0
Коефіцієнт маневреності власних коштів	Власні кошти (розділ II активу балансу) / Власний капітал	0,3-0,6
Коефіцієнт фінансового левериджу	Довгострокові зобов'язання / Власний капітал	Менше 0,5
Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів	Необоротні кошти / Оборотні кошти	0,5 – 0,8
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами	Оборотні кошти – Поточні зобов'язання / Оборотні кошти	більше 1
Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів	Залучений капітал + Короткострокові кредити банків / Власний капітал	до 1 і більше

Джерело: складено авторами

Враховуючи вагомість для оцінки рівня фінансової безпеки підприємств аграрного сектора такого критерію як фінансова стійкість та стабільність, що безпосередньо пов'язаний із двома іншими критеріями (результативність підприємницької діяльності, інвестиційна привабливість) запропонована градація рівнів фінансової безпеки дозволить віднести суб'єкта підприємництва за визначеними індикаторами до повністю платоспроможного та кредитоспроможного, що має високий запас стійкості і будь-якого примусового втручання відносно диверсифікації їх діяльності не потребує (у випадку віднесення їх до нормального чи максимального рівня фінансової безпеки) або навпаки (погіршення всіх показників в динаміці) та віднесення їх до мінімального та особливо до критичного рівня, що вимагає розробки сценаріїв управлінських рішень по забезпеченню стійкості фінансового стану в поточному періоді і на перспективу.

На основі оптимальних теоретичних значень індикаторів фінансової стійкості як основи фінансової безпеки пропонуємо наступні 4 рівні фінансової безпеки: максимальний, нормальний, мінімальний і критичний (табл.4.2.).

Таблиця 4.2

Запропонована градація рівнів фінансової безпеки аграрних підприємств

Показники фінансової безпеки (межі оптимального теоретичного значення)	Рівні фінансової безпеки за індикаторами			
	максимальний	нормальний	мінімальний	критичний
Коефіцієнт покриття (загальний коефіцієнт ліквідності) (від 1 до 2)	2 і більше	1,5 – 1,9	1,0 – 1,4	до 1,0
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) (від 0,5 до 1,0)	1,0 і більше	0,75 – 0,99	0,50 – 0,74	0,10 – 0,49
Коефіцієнт маневреності власних коштів (0,3-0,6)	0,6 і більше	0,42 – 0,59	0,26 – 0,41	0,10 – 0,25
Коефіцієнт фінансового левериджу (менше 0,5)	0,10 – 0,22	0,23 – 0,35	0,36 – 0,5	більше 0,5
Коефіцієнт співвідношення необоротних і власних коштів (0,5 – 0,8)	0,8 і більше	0,65 – 0,79	0,50 – 0,64	0,10 – 0,49
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів власними оборотними коштами (більше 1)	1,52 і більше	1,31 – 1,51	1,1– 1,3	до 1,0
Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів	більше 1	0,76 – 1,0	0,51 – 0,75	до 0,5

Джерело: розроблено авторами

Удосконалена градація рівнів фінансової безпеки з врахуванням граничних меж оптимально теоретичного значення різноманітних методичних підходів на основі індикативного рівнів показників фінансової безпеки (максимального, нормативного, мінімального, критичного), дозволяє більш ефективно управляти фінансами підприємств в умовах посилення конкурентного середовища здійснення підприємницької діяльності в аграрній сфері та вчасно вживати відповідних заходів з нівелювання негативних наслідків, що впливатимуть на прибутковість як основу і визначальний фактор фінансової безпеки.

Негативною тенденцією є мінімальний і критичний стан показників коефіцієнта фінансового левериджу та коефіцієнта співвідношення необоротних і власних коштів, які є індикаторами фінансової безпеки, оскільки мають найбільший вплив на результативні показники підприємницької діяльності. Все це є свідченням необхідності розробки сценаріїв управлінських рішень щодо усунення наслідків погіршення фінансового стану та застосування заходів по забезпеченню стійкості фінансового стану на перспективу.

Отже, організація постійного моніторингу фінансової безпеки сприятиме задоволенню потреб в об'єктивних даних щодо стану фінансової безпеки підприємств аграрного сектора економіки для всіх користувачів, охоплюватиме всі виробничі процеси, що формують фінансовий стан і тенденції динамічного розвитку суб'єкта підприємництва, відповідає наявній достовірній інформаційній базі, якою фінансові менеджери зможуть скористатись для прийняття виважених рішень в сфері управління фінансами підприємств в галузі сільського господарства.

Успішність реалізації фінансової безпеки підприємства залежить від швидкості та ефективності реагування менеджменту на вплив можливих фінансових загроз, превентивні фінансові заходи та своєчасну ліквідацію негативних наслідків факторів екзогенного та ендогенного середовища. Для забезпечення ефективного рівня фінансової безпеки підприємства необхідна конструкція фінансового інструментарію впливу на фінансове становище підприємства, впровадження моніторингу ділового середовища, діагностики рівня використання потенціалу підприємства та впровадження механізмів нейтралізації фінансових ризиків [15, с.69].

Відсутність у аграрних підприємств (як показали дослідження) достатнього обсягу власних фінансових ресурсів, обмеженість доступу до позикових фінансових ресурсів, скорочення інвестицій є чинниками зниження рівня фінансової безпеки, що обумовлює необхідність та важливість розробки і запровадження комплексного механізму управління їх фінансовою безпекою.

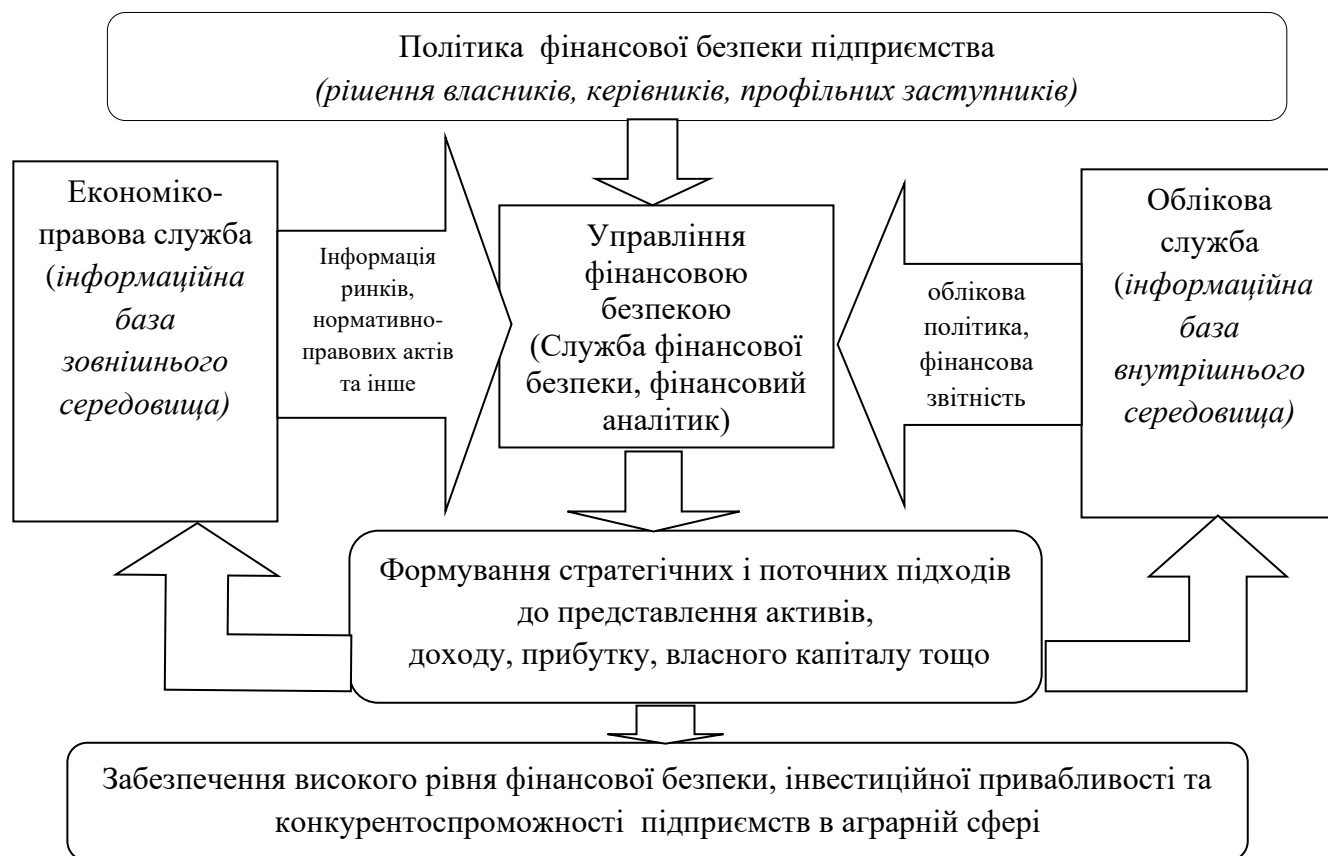
Срмошенко М.М. [61, с. 34–37] механізм забезпечення фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери визначає як «сукупність організаційної структури, методів, технологій та інструментів, завдяки яким має забезпечуватись фінансова безпека, що складається з таких компонентів: організаційна структура; система принципів забезпечення безпеки економічної системи; методи забезпечення безпеки усіх складових фінансової безпеки; правові засади регламентування відносин у сфері розвитку та функціонування систем; основні

функції щодо підтримки належного рівня фінансової безпеки; сукупність критеріїв оцінки й індикаторів фінансової безпеки; підсистема моніторингу рівня безпеки економічної системи; підсистема інформаційного та аналітично-прогнозного забезпечення».

Впровадження механізмів забезпечення фінансової безпеки саме на рівні суб'єктів підприємництва сфери матеріального виробництва пов'язано зі значною кількістю ризиків і нестабільністю як внутрішнього, так і зовнішнього їх середовища, а також загрозами поглинань, зокрема, через процедури банкрутства [13, с. 74].

На нашу думку, механізм управління фінансовою безпекою є сукупністю взаємопов'язаних складових, які становлять єдність процесу управлінських рішень Служби фінансової безпеки (СФБ), що ґрунтуються на врахуванні інформаційної бази зовнішнього і внутрішнього середовища.

Виходячи з цього нами запропонований комплексний механізм управління фінансовою безпекою підприємств в аграрній галузі в основі якого покладено формування відповідної політики фінансової безпеки та націленість на забезпечення пріоритетних інтересів аграріїв (рис.4.2).

Рис. 4.2. Запропонований механізм управління фінансовою безпекою підприємств в аграрній сфері (розроблено авторами)

При розробці і створенні підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства доцільно дотриматися таких вимог: 1) підсистема управління фінансовою безпекою підприємства має функціонувати безперервно; 2) підсистема має бути добре спланованою; 3) у межах певного підприємства має забезпечуватись не тільки функціональна самостійність цієї підсистеми, але й її інтегрованість до

загальної системи управління підприємством; 4) у процесі утворення підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства необхідно чітко уявити, що слід захищати тільки те, що є доцільним з фінансової точки зору [69, с. 180].

Ефективність управління фінансовою безпекою, на нашу думку, істотно залежить від професіоналізму фінансових менеджерів, фінансових аналітиків Служби фінансової безпеки разом із економіко-правовою та обліковою службами формувати стратегічні і поточні підходи до представлення активів, доходу, прибутку, власного капіталу та сприяти забезпеченню пріоритетних інтересів суб'єктів господарювання. При цьому їх досягнення можливе за умови реалізації зваженої політики фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств, спрямованої на ефективне використання інформаційної бази внутрішнього і зовнішнього середовища.

Пропонуємо під політикою фінансової безпеки розуміти певний документ (рішення власників, керівників, профільних заступників), який регламентує підходи до управління фінансовою безпекою на основі відображення у фінансовій звітності реального майнового і ділового стану суб'єкта підприємництва, що дасть можливість одержати точну та достовірну інформацію про господарські процеси і фінансові результати підприємницької діяльності не лише для управлінських рішень власників, керівників, профільних заступників, а й для використання інвесторами, кредиторами, податковими органами та іншими заінтересованими особами, з якими підприємств вступає у фінансові відносини.

Формування політики фінансової безпеки спонукає фінансових менеджерів Служби фінансової безпеки чітко представляти намічені цілі, способи, прийоми, засоби, механізми можливості досягнення пріоритетних інтересів підприємств аграрної сфери. Наявність такої політики сприяє усвідомленості, цілеспрямованості дій фінансових менеджерів, фінансових аналітиків та прийняття виважених рішень в управлінні фінансами підприємств. Таким чином, можна стверджувати, що політика фінансової безпеки є необхідним елементом управління, а її наявність на сільськогосподарських підприємствах свідчить про цілеспрямованість власників і керівників підприємств.

До складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства можна віднести такі елементи (складові): сукупність фінансових інтересів підприємства; функції, принципи і методи управління; організаційну структуру; управлінський персонал; техніку і технології управління; фінансові інструменти; критерії оцінювання рівня фінансової безпеки. У такому розумінні механізм управління фінансовою безпекою підприємства (ФБП) являє собою єдність процесу управління і системи управління.

Метою запропонованого механізму управління фінансовою безпекою є створення максимальної захищеності суб'єкта підприємництва від можливих загроз внутрішнього і зовнішнього середовища. Основними завданнями механізму управління фінансовою безпекою є націленість на забезпечення високого рівня фінансової безпеки, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва в аграрній сфері.

Об'єктом у механізмі управління фінансовою безпекою є активи, прибуток, дохід, власний капітал, фінансові потоки аграрних підприємств.

На нашу думку, базовими принципами механізму управління фінансовою безпекою мають бути принцип комплексності, об'єктивності оцінки, цілеспрямованості на забезпечення мети, відповідальності і висококваліфікованості фінансових менеджерів чи аналітиків Служби фінансової безпеки.

Організаційна структура механізму управління фінансовою безпекою (Служба фінансової безпеки, економіко-правова служба, облікова служба) є дієвими у тісному взаємозв'язку між собою при виконанні, слідуючи наміченим цілям політики фінансової безпеки, що дає можливість сформулювати стратегічні і поточні підходи до представлення активів, доходу, прибутку, власного капіталу тощо на основі використання фінансової звітності, яка є джерелом інформаційної бази внутрішнього середовища, на основі якого здійснюється діагностика фінансового стану з використанням важелів і інструментів цілісної системи фінансової безпеки.

Дієвість складових механізму управління фінансовою безпекою визначається нормативно-правовим та інформаційно-методичним забезпеченням. Саме в цьому плані є прогалини на державному рівні, які потребують термінового вдосконалення. Тому з метою розвитку системи фінансової безпеки пропонуємо прийняття на державному рівні вдосконалити законодавство через запровадження нормативно-правових актів з регулювання фінансової безпеки аграрних підприємств, в галузях та прийняття за основу методики з єдиними підходами до їх діагностики з врахуванням галузевих особливостей.

Крім того, потребує чіткої регламентації на державному рівні складові облікової політики, яка разом із фінансовою звітністю є джерелом інформаційної бази внутрішнього середовища, що використовується при управлінні фінансовою безпекою.

Дудкевич О.В. [48, с. 45] пропонує «систематизувати в єдиному нормативному акті вимоги щодо формування наказу про облікову політику за галузями економіки», оскільки нормативно-правові акти, які визначають сутність облікової політики в Україні, на жаль, не деталізують її змісту, тому запровадження її на практиці здійснюється не системно та не завжди в обсязі, який забезпечує реальний вплив на формування витрат, доходів і фінансових результатів».

Отже, в механізмі управління фінансовою безпекою єдність процесу управління підтверджується взаємодією і врахуванням інформації, що надходить із зовнішнього та внутрішнього середовища.

В умовах подальшої трансформації ринкових відносин потребує невідкладного вирішення питання підвищення рівня фінансової безпеки окремих аграрних підприємств і конкурентоздатності галузі, що здійснюється завдяки ефективності фінансового менеджменту, доцільність підвищення якого продиктовано посиленням процесів інтеграції, інформатизації,

диверсифікованості аграрного бізнесу, і зумовлено необхідністю дослідження підприємницької діяльності суб'єктів в постійному русі, циклічності та переході з одного стану в інший. Тому пропонуємо фінансовий менеджмент слід розглядати як динамічний і гнучкий процес управління фінансами підприємств в цілому, спрямований на забезпечення пріоритетних інтересів суб'єктів підприємництва згідно цілей і стратегії розвитку аграрного сектору економіки.

Успішність реалізації стабільного рівня фінансової безпеки підприємств залежить від швидкості та ефективності реагування менеджменту на вплив можливих загроз, превентивні фінансові заходи та своєчасну ліквідацію негативних наслідків факторів несприятливого внутрішнього і зовнішнього середовища.

Економічне зростання галузі сільського господарства і окремо взятого підприємства в аграрній сфері залежить від того, наскільки ефективно фінансові менеджери управлятимуть рухом фінансових ресурсів та відносинами в процесі такого руху, що сприятиме прийняттю виважених управлінських рішень задля забезпечення стабільного економічного зростання та стійкого інтересу до нього інвесторів.

Гарантування фінансової безпеки аграрних підприємств суб'єктів підприємництва в аграрній сфері є одним із основних, пріоритетних завдань, що ставляться перед структурними підрозділами підприємства через збільшення прибутковості, підвищення фінансової стійкості та інвестиційної привабливості.

Отже, пропонуємо на підприємствах аграрного сектору економіки створити Службу фінансової безпеки (СФБ) як самостійний структурний підрозділ, що вирішує завдання безпосереднього забезпечення захисту пріоритетних інтересів аграріїв в умовах зростання фінансових ризиків, посилення конкурентної боротьби, що наділена конкретними функціями.

Така Служба фінансової безпеки, перш за все, розроблятиме стратегію фінансової безпеки (сукупність рішень, направлених на забезпечення пріоритетних інтересів аграріїв), що включатиме наступне:

- 1) визначення критеріїв і показників (кількісних і якісних порогових значень) фінансової безпеки з рівнями градації;
- 2) розробку механізмів і заходів ідентифікації внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці аграріїв;
- 3) розробку прогнозів фінансового стану, його тенденцій зміни для побудови сценаріїв заходів по виходу із кризового стану;
- 4) формування адекватної системи забезпечення фінансової безпеки ;
- 5) визначення об'єктів, контролю за забезпеченням фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній сфері.

Служба фінансової безпеки є структурою, де мобілізується комплекс збалансованих управлінських рішень як в системі захисту пріоритетних інтересів підприємств аграрної сфери, так і в управління його діяльністю, яка повинна враховувати альтернативні шляхи забезпечення належного рівня фінансової безпеки, причому вибір конкретного проекту повинен відповідати фінансовій стратегії і сформованій фінансовій політиці фінансової безпеки аграрних

підприємств.

Планування і прогнозування аграрних підприємств передбачає розробку і реалізацію коротко-та довгострокових фінансових планів, що потребує від фінансових менеджерів (фінансових аналітиків) знань специфіки кругообігу оборотного капіталу та аналізу структури, ефективності його використання в попередні періоди. Саме планування і прогнозування є тим процесом, що призводить до забезпечення нормального відтворювального процесу необхідними джерелами фінансування, максимізації прибутку, забезпечення пріоритетних інтересів аграрного підприємства, тому вимагає реальних фінансових планів на основі достовірної фінансової звітності, високої оперативності їх складання, взаємозв'язку стратегічного планування з поточним.

При формуванні ресурсної бази фінансові менеджери здійснюють оцінку наявних активів та джерел фінансування, величини і складу фінансових ресурсів, необхідних для підтримання виробничого потенціалу агропромислового виробництва з метою подальшого їх розвитку. Важливим етапом в управлінні фінансовою безпекою є оцінка ефективності капіталовкладень, в процесі якого визначаються основні параметри інвестиційного проекту, зокрема майбутніх обсягів реалізації, операційних витрат, здійснюється розрахунок відносних показників рентабельності капіталу тощо.

Не менш важливим завданням фінансового менеджменту СФБ є управління фінансовими потоками суб'єктів підприємництва (управління грошовими розрахунками в процесі отримання і погашення позик, емісії та погашення цінних паперів, розрахунків з підприємствами-дебіторами, акціонерами, управління залишком коштів на розрахунковому рахунку, страховим запасом у вигляді високоліквідних цінних паперів та контроль за рухом грошових коштів у процесі реалізації інвестиційних проектів тощо), кваліфіковане ведення бухгалтерського обліку, оскільки на основі даних первинної бухгалтерської документації та достовірної фінансової звітності ґрунтуються обґрунтовані висновки про фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.

Знання податкового та управлінського обліку, чинних законодавчої та нормативної бази при ефективній податковій політиці сприяє зниженню податкового тиску, зменшенню обсягу податкових платежів, а отже, збільшенню обсягу фінансових ресурсів, що залишаються в розпорядженні сільськогосподарського підприємства з метою його подальшого розвитку.

Отже, в основі механізму управління фінансовою безпекою суб'єктів підприємництва в аграрній сфері є формування відповідної політики фінансової безпеки (власників і керівників підприємства) та створення окремої Служби фінансової безпеки, котра взаємодіючи з обліковою службою та економіко-правовою службою на підставі розроблених стратегічних і поточних заходів, формує, обробляючи зовнішню інформацію, облікову політику, удосконалює звітну інформацію, що забезпечує високий рівень фінансової безпеки, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності.

Вважаємо за необхідне посилити роботу фінансових менеджерів (фінансових аналітиків) над побудовою партнерських відносин зовнішнього

середовища, що суттєво позначиться на залученні фінансових ресурсів з інших джерел.

Процес управління залученням позикового капіталу є одним із найважливіших напрямів у фінансовому менеджменті, що сприяє створенню оптимальної фінансової структури капіталу організації, а отже розширенню фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва та зростанню прибутковості, а отже належному рівню фінансової безпеки. Нестача залучених коштів при низькому рівні самофінансування підприємств аграрної сфери не дозволяє підприємству динамічно розвиватися, а надмірне використання залучених коштів сприяє зменшенню фінансової стійкості суб'єкта підприємництва, тому завдяки ефективному фінансовому менеджменту СФБ можна досягти позитивних результатів, сформувавши оптимальну структуру капіталу.

Удосконалення політики управління залученими кредитними ресурсами сільськогосподарського підприємства є одним основних чинників зростання ефективності підприємницької діяльності, стабільного функціонування та динамічного розвитку завдяки раціональному використанню наявних ресурсів та можливості фінансового забезпечення розвитку підприємницьких структур в аграрній сфері на перспективу.

Політика управління позиковим капіталом – це обґрунтування найбільш раціональної стратегії, направленої на формування та використання позикових коштів суб'єктів підприємництва аграрної сфери з різних джерел, що безпосередньо впливає на фінансовий результат діяльності підприємства та сприяє забезпеченню стабільності фінансової безпеки суб'єкта підприємництва.

Для підвищення ефективності процесу управління позиковими коштами необхідно дотримуватися таких основних принципів як: цільовий характер залучення кредитних ресурсів; оптимізація розміру потреби в кредитах та термінів їх використання; оптимізація співвідношення позикових та власних джерел фінансування розвитку підприємства; забезпеченість позикових коштів наявними активами підприємства у всіх формах.

Ефективність залучення кредитних ресурсів визначається здатністю підприємства здійснювати планування та прогнозування потреби в них, моніторингу ринку кредитних ресурсів. Тому наявність висококваліфікованих фінансових менеджерів (фінансових аналітиків) на підприємствах є необхідною умовою ефективного планування потреби в кредитних ресурсах та є початковою стадією зародження майбутніх кредитних відносин.

Особливе значення в аграрних підприємствах має набуття професійних знань, навичок і вмінь працівниками для прийняття правильних та обґрунтованих управлінських рішень із метою фінансового оздоровлення підприємства, підвищення результатів його діяльності, інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності, ефективного розвитку й для інших довгострокових стратегічних цілей.

Висококваліфікованість фінансових менеджерів (фінансових аналітиків) СФБ підприємств аграрної сфери необхідна при залученні позик до супроводу по всіх етапах кредитного процесу (від вміння визначати потребу в кредитах, оцінити свої

зобов'язання на весь період до оцінки ефективності залучених ресурсів та розробки заходів її підвищення).

Процес управління позиками вимагає від фінансових менеджерів вміння здійснювати планування, стратегія виконання якого залежить від обґрунтування аналізу потреби в них, прибутковості від здійснення операцій по залученню ресурсів і контролю за ефективністю їх використання.

Основним критерієм ефективного використання позикових коштів є прибуток і рентабельність. При управлінні позиковим капіталом фінансовим менеджерам слід враховувати вплив позикових коштів на кінцеві результати діяльності суб'єктів підприємництва, необхідно виходити з того, що рентабельність активів має перевищувати вартість залученого позикового капіталу, а також враховувати, що зростання частки заборгованості в структурі капіталу в окремих випадках може привести до підвищення прибутковості підприємства, а в інших – до її зниження.

Управлінські рішення на рівні аграрного підприємства щодо пошуку ймовірних джерел фінансування процесу агропромислового виробництва спрямовуються на досягнення основної мети – максимізацію прибутку за рахунок використання банківських кредитів.

Отже, проведення ефективної політики управління позиковим капіталом підприємства дасть відчутний поштовх в структурній перебудові аграрного сектора економіки, для якого використання позикових ресурсів сприятиме ефективності діяльності окремих суб'єктів агропромислового виробництва, а отже сприятиме підвищенню прибутковості та відповідно рівня фінансової безпеки.

Фінансова безпека аграрних підприємства обумовлена впливом не лише внутрішніх факторів, але й постійно змінного зовнішнього середовища, тому необхідно враховувати і внутрішній та зовнішній вплив загроз та небезпек пріоритетним фінансовим інтересам суб'єктів підприємництва. Запропонована стратегія нейтралізації загроз фінансової безпеки передбачає використання методичних підходів SWOT – аналізу, що полягає у виявленні факторів внутрішніх і зовнішніх та їх впливу на пріоритетні інтереси суб'єктів підприємництва з метою визначення стратегії їх нейтралізації (табл.4.3).

СФБ використовує цілісну систему фінансової безпеки з її складовими, яка сприятиме ефективному управлінню, завдяки використанню інформаційної бази.

Весь процес менеджменту, починаючи з постановки цілей, побудови стратегії, формування завдань та закінчуючи організацією, моніторингом, контролем та оцінкою результатів процесу управління, розпочинається і закінчується з інформації та інформацією закінчується.

Іншими словами, для оцінки реального стану фінансової безпеки аграрних підприємств важливим є наявність чіткої інформації, яка дасть можливість приймати правильні управлінські рішення щодо нейтралізації і запобігання загрозам та небезпекам.

Серед джерел інформаційної бази внутрішнього середовища, від якого залежить захист пріоритетних інтересів аграрних підприємств від загроз та небезпек, що використовується для складання і подання обґрунтованої та достовірної фінансової звітності є облікова політика, в якій розкриваються

Стратегія нейтралізації загроз фінансовій безпеці аграрних підприємств

Пріоритетні фінансові інтереси	Загрози	Наслідки	Стратегія їх нейтралізації
Забезпечення фінансової стійкості;	<p><u>Внутрішні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – низький рівень самофінансування; – неефективна виробнича і збутова діяльність – низький рівень фінансового менеджменту; – низька капіталізація 	<p>Невчасна і недостатня забезпеченість оборотних і необоротних активів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - зменшення обсягів виробництва, зменшення доходів підприємств, зменшення прибутку; зниження ефективності управління фінансовими потоками; - можливість бути об'єктом для поглинання, обмеженість конкурентного потенціалу та можливостей інноваційного розвитку 	<p>Запровадження ефективного фінансового менеджменту:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розробка стратегії розвитку; – синхронізація фінансових потоків в часі, за обсягами, термінами; – зменшення витрат; – ефективна збутова і маркетингова діяльність тощо
	зростання ринкової вартості підприємства	<p><u>Зовнішні:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> – фінансова криза – нестабільність фінансової політики – низькі темпи розширення внутрішнього ринку – недосконала кредитна, податкова, страхова політика – нестабільність законодавства – інфляція – нестабільність фінансових ринків 	<p>Зростання витрат</p> <p>обмеженість доступу до джерел фінансування</p>

Джерело: складено авторами

Фінансова звітність відіграє важливу роль в інформаційному забезпеченні діяльності аграрних підприємств достовірними даними для прийняття управлінських рішень, оскільки вона узагальнює відомості бухгалтерського

обліку, на яких ґрунтується статистичний, податковий і управлінський облік. Враховуючи багатоваріантність облікового відображення і наявність неодноманітної облікової інформації для користувачів, слід констатувати не виваженість управлінських рішень керівників, власників, тому слід підходити до вибору методів та принципів оцінок обліку.

Достовірності фінансової звітності сприятиме своєчасне проведення інвентаризації активів, майна, коштів, розрахунків тощо, причому слід приділяти увагу на рівні СФБ підприємства питанню контролю за правильністю формування доходів, витрат і результатів підприємницької діяльності, додержанню правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, виявленню впливу елементів облікової та фінансової політики на результативність підприємницької діяльності як важливого критерію підприємницької діяльності.

Отже, основою прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на управління фінансовою безпекою підприємств в аграрній сфері є наявність інформаційної бази як найважливішого мобілізуючого елементу у функціонуванні системи інформаційного забезпечення, яка направлена на вирішення стратегічних напрямів діяльності суб'єктів підприємництва.

Достовірність є важливою якісною характеристикою інформаційної бази, яка знижує ризик впливу зовнішніх і внутрішніх загроз фінансовій безпеці. В той же час інформація є достовірною, коли вона не містить суттєвих помилок, відображає реальний фінансовий стан суб'єкта підприємництва.

Вагоме місце в системі ефективного управління фінансовою безпекою аграрних підприємств відводиться джерелам інформації внутрішнього середовища. Основна інформація зосереджена в формах фінансової звітності та даних управлінського обліку, які є вагомим інформаційним фундаментом фінансового менеджменту в підприємницьких структурах.

Мета використання внутрішніх джерел інформації полягає у наданні можливості оцінити на основі форм фінансової звітності досягнуті результати фінансово-господарської діяльності, контролювати здійснення нормативно-планових показників, визначити перспективи розвитку для прийняття управлінських рішень доцільності співпраці з іншими суб'єктами.

Для прийняття ефективних управлінських рішень в системі оцінки рівня фінансової безпеки аграрних підприємств, слід деталізувати інформацію за видами доходів, витрат, господарськими операціями з метою уникнення хибних і суперечливих показників діяльності. Під час складання фінансової звітності варто дотримуватися принципів, методів і процедур обліку в такий спосіб, щоб досягти належних якісних її характеристик.

В той же час інформаційні дані управлінського обліку забезпечують суттєвою інформацією в деталізованому вигляді керівників різних структурних підрозділів, що сприяє більш виваженішому підходу до прийняття управлінських рішень в забезпеченні стабільності фінансової безпеки.

Отже, посилення конкуренції та зміни економічної ситуації в країні вимагають від фінансових менеджерів можливості доступу до джерел інформації

не лише тієї, що міститься у внутрішньому середовищі підприємницької структури, а й тієї, яка черпається із зовнішнього середовища, враховуючи важливість різних економічних зв'язків суб'єкта підприємництва та специфіки фінансових потоків підприємства.

На думку О.Ю. Амосова [5, с.76] «фінансова безпека обумовлена впливом зовнішнього середовища, яка в ринковій економіці весь час змінюється, ніколи не залишається стабільною, постійною або незмінною». На думку автора, «процес управління фінансовою безпекою підприємства визначається як сукупність високого рівня платоспроможності підприємства і ліквідності його оборотних коштів, найбільш ефективної структури капіталу підприємства, підвищенню якості планування і здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства в усіх напрямках стратегічного й оперативного планування і управління технологічним, інтелектуальним і кадровим потенціалом підприємства, його основними й оборотними активами з метою максимізації прибутку і підвищення рівня рентабельності бізнесу, а також росту курсової вартості цінних паперів підприємства» [5, с. 80].

Отже, основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, направлених на забезпечення сталого рівня фінансової безпеки аграрних підприємств є наявність сформованої інформаційної бази, достовірність і якість якої сприяють ефективному фінансовому менеджменту за умови врахування високої їх кваліфікації та наявності методичного забезпечення.

Застосування Службою фінансової безпеки фінансового менеджменту дасть можливість вирішити питання ефективного управління фінансами і в перспективі сприяти забезпеченню пріоритетним інтересам підприємств аграрної галузі.

В умовах посилення інтеграції економіки України у світове господарство зростання конкурентоспроможності підприємств стратегічної та пріоритетної для держави аграрної галузі, зростання їх інвестиційної привабливості стає актуальним і своєчасним завданням у контексті стратегічного управління фінансовою безпекою, досягнення якого визначається їх можливістю нейтралізувати негативний вплив чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на фінансовий стан аграріїв. Тому виникає необхідність в розробці стратегії посилення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній галузі, яка комплексно, завдяки поєднанню стратегічних напрямів і тактичних підходів сприятиме вирішенню питань, пов'язаних із забезпеченням високого рівня їх фінансової безпеки.

Метою стратегії посилення фінансової безпеки аграрних підприємств є формування ефективних заходів, направлених на управління фінансовою безпекою та державної регуляторної політики, спрямованої на поліпшення фінансового забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері, розвитку агропромислового виробництва, галузі сільського господарства, забезпечення продовольчої, національної та екологічної безпеки країни в цілому.

Основними стратегічними напрямками розвитку системи фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері з урахуванням зазначеної мети є:

1) формування належного рівня фінансового забезпечення аграрних підприємств;

2) розвиток системи фінансової безпеки ;

3) вдосконалення державного регулювання системи фінансової безпеки.

Забезпечення стабільності фінансового стану і безпеки аграрних підприємств вимагає формування дієвого механізму управління фінансовою безпекою, головною метою якого є створення максимальної захищеності півд можливих загроз підприємств внутрішнього і зовнішнього середовища аграріїв та сприятливого середовища для структурно збалансованого розвитку аграрного сектору економіки в цілому.

Для забезпечення високого рівня фінансової безпеки, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності підприємств необхідний вибір фінансового інструментарію впливу на фінансовий стан підприємства, впровадження моніторингу фінансової безпеки, діагностики рівня використання фінансового потенціалу підприємства та впровадження механізмів нейтралізації фінансових ризиків.

1. Формуванню належного рівня фінансового забезпечення сприятиме:

– запровадження ефективного фінансового менеджменту через створення Служби фінансової безпеки, покликаної бути центром збалансованих управлінських рішень як у області захисту пріоритетних фінансових інтересів суб'єктів аграрної сфери так і в управлінні його поточною діяльністю, що враховуватиме альтернативні шляхи забезпечення високого рівня фінансової безпеки, а вибір конкретних заходів чи підходів повинен відповідати фінансовій стратегії сформованої політики фінансової безпеки.

В основі механізму управління фінансовою безпекою достовірна і об'єктивна фінансова звітність, яка є основою оцінки фінансового стану.

Повнота і об'єктивність інформації, відображеної у фінансовій звітності, сприятиме оцінці реального фінансового стану шляхом застосування запропонованої нами діагностики за визначеними основними критеріями, показниками і рівнями градації та застосуванню поточних заходів в разі його погіршення за розробленою стратегією нейтралізації ризиків здійснення заходів.

Отже, за сучасних нестабільних умов господарювання аграрних підприємств та дестабілізації процесів в економіці лише ефективний фінансовий менеджмент спроможний забезпечити виконання запланованих індикаторів розвитку для поставлених стратегічних напрямів стратегії посилення фінансової безпеки. Адже завдяки високому професіоналізмі фінансових менеджерів (фінансових аналітиків) Служба фінансової безпеки може приймати виважені управлінські рішення при формуванні та ефективному використанні власних і залучених фінансових ресурсів з метою забезпечення належного рівня фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Це в свою чергу, дасть можливість збільшити прибутковість, відповідно зросте частка резервного капіталу, приріст власного капіталу, обсяги інвестицій в основний капітал, а за рахунок політики управління позиковим капіталом збільшиться частка позикових коштів в структурі джерел фінансування.

2. Розвитку системи фінансової безпеки підприємств аграрного сектора сприятиме:

– розробка і запровадження на державному рівні методичного забезпечення системи фінансової діагностики рівня фінансової безпеки, що дасть можливість здійснювати планування комплексу необхідних поточних і стратегічних заходів та сприятиме оперативній реалізації запланованих дій у процесі здійснення тим чи іншим суб'єктом підприємництва виробничо-господарської діяльності;

– організація постійного моніторингу фінансової безпеки з використанням діагностики оцінки рівня фінансової безпеки через використання обґрунтованої системи основних критеріїв та показників і їх рівнів градації, що дозволить спростити процедуру прийняття управлінських рішень щодо виявлення відхилень від нормального фінансового стану для забезпечення ефективної їх підприємницької діяльності. Разом із позитивною динамікою показників визначених критеріїв (фінансова стійкість і стабільність, результативність підприємницької діяльності, інвестиційна привабливість) залежно від наявності достовірної інформаційної бази пропонуємо здійснювати моніторинг з періодичністю – щоквартально, що сприятиме задоволенню потреб в об'єктивних даних стану фінансової безпеки аграрних підприємств для всіх користувачів, охоплюватиме всі виробничі процеси, які формують стан і тенденції розвитку аграріїв, враховуючи галузеві особливості суб'єктів аграрної сфери. Для прийняття ефективних управлінських рішень в системі оцінки рівня фінансової безпеки аграрного підприємства слід деталізувати інформацію за видами доходів, витрат, прибутку, активів, власного капіталу з метою уникнення хибних і суперечливих показників підприємницької діяльності. Запропоновано проводити постійний моніторинг зміни динаміки основних показників та порівняння їх з пороговими значеннями, що приймаються як значення не нижче середньогалузевих; здійснювати моніторинг прибутку аграрних підприємств (правильність та законність його формування, в тому числі її відображення в фінансовій звітності) з орієнтацією на потреби суб'єктів зовнішнього середовища, враховуючи ризики і прогнози поведінки підприємства при настанні ризиків та небезпек; здійснювати моніторинг впливу найбільш вагомих груп ризиків на стан фінансової безпеки: екологічні, соціальні, економічні, виробничі ризики, неврахування яких формує загрозу фінансовій безпеці аграрного підприємства, галузі, продовольчої та екологічної безпеки країни;

– недостатній ступінь систематизації складових елементів системи фінансової безпеки підприємств галузі порушують цілісність, чіткість і логічність застосування і дії системи оцінки рівня фінансової безпеки аграрних підприємств. Для визначення рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва враховувати порогові значення коефіцієнтів, недоотримання яких буде свідчити про ознаки нестійкого стану суб'єктів аграрної сфери. Запропонована градація рівнів дасть можливість оцінити рівень фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній сфері економіки та вчасно вжити відповідних заходів з нівелювання негативних наслідків, що впливатимуть на прибутковість як основу і визначальний фактор фінансової безпеки та дозволить віднести аграрне

підприємство за визначеними індикаторами до повністю платоспроможного та кредитоспроможного, що має високий запас стійкості і будь-якого примусового втручання відносно диверсифікації їх діяльності не потребує (у випадку віднесення їх до нормального чи максимального рівня фінансової безпеки) або навпаки (погіршення всіх показників в динаміці) та віднесення їх до мінімального та особливо до критичного рівня, що вимагає розробки сценаріїв управлінських рішень по забезпеченню виходу з кризового стану на основі розробленої стратегії нейтралізації ризиків і загроз.

3. Вдосконалення державного регулювання системи фінансової безпеки підприємств галузі

Рівень продовольчої та екологічної безпеки держави визначається нарощуванням потенціалу вітчизняного агробізнесу, їх можливістю забезпечити стабільність та високий рівень фінансової безпеки, зміцнювати фінансову стійкість, покращувати фінансовий стан, індикатором якого є ріст капіталізації.

Ще одним тактичним підходом до виконання індикаторів розвитку такого стратегічного напрямку як вдосконалення державного регулювання системи фінансової безпеки є створення адекватних економіко-організаційних і соціальних умов для відтворення на розширеній основі. З цією метою запропоновано систематизувати державну фінансову підтримку шляхом створення адекватних механізмів визначення обсягів і напрямів фінансування підприємств аграрної галузі з врахуванням результативності підприємницької діяльності аграріїв регіонів, зони та їх місця і ролі в розвитку економіки галузі та країни в цілому, сприяти розвитку інфраструктури аграрного та фінансового ринку та взаємовідносин між усіма суб'єктами ринку.

Запропоновано на рівні регіонів за підтримки органів місцевого самоврядування, враховуючи децентралізацію їх діяльності, сприяти створенню відповідного органу, що займатиметься питаннями регулювання розвитку і фінансового забезпечення підприємств аграрного сектора економіки, в т.ч. розробки паспорту економічної безпеки галузі сільського господарства регіонів, в якому визначальна роль відводитиметься сприянню високому рівню фінансової безпеки підприємств аграрної сфери, використавши середньогалузеві показники, які дозволять реально оцінити діючу ситуацію в галузі сільського господарства, дозволять розробити стратегічну карту розвитку АПК на основі виявлення загроз і небезпек, прогнозувати критерії фінансової і економічної безпеки країни в умовах глобалізації економіки.

4.2. Вдосконалення фінансових механізмів розвитку підприємств галузі

В основі подальшого розвитку підприємств аграрного сектора економіки має бути концепція функціонування галузі сільського господарства з комплексним використанням підприємствами дієвих фінансових механізмів, без яких неможлива ефективна сільськогосподарська діяльність, що сприятиме реалізації стратегічних цілей, націлених на підвищення ефективності

діяльності, зростання фінансового потенціалу, конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Пріоритетом структурної політики повинно стати стимулювання економічного зростання разом із оптимальним задоволенням соціальних потреб, вирішенням інфраструктурних проблем у виробничій і невиробничій сферах розвитку сільських територій. В цілому галузь потребує національно-адаптованих механізмів трансформації, зокрема на шляху до формування перспективної конкурентоспроможності й передумов сталого розвитку. Тому беззаперечним є той факт, що в Україні потрібно завершити започатковані реформи, законодавчо упорядкувати систему державного регулювання з пріоритетом сталого, конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору [77].

Аналізуючи моделі підтримки розвитку галузі сільського господарства іншими країнами виявлено, що в цілому вони мають як переваги, так і недоліки та залежать від рівня розвиненості економіки країни, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів, недосконалого законодавства, невизначеності пріоритету галузевого розвитку не дає можливості їх окремого застосування в агропромисловому комплексі України та сталого економічного зростання галузі в цілому. Тому доцільним є використання найкращих світових практик розвитку аграрного сектору економіки в комплексній моделі сприятливої фінансової політики України щодо підтримки сільського господарства як важливої галузі у вирішенні питань продовольчої, екологічної та національної безпеки в умовах світових тенденцій.

На основі проведеного дослідження, виявлення існуючих проблем і викликів галузі сільського господарства в Україні нами розроблена модель стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора економіки з визначеною стратегічною ціллю та індикаторами розвитку, в основі якої фінансові механізми, що формуються на основі визначених принципів під безпосереднім впливом на процес їх формування і використання організаційного, інституційного, правового, інформаційного, кадрового забезпечення, фінансової політики держави та специфічних особливостей агропромислового виробництва.

Основні вжиті заходи та вдосконалені інструменти та важелі фінансових механізмів щодо стимулювання розвитку підприємств аграрного сектору економіки стосуватимуться: нарощування фінансового потенціалу, поліпшення бюджетного фінансування, страхового захисту аграріїв, підвищення конкурентоспроможності.

Основними принципами, на яких базується формування і використання фінансових механізмів в системі стимулювання розвитку підприємств аграрного сектору є: динамічність (можливості вдосконалення існуючих фінансових механізмів в разі потреби), гнучкість (гнучкість до змін зовнішнього середовища); компетентність (наявність висококваліфікованого управлінського персоналу в системі законодавчо-нормативного забезпечення аграрної сфери економіки), диверсифікація (розширення інструментів фінансових механізмів та важелів впливу залежно від зміни умов зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємств аграрного сектору економіки), об'єктивність та

адекватність (об'єктивний підхід до оцінки реального стану розвитку галузі та вчасне адекватне реагування на виклики сьогодення); комплексність (застосування діючих фінансових механізмів в комплексі), системність (системний характер проведення діагностики дієвості фінансових механізмів з визначеними індикаторами розвитку).

Формування та використання фінансових механізмів в значній мірі залежить від сформованої фінансової політики держави та окремого підприємства, зокрема.

Розробці нових фінансових механізмів ефективного функціонування галузі сільського господарства має передувати розробка політики розвитку аграрного сектора на перспективу та встановлення методологічних засад, на яких має забезпечуватися приведення в дію цієї політики через систему економічного механізму.

Незаперечною є роль організаційного (організаційну структура управління фінансами в державі, планування децентралізованих фінансів суб'єктами господарської діяльності; систему методів і форм стимулювання й обмеження фінансово-господарської діяльності), інституційного (державні інституції, власність (на землю та засоби виробництва), праця, конкуренція (рівень якості та екологічна безпечність продукції і її доступність), інфраструктура (мережа ринків збуту продукції, доріг тощо), ціна), правового (законодавчо-нормативна база, яка регулює фінансове управління державними фінансами, фінансами підприємств та фінансами галузей), інформаційного (доступ до достовірної інформації) та кадрового забезпечення (висококваліфіковані кадри в системі управління та на підприємствах).

Важливим чинником сталості вважаємо інформаційне забезпечення. Цілеспрямоване формування системи інформаційного забезпечення виробників сільськогосподарської продукції і продовольства – це значимий елемент інформаційної політики, на який сьогодні потрібно звернути особливу увагу. Наслідок реалізації заходів інформаційної складової структурної політики – це відповідна результативність інноваційного розвитку галузі, а значить переорієнтація з сировинної на постіндустріальну модель господарювання, що є однією з фундаментальних засад сталого розвитку [77, с.73].

Серед основних елементів інституційного середовища соціально-економічного розвитку аграрного ринку, що впливають на продовольчу безпеку держави є: держава, власність (на землю та засоби виробництва), праця, конкуренція, інфраструктура, ціна. Вони стимулюють виробництво, підвищують інвестиційну привабливість сільськогосподарської галузі, ведуть до поліпшення фінансового стану товаровиробників та поліпшення доступності, якості і безпечності продукції харчування. Методологія дослідження впливу інституційного середовища аграрного ринку на продовольчу безпеку має формуватися через виявлення зв'язків між інституціями та продовольчою безпекою, що характеризується ступенем впливу елементів інституційного середовища на продовольчу безпеку держави [39, с.6]. На думку авторів «для позитивного впливу інституційного середовища аграрного ринку на

продовольчу безпеку держава повинна формувати та підтримувати політику інтегрованого підходу до виробництва аграрної продукції, її переробки і реалізації, стимулювати ці процеси, бо інакше не вдасться зберегти продовольчу незалежність, підтримати розвиток виробництва».

Для досягнення ефекту всі складові фінансових механізмів розвитку підприємств аграрного сектора економіки мають знаходитись у взаємодії і доповнювати один одного. Лише в комплексному підході до їх застосування вони, гармонійно поєднуючись, сприятимуть ефективній діяльності підприємств аграрного сектору економіки, галузі та сприятимуть продовольчій та екологічній безпеці країни.

При розробці заходів, інструментів та важелів фінансових механізмів слід враховувати вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на їх формування та ефективність використання. Важливим внутрішнім чинником, на який слід зважати при формуванні фінансових механізмів для аграрного сектору економіки є згадувані вже нами галузеві особливості та специфічні ознаки агропромислового виробництва (порівняно нижча, ніж в інших галузях економіки фондозабезпеченість виробництва та нижчий рівень оплати праці).

Що ж до інших внутрішніх чинників впливу (напрямки фінансової політики аграрного підприємства; фінансовий стан та рівень фінансового потенціалу підприємства; фінансова грамотність управлінського персоналу та рівень фінансового менеджменту на підприємстві), то вони впливають саме на використання тих чи інших фінансових механізмів аграрними підприємствами. Тобто, фінансовий стан та фінансові можливості аграрного підприємства є визначальними при побудові фінансових відносин підприємства з страховими компаніями (використання механізму страхового захисту), банківськими установами (використання механізму банківського кредитування), що визначає напрямки фінансової політики цього підприємства і підкріплені вони, що не менш важливо, фінансовою грамотністю управлінського персоналу при прийнятті правильних управлінських рішень, в тому числі і при використанні механізму державної фінансової підтримки.

Тому аграрні підприємства потребують дієвих фінансових механізмів для поліпшення фінансового забезпечення сільськогосподарської діяльності.

Запорукою результативності моделі стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора економіки та заходів, важелів та інструментів в сферах нарощування фінансового потенціалу, бюджетного фінансування, страхового захисту аграріїв та підвищення конкурентоспроможності будуть індикатори розвитку (збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства; підвищення продуктивності праці; стабілізація доходів сільськогосподарських товаровиробників та зростання прибутковості і рентабельності; закріплення позитивних результатів агропромислового виробництва; соціально-економічне відродження села і сільських територій).

Поліпшення фінансового забезпечення вбачаємо, перш за все, за рахунок ефективного використання власних фінансових ресурсів, зокрема, актуальним для підприємств сільського господарства є розробка ефективної фінансової

політики управління дебіторською заборгованістю та запасами, частка яких, як показало дослідження, є найбільшою в структурі оборотних активів. Це дозволить знизити тривалість виробничого і всього операційного циклу, зменшити витрати на зберігання, вивільнити із обороту частину фінансових ресурсів та реінвестувати їх в інші активи. Тобто політика управління оборотними активами в аграрних підприємствах спрятиме оптимізації розміру і структури їх складових, мінімізує витрати по їх обслуговуванню і забезпечує ефективний контроль за рухом грошових коштів.

Також поліпшення фінансового забезпечення, зокрема підприємств малого і середнього бізнесу, вбачаємо через використання банківських кредитів, при цьому пропонуємо вдатися до використання діяльності Фондів гарантування, в тому числі в сфері кредитування, що дозволить вирішити низку проблем кредитування та мінімізації ризиків можливого неповернення кредитів.

Що стосується механізму державної фінансової підтримки аграріїв, є необхідність вдосконалення механізму бюджетного фінансування, зокрема:

а) надання фінансової підтримки з бюджету сільськогосподарським товаровиробникам (на рівні 12-15%) (вважаємо, що розподіл коштів Державного бюджету доцільно здійснювати в основному із орієнтацією на підприємства з площею земель до 500 га, котрі в тому числі впроваджують інновації та здійснюють випуск екологічно-безпечної сільськогосподарської продукції, цим самим вирішують питання національного рівня - забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави).

Вважаємо за необхідне вдосконалення механізмів розподілу бюджетних коштів в залежності від галузевого розвитку сільського господарства по регіонах з дотриманням принципу здорового конкурентного середовища функціонування.

Також, на нашу думку, необхідно посилити контроль за очікуваними результатами в сільськогосподарському виробництві тих підприємств, котрі отримали бюджетне фінансування (за програмно-цільовим підходом), оскільки, як свідчить вітчизняна практика, саме контролю за очікуваними фінансовими результатами недостатньо приділена увага. В цьому випадку саме Аграрний фонд як установа зможе здійснювати такий контроль.

Задля запобігання існуючим загрозам (зокрема, пандемії вірусу Covid-19, наслідком якої стало порушення логістики, зростання попиту на продукти харчування тощо) актуальною стає проблема активізації діяльності Аграрного фонду і Держрезерву, оскільки в таких непередбачувано складних умовах господарювання існуватимуть перепони стримування можливості аграрних підприємств ефективно виконувати свою важливу місію – забезпечення продовольчої безпеки, гострота цього питання в сьогоднішніх умовах неабияк хвилює світову спільноту.

З метою створення інвестиційно-привабливого клімату в аграрну сферу економіки необхідним є розробка дієвих науково-обґрунтованих бюджетних програм державного та регіонального значення, які забезпечать найбільш ефективне використання бюджетних коштів.

Серед існуючих проблем галузі сільського господарства основними є

законодавчі трансформації та перетворення, які спричинюють неврегульованість аграрного сектору економіки через існуючі суперечності у законодавстві і потребують вдосконалення.

З метою ефективного використання бюджетних коштів потребує вдосконалення законодавче та нормативне забезпечення, в частині використання механізмів розподілу фінансування окремим областям залежно від результатів їх діяльності в сфері агропромислового виробництва, контролю і моніторингу програм державної підтримки, опираючись на допомогу висококваліфікованих фахівців, які на основі наукових обґрунтувань певних управлінських рішень сприятимуть найбільш ефективному розподілу і використанню бюджетних коштів.

Щодо покращення системи субсидування аграріїв необхідно віднайти оптимальний варіант такої підтримки, що сприятиме розвитку аграрних підприємств і разом з тим не буде тягарем для державного бюджету. Разом з тим рівень підтримки галузі має наближено відповідати нормам європейських країн, до яких інтегрується Україна, тим більше, що дослідження впливу чинників на результативні показники показало вплив державної підтримки на покращення цих показників.

Перш за все, діючий механізм державної фінансової підтримки має відповідати критеріям ефективності. Однак, через некомпетентність та низький рівень фаховості управлінського персоналу в системі законодавчого регулювання при їх обґрунтуванні неможливо її оцінити.

Щодо страхового захисту аграріїв, то слід:

- а) вдосконалити законодавство в сфері страхування ризиків в сільському господарстві за участі держави;
- б) активізувати страхування ризиків через застосування нових механізмів;
- в) збільшити застраховані площі не менш як в 4 рази (рівень агрострахування – 20-25%).

За оцінками Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (МЕРТ), через кліматичні зміни у 2020 році від посухи в Україні постраждало 10-15% всіх посівів (цей відсоток складає приблизно 0,5 млн га засіяних угідь, а для компенсації втрат знадобиться сума на рівні 2,5 млрд грн.) [188].

Тому на даний час для ефективного фінансового забезпечення розвитку сільського господарства в країні необхідною умовою має стати прийняття законопроектів, які б відповідали можливостям розвитку аграрних підприємств і стимулювали би їх розвиток.

Пропонуємо, враховуючи підвищені ризики аграрного бізнесу і на основі вивчення світового досвіду страхування агроризиків вважати, що для України буде дієвим використання двох моделей через страхові компанії і за активної участі держави як гаранта страхових відносин. При цьому покриття ризиків забезпечуються приватними страховими компаніями, держава підтримує дану сферу, товаровиробники беруть активну участь в питаннях агрострахування. Збіг інтересів та можливостей учасників даної системи, де головна роль належатиме

уряду, що виконуватиме свої уповноваження щодо політики підтримки агрострахування сприятиме подальшому розвитку підприємств аграрного сектору економіки.

Застосування вище перелічених підходів сприятиме ефективності агропромислового виробництва, збільшення прибутковості галузі і окремо взятого підприємства, їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку.

Щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора економіки та галузі зокрема, то ключовим у їх ефективному розвитку є розробка державної програми розвитку аграрного сектору економіки України та документа, що визначає пріоритети державної підтримки сільськогосподарського товаровиробника на середньо- та довгострокову перспективу, що будуть основою фінансової політики.

З метою поліпшення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та особливо на зовнішньому ринках та вирішення питання екологічної і продовольчої безпеки доцільним є запровадження системи сертифікації згідно міжнародних стандартів, використання новітніх технологій з виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Вважаємо за пріоритет розвитку аграрного сектору в Україні саме вирощування екологічно чистої продукції як власне екологічних інновацій, що забезпечить унікальність та конкурентоздатність вітчизняної сільськогосподарської продукції не лише на внутрішньому ринку, а й на світовому. Пропонуємо таким підприємствам при переході на екотехнології агропромислового виробництва надавати державне стимулювання у вигляді пільг, дотацій, пільгового кредитування тощо.

Поступова інтеграція України у світове господарство, посилення міжнародних господарських зв'язків, участь у процесі глобалізації зумовлює необхідність створення дієвого фінансово-кредитного механізму, який забезпечив би максимальне використання переваг міжнародної інтеграції та захист від її негативних наслідків, забезпечував відстоювання національних інтересів країни та сприяв досягненню макроекономічних цілей української економіки [61, с.374].

Фінансова політика стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора економіки передбачає в тому числі заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в тому числі шляхом розширення доступу на зовнішні ринки її збуту. Доцільним є більш активні кроки України щодо усунення дискримінації на світових ринках щодо експорту сільськогосподарської продукції (збільшення квот на її продаж), тим більше, що такі можливості є в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Нині актуальним є підтримка малого і середнього бізнесу шляхом сприяння доступу їх продукції на внутрішньому ринку та обмеження імпорту.

Також з метою підвищення конкурентоспроможності вагомим є диверсифікація ринків збуту сільськогосподарської продукції та удосконалення

інфраструктури ринку, чим, на нашу думку, доречно займатися запропонованому нами Центру агропромислового розвитку регіону.

Розробка і впровадження ефективного та сприятливого сценарію розвитку аграрного сектора економіки в Україні під впливом дієвих фінансових механізмів позначиться і на соціально-економічному відродженні села та розвитку сільських територій, що теж має бути стратегічною метою держави з підтримки бізнесу на селі.

Таким чином, запропонована нами модель стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора економіки та задіяні заходи, фінансові інструменти та важелі сприятимуть можливості нарощування фінансового потенціалу (шляхом зростання прибутковості та рентабельності, поліпшення фінансового забезпечення (зростання обсягів кредитів (довготрокових), пільгове кредитування для малого і середнього бізнесу та використання аграрних розписок), вдосконалення механізму бюджетного фінансування, підвищеного попиту населення на власну екологічно-безпечну сільськогосподарську продукцію через стимулювання аграріїв заходами сприяння ефективному конкурентносу середовищу вітчизняних товаровиробників та стримування проникнення імпорту на внутрішні ринки. Основними індикаторами розвитку підприємств аграрного сектора економіки під впливом дієвих фінансових механізмів буде нарощування ресурсного потенціалу галузі, соціально-економічне відродження села і сільських територій та відповідно забезпечення продовольчої, екологічної та національної безпеки.

4.3. Перспективні інструменти фінансово-кредитного забезпечення аграрних підприємств

Трансформаційні процеси в діяльності аграрних підприємств та галузі у цілому є динамічними і, як правило, спрямовуються на формування економічно сильного підприємства, зміцнення продовольчої безпеки країни та збільшення обсягів споживання продукції з розрахунку на одну особу населення. У цьому контексті модернізація аграрного виробництва мала б розглядатись як перманентний і закономірний процес ринкової економіки. Процес модернізації аграрних підприємств мав би супроводжуватися розробкою і прийняттям досконалої нормативно-правової бази, спрямованої на досягнення головної мети – не обмежити економічні права та свободи господарюючих суб'єктів щодо розпорядження належними для них ресурсами: земельними та майновими, забезпечення вільного вибору форм власності та організаційно-правових форм підприємницької діяльності [131, с.59-60].

У конкурентному економічному середовищі максимальні можливості аграрного сектора визначаються не лише можливостями максимізації прибутків, а й спроможностями суб'єктів господарювання передбачати потенціальні зміни в мінливому середовищі та їхньою готовністю гнучко реагувати на ці зміни. Джерелом формування таких можливостей є стратегічний потенціал сектора, під яким розуміють сукупність наявних ресурсів і можливостей для досягнення

стратегічних пріоритетів розвитку сектора з урахуванням умов середовища функціонування [89, с.20].

Для розроблення і впровадження ефективного та сприятливого сценарію розвитку аграрного сектору економіки в Україні необхідно чітко розуміти вектор розвитку й спрямування як окремої галузі аграрного сектору, так і зовнішнього середовища, де ця галузь перебуває, а саме фінансову політику держави, інвестиційний клімат та політичну ситуацію. Тому для майбутнього розвитку вказаної галузі Національна академія аграрних наук України підготувала проект Стратегії розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року [187]. У цій Стратегії висвітлено основні пріоритетні напрями розвитку аграрного сектору національної економіки, удосконалення механізмів технологічного забезпечення галузі, окреслено питання власності в згаданому секторі, а також визначені Основні питання фінансово-кредитного та інноваційного забезпечення [187].

Дослідженням встановлено, що ефективний розвиток підприємств аграрного сектору економіки України в значній мірі визначається, перш за все, високим рівнем фінансово-кредитного забезпечення.

Щодо забезпечення діяльності аграрних підприємств через механізм банківського кредитування важливим в підвищенні її ефективності є планування потреби в банківських кредитах.

Ефективність механізмів банківського кредитування визначається збігом економічних інтересів кредитора і позичальника та створенням сприятливого середовища по залученню кредитних ресурсів в процес агропромислового виробництва. Ринкові умови господарювання вимагають від суб'єктів аграрного бізнесу ефективного використання залучених кредитних ресурсів. Під ефективністю банківського кредитування розуміють результативність діяльності банківських установ від здійснення ними кредитних операцій та результативність діяльності сільськогосподарських підприємств, що забезпечується спільною їх метою – отриманням прибутку: прибуток від кредитних операцій забезпечується прибутковістю позичальника.

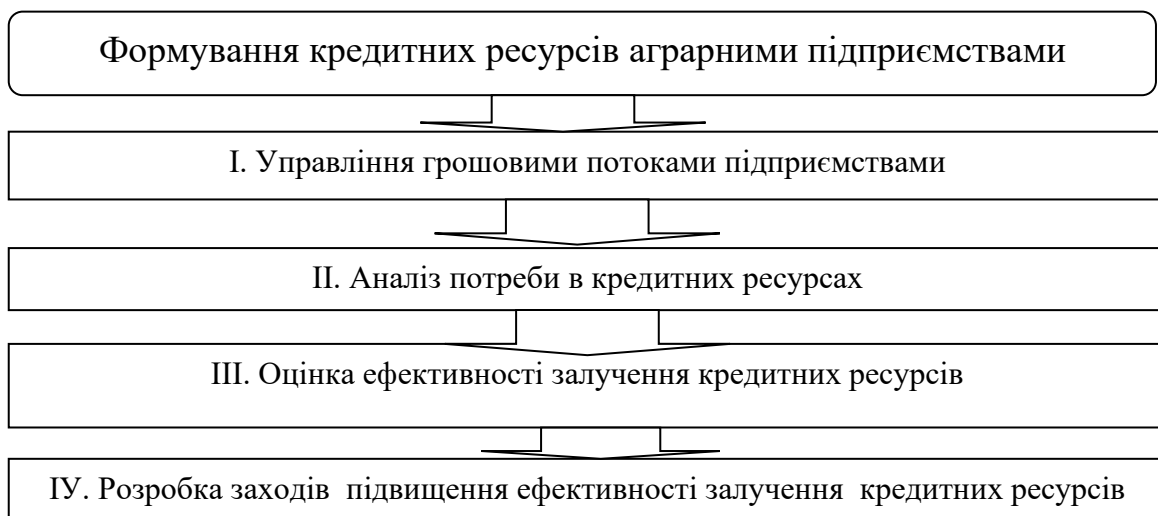
Досягнення економічного ефекту позичальником в процесі банківського кредитування визначається ефективністю використання банківських кредитів, в основі якого лежить обґрунтоване управлінське рішення підприємця по визначенню потреби в них, тобто планування потреби в банківських кредитах є початковою стадією на шляху ефективності здійснення підприємницької діяльності.

Отримання економічного ефекту обома суб'єктами кредитних відносин є вигідним для національної економіки, оскільки здійснюється вкладення кредитних ресурсів банківських установ в аграрний сектор економіки як стратегічну і пріоритетну галузь, яка забезпечує продовольчу безпеку і незалежність країни та віддзеркалює роль банківських установ у фінансуванні розвитку економіки України.

З метою підвищення ефективності процесу управління позиковими ресурсами необхідно дотримуватися таких основних принципів як: цільовий характер залучення позикових ресурсів; оптимізація розміру потреби в кредиті

та термінів його використання; оптимізація співвідношення позикових та власних джерел фінансування розвитку підприємства; забезпеченість позикових ресурсів наявними активами підприємства у всіх формах.

Ефективність залучення кредитних ресурсів визначається здатністю підприємства здійснювати планування та прогнозування потреби в них, моніторингу ринку кредитних ресурсів (рис.4.3). Тому наявність висококваліфікованого персоналу не лише в банківських установах, а й на підприємствах є необхідною умовою ефективного планування потреби в кредитних ресурсах, є початковою стадією зародження майбутніх кредитних відносин.

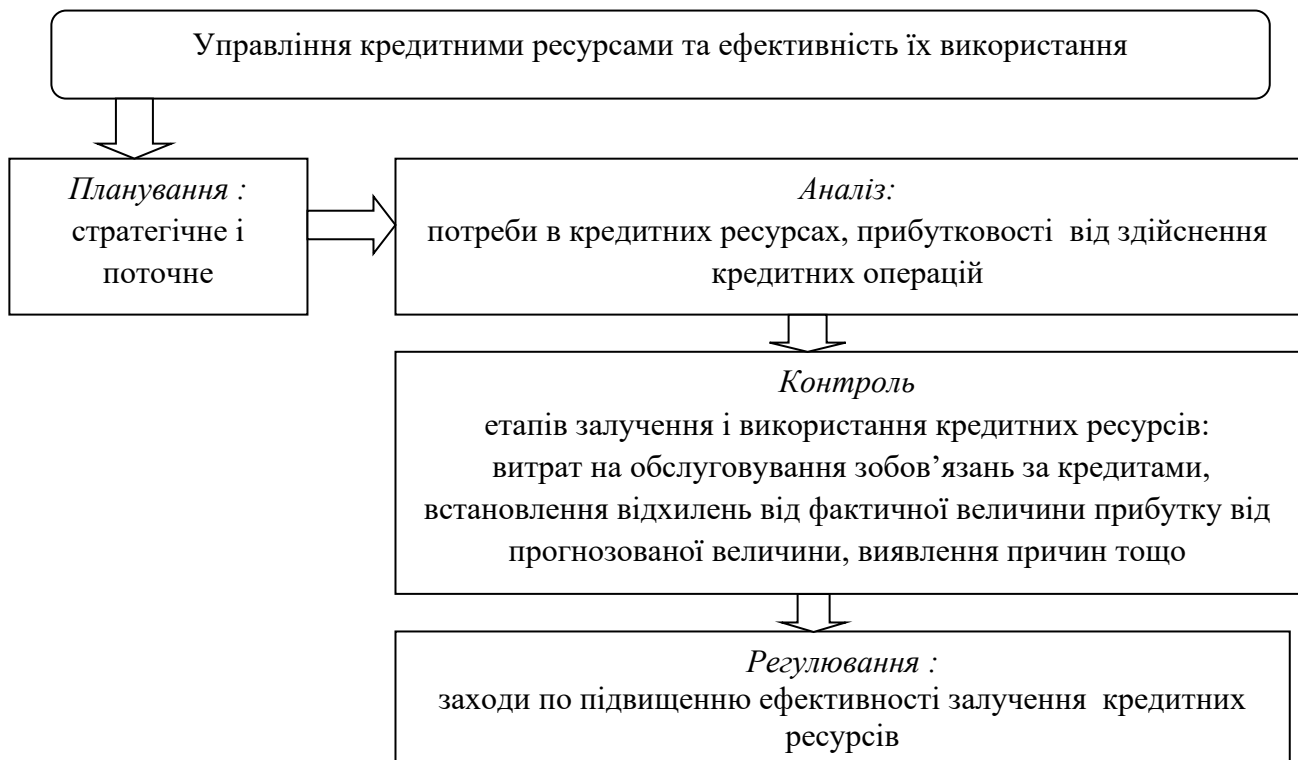
Рис. 4.3. Етапи залучення і використання кредитних ресурсів аграрних підприємств (складено авторами)

Отже, удосконалення політики управління залученими кредитними ресурсами аграрного підприємства є одним із головних чинників підвищення ефективності підприємницької діяльності, стабільного функціонування та динамічного розвитку завдяки раціональному використанню наявних ресурсів та можливості фінансового забезпечення розвитку підприємницьких структур в аграрній сфері. Політика управління кредитними ресурсами включає в себе певні послідовні етапи, дотримання яких сприятиме ефективності залучення кредитних ресурсів банківських установ (рис. 4.4).

Висококваліфікованість персоналу фінансових служб аграрних підприємств необхідна при залученні кредитних ресурсів до супроводу по всіх етапах кредитного процесу (від вміння визначати потребу в кредитах, оцінити свої зобов'язання на весь період до оцінки ефективності залучених ресурсів та розробки заходів її підвищення). В іншому разі можна скористатися послугами Контакт-Центру, який зможе здійснювати такі функції на професійному рівні.

Процес управління кредитними ресурсами вимагає вміння здійснювати планування, стратегія виконання якого залежить від обґрунтованого аналізу потреби в кредитних ресурсах, прибутковості від здійснення операцій по залученню ресурсів і контролю за використанням кредитних ресурсів та відповідно

заходів, що сприяють регулюванню ефективності залучення кредитів .

Рис. 4.4. Алгоритм управління кредитними ресурсами аграрних підприємств (складено авторами)

Основним критерієм ефективного використання залучених кредитних ресурсів є прибуток і рентабельність. Слід враховувати вплив залучених кредитних ресурсів на кінцеві результати діяльності аграрних підприємств, необхідно виходити з того, що рентабельність активів підприємства має перевищувати вартість залученого позикового капіталу, а також враховувати, що зростання частки заборгованості в структурі капіталу в окремих випадках може привести до підвищення прибутковості підприємства, а в інших – до її зниження.

Управлінські рішення на рівні аграрного підприємства щодо пошуку ймовірних джерел фінансування процесу виробництва спрямовуються на досягнення основної мети – максимізації прибутку за рахунок використання банківських кредитів.

Ефективне використання банківських кредитів в діяльності підприємств аграрного сектора економіки залежить від правильного управлінського рішення щодо необхідності їх залучення на основі економічного обґрунтування потреби в них. Саме ігнорування цим чинником з боку позичальників та недостатній рівень аналізу кредитних заявок і підбору потенційних клієнтів з боку кредиторів призводить до зростання ризиків банків при кредитуванні підприємств аграрної сфери, які спонукають створенню несприятливих умов банківського кредитування для аграріїв, що порушує принцип досягнення економічного ефекту від співпраці для обох суб'єктів кредитних відносин.

Розрахунок потреби в банківських кредитах вимагає врахування показників,

які є основою оцінки фінансового стану із наявної достовірної фінансової звітності чи з інших інформаційних джерел. Ігнорування впливу вагомих показників фінансового стану і втрата взаємозв'язку між ними і обсягами наданих кредитів свідчить про неефективний аналіз кредитоспроможності через недосконалість наявних методик оцінки або через поверхневий аналіз фінансового стану позичальника, без врахування прогностичних сценаріїв стану позичальника на перспективу і є причиною зростання проблемних кредитів в кредитних портфелях банків та зростання ризиків.

Не менш вагоме місце у відносинах банків із підприємствами аграрного сектора економіки спрямованих на збіг інтересів обох сторін є моніторинг банків за використанням кредитних ресурсів позичальниками.

Забезпечення ефективності та надійності здійснення кредитних операцій вимагає від комерційного банку організації постійного моніторингу всіх стадій реалізації кредитного процесу. Проведення моніторингу кредиту починається відразу після надання позики клієнту і має за мету налагодження ефективної організації кредитного процесу та пошуку досконалих механізмів банківського кредитування, які сприятимуть отриманню економічного ефекту також від використання кредитних ресурсів.

Аналіз стану економіки позичальника здійснюється не лише до прийняття рішення щодо надання йому в позику коштів, а й після отримання кредиту в процесі його використання, тому порівняння стану економіки позичальника до і після отримання кредитних ресурсів дозволить вчасно виявити тенденції його погіршення з метою швидкого реагування на фінансові труднощі позичальника задля поліпшення прогнозів його стану в майбутньому. Тому моніторинг з боку банків та управління кредитним процесом є необхідною передумовою оптимізації системи організації кредитування в комерційних банках.

Здійснюючи моніторинг, банк приділяє увагу дотриманню принципів кредитування; аналізу якості та структури кредитного портфеля; аналізу кредитного ринку для розширення діяльності банку, кредитного ризику з метою своєчасного виявлення проблемних кредитів і розробки заходів щодо ліквідації заборгованості.

Крім того банк в обов'язковому порядку здійснює контроль за цільовим використанням позики, що є основою економічної сутності кредиту. Для забезпечення прибутковості кредитних операцій банків необхідно здійснювати постійний моніторинг за кредитним процесом в цілому, для цього банківська установа повинна сформувати систему моніторингу кредитних операцій, а його мають здійснювати найбільш кваліфікований й досвідчений персонал.

Моніторинг на рівні кредитного портфеля дає можливість своєчасно виявити ознаки, фактори зміни або їх тенденції, що характеризують стан кредитного портфеля як такий, що може призвести чи вже призвів до підвищення ризиків та негативно вплинув на результати діяльності банку, а також розроблення пропозицій щодо покращення стану банківської кредитної діяльності.

Метою моніторингу на рівні окремої кредитної угоди є своєчасне виявлення відхилень у процесі кредитування конкретного позичальника на всіх

його етапах; з'ясування причин цих відхилень та розроблення пропозицій щодо коригування допущених помилок.

За допомогою моніторингу відслідковується поточний фінансово-економічний стан і результати підприємницької діяльності клієнта, цільове використання кредитних коштів, своєчасне і повне погашення кредиторської заборгованості. При цьому необхідною умовою ефективного його здійснення є обов'язкове його проведення на території позичальника або місця розміщення його бізнесу.

Ще на стадії попередньої бесіди про можливість надання кредиту або на стадії аналізу кредитоспроможності необхідно повідомити позичальника про проведення моніторингу, а в момент видачі кредиту необхідно узгодити приблизні дати проведення регулярного поверхневого моніторингу, однак задля більш жорсткого контролю ці перевірки краще робити без попередження.

В перші візити варто звертати особливу увагу на цільове використання кредиту, здійснити збір документів, що підтверджують відповідність витрат кредитних коштів цілям, зафіксованим в кредитній угоді і заповнюється «Акт перевірки заставленого майна».

Якщо проведений моніторинг виявляє значні зміни в стані справ позичальника, які створюють небезпеку в поверненні кредиту необхідно зібрати необхідний матеріал (згідно процедур) і винести дане питання на розгляд кредитного комітету.

У випадку проведення моніторингу платіжної дисципліни здійснюється контроль виконання позичальником умов кредитної угоди (в частині сплати процентів та повернення основної суми кредиту) і важливим є постійні телефонні дзвінки з повідомленням суми, яка належить до сплати, уточненням інформації про кількість і якість заставного майна, поточний фінансовий стан позичальника. Працівник підрозділу кредитного аналізу при порушенні умов кредитної угоди інформує свого керівника і керівника служби безпеки, в результаті кредит переводиться в розряд Спеціальний контроль, впродовж 1–2 днів позичальнику і його поручителям відправляються листи на замовлення з вимогою банку провести повернення кредиту. При перевищенні терміну 90 календарних днів згідно «Критеріям передачі проблемних активів у виробництво Служби безпеки» кредитний проект передається в Службу безпеки.

Важливим кроком на ранніх етапах кредитного процесу є виявлення банківським персоналом ознак зародження фінансових труднощів у позичальників і вжиття відповідних заходів щодо захисту економічних інтересів банківської установи. Результатом посилення контролю за кредитними операціями комерційного банку є позитивні зміни в цільовій спрямованості позик, оптимізація сфер вкладення кредитних ресурсів, отримання додаткових гарантій щодо забезпечення погашення кредитів, поліпшення окремих компонентів і в цілому системи організації кредитного процесу та ін.

При цьому пропонуємо здійснювати моніторинг фінансового стану:

1) проведенням контролю (не менш ніж один раз у місяць) за грошовими потоками, оборотами за поточними рахунками позичальника в банку та

щоквартально за поточними рахунками в інших банках;

2) аналізом інформації, яка може свідчити про фінансові та інші ускладнення в діяльності позичальника, а саме:

– погіршення фінансового стану та переведення позичальника до групи з більш високим ступенем ризику; зменшення грошових потоків на поточному рахунку (більш ніж на 20% проти середньомісячних надходжень на момент надання кредиту);

– несвоєчасна сплата частини кредиту або процентів; виникнення (значне або різке збільшення) боргів перед бюджетом;

– наявність негативної інформації стосовно діяльності позичальника або безпосередньо його керівників, засновників, зміни керівників, складу засновників, акціонерів, співвласників позичальника; часткове або повне перепрофілювання діяльності позичальника;

– зміни законодавчих актів, що можуть мати значний негативний вплив на основну діяльність позичальника та його спроможність повернути кредитну заборгованість; значні розходження показників фактичної діяльності з показниками і розрахунками бізнес-плану та техніко-економічного обґрунтування;

3) щотижневий контроль за рухом грошових коштів за поточним рахунком позичальника у разі виявлення ознак, зазначених вище;

4) щоквартальний контроль за динамікою основних показників господарсько-фінансової діяльності позичальників та поручителів (гарантів тощо) для визначення можливості своєчасного та повного виконання ними своїх зобов'язань перед банком;

5) щоквартальний аналіз змін структури балансу позичальника в розрізі статей балансу в разі збільшення суми довгострокових і поточних зобов'язань та вивчення причин цих змін тощо.

На основі аналізу даних фінансової звітності та іншої додаткової інформації працівник кредитного відділу, за яким закріплений проект фінансування, здійснює розрахунки ліміту кредитування, за результатами якого приймають відповідні управлінські рішення.

Моніторинг предмету застави, пов'язаний з перевіркою стану забезпечення кредиту, передбачає:

– проведення контролю за виконанням договорів забезпечення на підставі наданих підрозділом заставних операцій актів перевірки наявності, схоронності і переоцінювання предмета застави та інших необхідних документів, що отримуються від позичальника;

– здійснення контролю за своєчасною сплатою заставодавцем страхових платежів за договором страхування заставленого майна;

– перевірка дотримання позичальником умов щодо зберігання майна, наданого у забезпечення тощо.

З метою забезпечення належного контролю за цілісністю і збереженням предмета застави, працівники банківських установ відповідальні за моніторинг проводять таку перевірку з певною періодичністю, що залежить від найменування застави та від рейтингу кредиту: так, якщо в якості застави виступає сільськогосподарська техніка, спецтехніка і підвісне сільськогосподарське

обладнання, то періодичність може бути така – 1 раз в 2 місяці або 1 раз в місяць; якщо в якості застави виступають сільськогосподарські тварини, то періодичність відповідно – від 2 до 4 разів в місяць тощо.

Моніторинг цільового використання кредитних ресурсів включає в себе:

- перевірки відповідності призначення платежу в платіжних документах, які надані позичальником, цілям, які визначені в кредитному договорі;
- перевірка фактичної наявності купленої за рахунок кредитних коштів продукції тощо.

Щодо моніторингу цільового використання кредитних ресурсів банківський працівник щомісячно не пізніше 10 числа місяця, що йде за звітним, здійснює збір документів, які підтверджують цільове використання позичальником отриманих кредитних ресурсів: платіжні доручення про сплату придбаних основних засобів, сировини, матеріалів, товарів тощо; товарно–транспортних накладних, митних декларацій, акті закупівлі продукції у населення, техпаспорта, нотаріально оформлених документів, підтверджуючих придбання нерухомості. В результаті перевірки банківський працівник єдиним пакетом передає скановані копії зібраних документів у вигляді службової записки до працівника, за яким закріплений проект фінансування, котрий здійснює аналіз отриманих документів, оформляє Акт цільового використання кредиту, що підписується керівником Кредитного відділу і передається для належного формування кредитної справи.

Моніторинг кредитного ризику передбачає:

- аналіз стандартної (непростроченої) кредитної заборгованості;
- визначення частки та структури прострочених кредитів у портфелі банку;
- аналіз змін у класифікації кредитів за групами ризику;
- розробку заходів щодо ліквідації проблемної заборгованості тощо.

Під час моніторингу кредитних операцій, крім підрозділу, який безпосередньо займається моніторингом якості кредитів, беруть участь також підрозділ заставних операцій, підрозділ з управління кредитними ризиками.

Підрозділ заставних операцій проводить періодичні перевірки на місці наявності та стану зберігання заставленого майна, адекватності попередньо встановленої заставної вартості з внесенням, у разі необхідності, змін до договорів застави щодо його оцінювання або проведення додаткового оформлення застави та інші необхідні заходи. Зазначені зміни до договору застави оформляються укладанням відповідних договорів або переукладанням договорів застави та підписуються обома сторонами. У разі відмови заставодавця від вимоги банку щодо заміни заставленого майна при зменшенні його вартості та внесення змін до договору застави банк має право на дострокове звернення стягнення на предмет застави в установленому чинним законодавством порядку.

Підвищений ризик банківської установи при кредитуванні окремих позичальників чи при зниженні їх рейтингу сприяє прийняттю рішення кредитним комітетом збільшити частоту перевірки предмета застави.

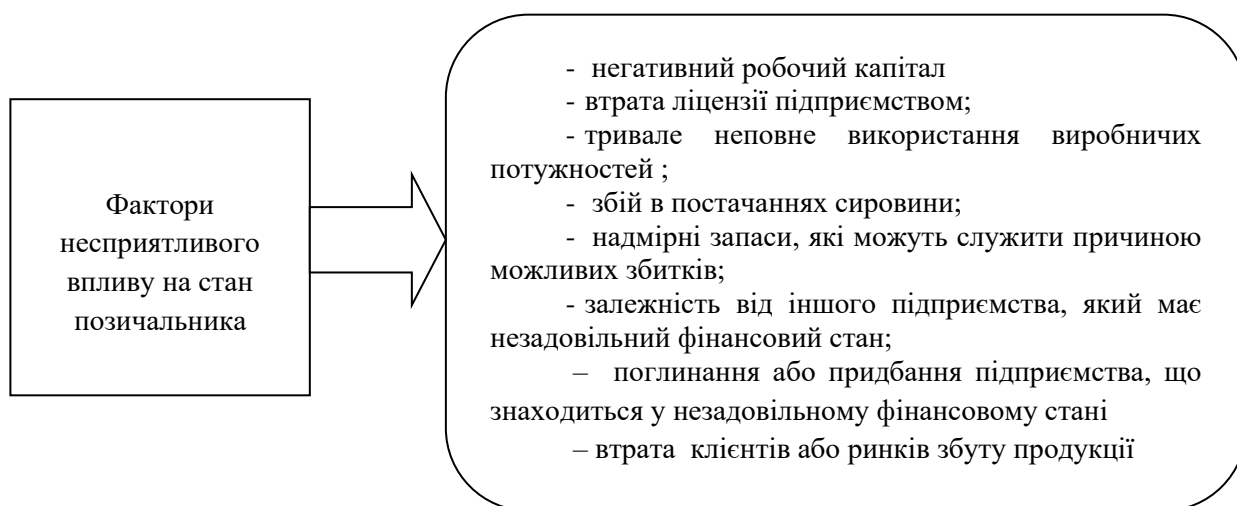
До функцій відповідального за моніторинг предмету застави входить також здійснення поточної оцінки вартості предмета застави, визначивши його

справедливу вартість, а переоцінку банківські установи, як правило, повинні проводити щоквартально в перші 2 неділі нового кварталу.

Важливим моментом при проведенні переоцінки є обов'язкове фотографування предмету застави.

Важливо виявити на ранніх етапах кредитного процесу ознаки зародження фінансових проблем у позичальників, на які слід банківським працівникам звертати пильну увагу, здійснюючи контроль за діяльністю позичальника в процесі дії кредитної угоди (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Ознаки зародження фінансових проблем позичальника (узагальнено авторами)

Здійснення банківськими установами на достатньому рівні кредитного забезпечення аграрних підприємств можливе за умови підвищення надійності, фінансової стабільності, конкурентоспроможності банківських установ та зосередження на таких напрямках її подальшого розвитку:

- нарощування ресурсної бази шляхом залучення грошових коштів фізичних і юридичних осіб на депозитні рахунки, що є основою банківського кредитування економічних суб'єктів;
- нарощування капіталу і зниження рівня ризикових банківських операцій;
- поліпшення якості активів, зокрема, кредитного портфеля, формування резервів по кредитних операціях в необхідному об'ємі;
- підвищення рівня професіоналізму керівництва і банківських працівників;
- впровадження ефективності менеджменту;
- зміна кредитної політики в напрямі сприяння кредитному забезпеченню суб'єктів аграрної сфери економіки.

Отже, моніторинг банків за використанням кредитних ресурсів є необхідною передумовою оптимізації системи організації кредитування, сприяє забезпеченню надійності і прибутковості кредитних операцій банків і свідчить про ефективний менеджмент. Результатом посилення контролю за кредитними операціями комерційного банку є позитивні зміни в цільовій спрямованості позик, оптимізація сфер вкладення кредитних ресурсів, отримання додаткових гарантій щодо забезпечення погашення кредитів, поліпшення окремих

компонентів і в цілому системи організації кредитного процесу, що сприятиме забезпеченню економічного ефекту від співпраці обох суб'єктів кредитних відносин і проявиться в ефективності використання кредитів в підприємницькій діяльності позичальника і прибутковості від здійснення кредитних операцій банку із цим позичальником.

Основою моніторингу кредитного процесу є оцінка кредитної документації позичальника для прийняття рішення щодо надання кредиту, відстеження зміни кредитоспроможності позичальника впродовж всього періоду використання кредитних ресурсів і визначення конкретних заходів запобігання виникненню проблем.

Вважаємо за доцільне розробку механізму контролю цільового використання коштів позичальником та шляхів його підвищення, під яким розуміють технологію (процедуру) проведення контролюючих заходів з боку кредитора, в якій обумовлюються способи та форми контролю, процедура перевірки позичальників та ведення документації, результати якої, яка має скоротити ризики банківських установ від здійснення кредитних операцій, що сприятиме підвищенню ефективності банківського кредитування.

Необхідність контролю цільового використання кредитних ресурсів банками базується на тому, що при розрахунку суми наданого кредиту і можливості кредитування здійснюється прогноз подальшого розвитку підприємницької діяльності позичальника, його здатності своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання. Дослідженням встановлено, що найпоширенішою метою отримання кредиту саме аграрними підприємствами є поповнення обігових коштів (частка становить більше 40% від загальної суми наданих кредитів), тобто витрати на закупівлю сировини, матеріалів для виробництва продукції, товарів для подальшого перепродажу, виплата заробітної плати, оплата поточних видатків, у тому числі погашення поточної заборгованості перед бюджетом тощо, що передбачає короткостроковий термін їх використання.

У випадку використання цих кредитних ресурсів на більш тривалий період (на довгострокові цілі) в разі придбання основних засобів, коли їх віддача буде не такою швидкою, виникне ситуація, що спровокує нездатність підприємства вчасно повернути отриманий кредит та потребу в додатковому залученні кредитних ресурсів для фінансування оборотного капіталу, звідси виникне ризик перекредитування. Все це матиме несприятливі для підприємства-позичальника наслідки, які погіршать відносини з банківськими установами на майбутнє. Тобто, повинна бути відповідність між цілями банківського кредитування і термінами кредиту.

Банківським установам необхідно здійснювати контроль за цільовим використанням позичальниками наданих кредитів слід:

- при оформленні кредиту;
- при перевірці звітів про використання коштів та інших документів, передбачених кредитною угодою;
- під час постійного аналізу руху грошових коштів на рахунку позичальника;

- шляхом перевірок на місцях (безпосередньо із виїздом на місце аграрного бізнесу).

В момент підписання кредитної угоди обов'язково чітко зазначати в кредитній угоді цілі кредитування, обов'язки позичальника представляти банку певні документи, які підтверджують цільове використання коштів і строки надання документації на перевірку. В разі не обумовлення в кредитній угоді строків надання документації по цільовому використанню коштів вони надаватимуться по факту їх отримання позичальником від контрагентів.

Пропонується щоквартальна (у випадку довгострокового кредиту) та щомісячна (у випадку короткострокового кредиту) перевірка цільового використання банківських кредитів та складання кредитним працівником банківської установи плану перевірки цільового використання наданих кредитів залежно від позичальника, зважаючи на його платіжну поведінку.

Видача кредитів з цільовим призначенням супроводжується постійною перевіркою з боку банківської установи підтверджуючих документів по кредитній угоді, якими можуть бути: рахунок, договір, рахунок-фактура, накладна, акт виконаних робіт, акт прийому-передачі тощо.

Пропонуємо здійснювати регулярний аналіз і контроль руху грошових коштів по рахунку підприємства–позичальника на предмет повернень по невдалим операціям, який буде здійснюватися за документами, що надаються позичальниками.

Важливість такого способу контролю, як перевірка звітів про використання коштів, полягає в тому, що враховуючи зацікавленість і зручність отримання сільськогосподарськими підприємствами кредитів методом відновлювальної кредитної лінії (за результатами дослідження), необхідність чіткого виконання умови кредитної угоди щодо цільового використання кредитних коштів сприятиме, після своєчасного звіту про цільове використання попереднього, отриманню наступного траншу готівки.

Позичальник надає банку звіт про використання попередньої отриманої суми кредиту з пред'явленням документів: рахунків, накладних, квитанцій, чеків, договорів підряду та актів здачі–приймання виконаних робіт тощо.

Перевірки на місцях (безпосередньо виїзд до аграрних підприємств) здійснюються працівниками банківської установи в разі необхідності (в тому числі у випадку погіршення умов виконання угоди) і передбачає визначення наявності невитрачених матеріалів, сировини, відповідність фактично виконаних обсягів робіт обсягу, зазначеному у звітах про використання коштів по кредиту.

Пропонуємо в залежності від характеру відносин з позичальником, коригувати частоту проведення перевірки того чи іншого позичальника. На нашу думку, сигналом до коригування визначеного терміну перевірки цільового використання наданих кредитів в сторону збільшення частоти є: погіршення фінансового стану позичальника, прострочені терміни виплати основної суми боргу чи її частини, зміни у вартості забезпечення та інше.

Порушення позичальником умов кредитної угоди прокує до винесення на розгляд кредитного комітету питання про розірвання банком кредитної угоди в

односторонньому порядку, про що позичальник отримує відповідне повідомлення.

Не на користь позичальнику внесення його до бази даних інформації, що характеризує позичальника та поручителів: про порушення позичальником умов кредитної угоди, відмову поручителів від укладення додаткової угоди до договору поруки у зв'язку з підвищенням процентної ставки за кредитною угодою і т.д.

Для підвищення ефективності управління кредитним забезпеченням підприємств аграрного сектору економіки варто змінити підходи до встановлення процентної ставки комерційних банків. Для цього пропонуємо при визначенні її розміру, виконуючи вимоги диференційованого підходу до кожного окремого позичальника та необхідності формування достатнього ресурсного потенціалу, враховувати сформовані роками відносини між банком і конкретним позичальником, орієнтуватися на кредитні відносини з тими позичальниками, від операцій з якими економічний ефект отримує банківська установа не стільки від прибутковості окремого кредиту, скільки від комплексу наданих, окрім кредитування, додаткових послуг (крос-селінг) комерційними банками у вигляді наявних залишків на поточних рахунках позичальника, доходів від проведених валютних операцій, операцій з цінними паперами тощо.

Запропоновані заходи сприятимуть покращенню платіжної дисципліни і відповідальності позичальника щодо виконання ним умов, затверджених в кредитній угоді, що в кінцевому результаті сприятиме подальшій співпраці кредитора і надійного та сумлінного позичальника в майбутньому задля отримання економічного ефекту для обох сторін та ефективності їх діяльності.

В залежності від стану економіки країни формується система фінансового забезпечення і регулювання розвитку аграрного сектора.

В світовій практиці основою економічної політики країн світу є підтримка аграрного сектора як пріоритетної галузі через розробку і використання державних та міждержавних програм розвитку. Так, цікавим для України є досвід США, де використовується система різноманітних фінансових інструментів і важелів впливу (прямі грошові виплати, пільгові кредити, безпроцентні позики, безповоротні платежі, відстрочення платежів за кредитами) на рівень прибутковості підприємств агропромислового комплексу.

Що ж стосується фінансування та реальної державної підтримки аграрного сектора в Україні, то слід відмітити наступне. Проведеним дослідженням встановлено та в Звіті про огляд витрат державного бюджету України у сфері агропромислового комплексу в частині фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів [57] за результатами проведеного аналізу підтверджено позицію щодо: високих процентних ставок за користування кредитами для підприємств малого та середнього бізнесу, а також відсутності ліквідної застави, що позбавляє можливості більшості аграріїв скористатися кредитними ресурсами; зростання попиту сільгосптоваровиробників в компенсаційних коштах (у кілька разів перевищує фактично виділені асигнування) за програмою фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі через механізм здешевлення кредитів; відсутності дієвого механізму залучення кредитних спілок до кредитування

аграріїв з державною підтримкою; необхідність продовження програми пільгового кредитування.

На основі вивчення економічних джерел щодо стратегій формування і розвитку аграрного сектору економіки України, які знашли відображення в наукових працях дослідників, слід відмітити, що в основному вони схиляються до необхідності змін інституційної складової [89] як основи сприяння розвитку пріоритетної галузі економіки.

Для сільськогосподарських товаровиробників, що працюють у доволі специфічних умовах, яким притаманний сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів конче необхідний в умовах сьогодення ефективний розвиток системи кредитного забезпечення. Водночас державна підтримка аграрного сектора досі залишається надто слабкою, а навантаження пред'явленими жорсткими вимогами щодо банківського кредитування на позичальника з боку банків не дає змоги більшості підприємствам скористатися кредитом в разі потреби.

Для вирішення проблем в аграрному секторі економіки необхідна виважена державна політика у сфері кредитного забезпечення аграрних підприємств, яка повинна мінімізувати державне регулювання кредитування і підвищити зацікавленість комерційних банків в інвестуванні кредитних ресурсів в стратегічну і пріоритетну галузь економіки нашої країни.

На нашу думку, задля поліпшення фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору економіки, зокрема малого і середнього бізнесу, слід вдатися до використання діяльності Фондів гарантування, в тому числі в сфері кредитування, що дозволить вирішити низку проблем кредитування та мінімізації ризиків можливого неповернення кредитів.

Фонди гарантування кредитів (ФГК) являють собою інструмент стимулювання інвестування малих підприємств за допомогою часткового прийняття на себе кредитних ризиків фінансових установ. У той же час, вони є формою захисту фінансових установ від високих ризиків кредитування малих підприємств, особливо на середньостроковий і довгостроковий періоди [79, с.206].

Загалом в ЄС гарантії надаються мікро- та малим підприємствам з обмеженими фінансовими можливостями, які не мають необхідного рівня кредитоспроможності, а спектр пропонованих гарантій залежить від різних факторів, які включають процедури оцінки ризиків, правового середовища в країні, термін гарантії, її масштаби охоплення та пов'язані з цим витрати.

Середній розмір гарантії при наданні кредитної підтримки малим підприємствам по країнах ЄС, як показав аналіз, склав від 25 000 до 200 000 євро... Гарантія в країнах ЄС може бути представлена в різних формах, так як її методологія передбачає адаптацію сутнісних характеристик гарантії до різних ситуацій бізнесу. Це дає значну перевагу в тому випадку, якщо гарантійний продукт адаптований до конкретної ситуації малого бізнесу. Надання більш складних гарантійних продуктів при реалізації гарантійних схем в ЄС супроводжується, як правило, додатковими функціями, такими як коучинг, наставництво для бенефіціара малого підприємства [79, с.209].

Враховуючи пріоритетність для економіки України галузі сільського

господарства та необхідність в підтримці її задля подальшого ефективного розвитку аграрних підприємств, вважаємо за необхідне розвиток інфраструктури гарантійних фондів як установ кредитної підтримки аграріїв в умовах існуючого несприятливого середовища їх кредитного забезпечення (високий розмір застави, високі процентні ставки тощо).

Наша пропозиція полягає, на кшталт досвіду зарубіжних країн, створити систему гарантій за кредитами для підприємств з обмеженими можливостями доступу до кредитних ресурсів. Переваги формування і функціонування таких фінансових структур полягатимуть в забезпеченні економічних інтересів всіх суб'єктів (банківських установ, ФГК, аграрних підприємств та держави) (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Забезпечення економічних інтересів суб'єктів при функціонуванні Фонду гарантування кредитів в галузі сільського господарства (складено авторами)

Пропонуємо формувати Фонди гарантування кредитів на умовах державно-приватного партнерства за участю держави (органів місцевого самоврядування), банків, кредитних установ чи інших фінансових установ, зокрема приватного інвестиційного фонду.

Ключові елементи формування та функціонування Фонду гарантування кредитів наведені в табл. 4.4.

Ключові елементи формування та функціонування Фонду гарантування кредитів

ФОНД ГАРАНТУВАННЯ КРЕДИТІВ (ФГК)		
<p><u>Суб'єкти:</u> державна, банківські установи, аграрні підприємства, інші фінансові установи, Асоціація фермерів та землевласників України тощо</p> <p><u>Критерії:</u> - організаційно- правова форма підприємства; - чисельність найманих працівників; - цільове використання кредитів; - галузь; - економічний ефект</p>	<p><u>Умови створення:</u> - початковий капітал (на основі державно-приватного партнерства); - ефективне фінансове управління (фінансові менеджери в сфері управління ризиками, спеціалізовані організації з управління фондом); - співпраця з банківськими установами та іншими фінансовими установами</p> <p><u>Умови угоди між ФГК та банком:</u> - розміщення у банку на депозитах гарантійного капіталу - гарантії повернення наданих кредитів; - виконання зобов'язань перед банком за договорами гарантії (поручительства) за рахунок розміщених на банківському депозиті коштів; - кошти на погашення заборгованості аграрних підприємств використовуються за його розпорядженням або надання ним права списання грошових коштів банку в межах встановленої відповідальності ФГК; - укладання окремого договору гарантії (поручительства).</p>	<p><u>Умови для позичальника:</u> - не вимагає застави від аграрного підприємства; - строк прийняття рішення – до 5 днів; - розмір гарантії – 50- 65% від суми кредиту</p> <p><u>Обмеження:</u> - максимальний обсяг зобов'язань по гарантійній схемі; - максимальний розмір гарантії одному позичаль- нику; - максимальний термін дії зобов'язання – від 5 до 15 років; - середній термін погашення кредиту, забезпеченого гарантією – 10 років; - ФГК не забезпечує сплату відсотків за кредитом та штрафних санкцій</p>

Джерело: складено авторами

Пропонуємо гарантії (поручительства) надавати на платній основі (у відсотках до суми наданої гарантії (поручительства) з урахуванням строку та суми гарантії) і платником за ними виступатиме аграрне підприємство.

Позитивною стороною при використанні ФГК є те, що сформований початковий капітал матиме можливість поповнюватися за рахунок розміщення на депозитних рахунках у банках-кредиторах, що є вигідним, перш за все, для банківської установи.

ФГК безпосередньо взаємодіятиме з банками-кредиторами на основі заключеної угоди про співробітництво.

Щодо правового статусу ФГК, то гарантійні фонди можуть бути структурними підрозділами інших юридичних осіб із певною структурою управління, основними функціями органів управління буде поточна діяльність фонду, яка передбачає організацію взаємовідносин і банками чи іншими фінансовими установами з питань надання гарантії.

Основою діяльності гарантійних фондів є підтримка підприємств малого і

середнього бізнесу та інших аграрних підприємств, які не мають відповідного забезпечення, але мають потребу в кредитних ресурсах.

Послідовність основних дій при наданні гарантії аграрному підприємству наступні:

- 1) звернення аграрного підприємства із заявою про надання банківського кредиту;
- 2) розгляд заяви та прийняття рішення банку разом з ФГК;
- 3) повідомлення банківської установи про можливість отримання кредиту за умови надання ФГК відповідного забезпечення;
- 4) подача аграрним підприємством пакета документів для одержання гарантії (поручительства) до ФГК;
- 5) аграрне підприємство вносить плату за надання гарантії (поручительства) в розмірі 0,5-1,5% до суми кредиту;
- 6) укладення договору гарантії (поручительства) між банківською установою і ФГК з одночасним розміщенням у банку на депозитних рахунках гарантійного капіталу (50-65% від суми кредиту);
- 7) оформлення кредитного договору;
- 8) контроль з боку ФГК за цільовим використанням та порядком погашення кредиту аграрним підприємством, наданих під забезпечення;
- 9) виконання зобов'язань перед банком за договорами гарантії (поручительства).

При запропонованій схемі позитивним є розподілення ризиків між банківською установою та ФГК, що сприятиме підвищенню рівня відповідальності сторін за даною кредитною операцією. Разом з тим, гарантування збільшує вартість фінансування, але компенсує відсутність гарантій позичальника-аграрного підприємства. В той же час збільшення вартості кредиту сприятиме конкуренції між банківськими установами щодо кредитування аграріїв у разі несистематичного використання ФГК.

Отже, слід виділити позитивні сторони діяльності ФГК для підприємств, найбільш обмежених у доступі до кредитних ресурсів банківських установ, якими є:

- компенсація відсутності у підприємств малого та середнього агробізнесу заставного забезпечення;

- розширення доступу до фінансування підприємств малого та середнього агробізнесу (підприємців-початківців), які при наявності достатньої застави мають труднощі у встановленні рівня їх кредитоспроможності.

Діяльність ФГК здійснюється на основі формування початкового гарантійного капіталу.

Вважаємо, що оптимальною буде структура, за якої найбільшу питому вагу (50%) складатимуть кошти приватного інвестиційного фонду, 20% - кошти органів місцевого самоврядування) і 30% - кошти Асоціації фермерів і землевласників України (20%) і аграрних підприємств (10%).

Для ефективності запропонованої схеми надання гарантій ФГК та розширеного доступу до кредитних ресурсів банківських установ більшості

підприємств аграрного сектора необхідним є встановлення обмежень, які стосуються максимального обсягу зобов'язань по гарантійній схемі, максимальний розмір гарантії одному позичальнику, максимальний термін дії зобов'язання (від 5 до 15 років), середні термін погашення кредиту, забезпеченого гарантією (10 років).

Вагомим кроком розширення діяльності ФГК буде здійснення диверсифікації умов поручительства для надання підтримки підприємствам малого та середнього агробізнесу в пріоритетних сферах, наприклад, тим підприємствам, що впроваджують новітні технології з виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції, що є кроком для підвищення їх конкурентоспроможності як основи розвитку підприємств аграрного сектора економіки та вдосконалення фінансових механізмів.

На нашу думку, участь за запропонованою схемою державного органу дозволить гарантувати легітимність, прозорість та справедливість реалізації фінансової підтримки аграріїв. Тобто слід сформувати єдину систему управління, що здійснює скоординовану роботу всіх ланок кредитно-гарантійної схеми, яка забезпечить ефективне функціонування фінансових механізмів підтримки підприємств аграрного сектора економіки.

Вважаємо, що Фонд сприятиме стимулюванню надання кредитів в аграрну сферу і буде діяти як механізм розподілу ризиків. Членами Фонду можуть бути банки, які активно кредитують аграріїв, тому співпраця банків з Фондом є вигідною через надання додаткових послуг своїм клієнтам, зменшення ризиків, оскільки Фонд бере на себе половину витрат за кредитом. Він може діяти на підставі квот, які встановлюються на основі розміру власного капіталу банку, беручи до уваги доходи і витрати за виплаченими гарантіями. Його функцією також буде контроль за цільовим використанням та його ефективністю. Функціонування таких фінансово-кредитних структур є важливим й актуальним питанням в умовах вільного фінансового ринку за умови широкого визнання в суспільстві, а в сільському господарстві особливо, розробки й запровадження зрозумілих правил кредитного забезпечення аграріїв та ефективних важелів відповідальності за порушення умов механізму кредитування. Розвиток інфраструктурних складових повинно передбачати збирання й обробку економіко-статистичної інформації про кожного товаровиробника – потенційного позичальника в Контакт-центрі.

Отже, Україна має необхідні об'єктивні передумови для широкомасштабного запровадження дієвих фінансово-кредитних механізмів вирішення проблеми належного кредитного забезпечення підприємств аграрного сектора через створення багатофункціональної взаємозалежної фінансової інфраструктури забезпечення процесу кредитного забезпечення.

Постійні правові та організаційні реформи, відсутність виваженої, дієздатної стратегічної державної аграрної політики в розрізі фінансової підтримки існуючих та особливо новостворених агроформувань вимагають пошуку нових підходів до їх функціонування. Середні та малі організаційні форми аграрних підприємств вимушені постійно боротися за виживання в

конкуренції з великими підприємствами. І, передбачувано, що шанси у них мізерні. Як результат - порушення балансу розвитку аграрного сектору економіки, соціальні проблеми, пов'язані з занепадом українського села, втрата зацікавленості інвесторів та ін. З часом ці фактори можуть серйозно впливати на національну безпеку країни [99].

Щодо запровадження аграрних розписок, то сьогодні як кредиторів, так і боржників в процесі впровадження та використання аграрних розписок стикнулися з рядом проблем [130]:

- відсутність у достатній мірі інформаційної підтримки для широкого впровадження аграрних розписок через ЗМІ. На сьогодні проводяться семінари, круглі столи та тренінги, де присутні отримують більш детальну інформацію. Однак для формування довіри до нового фінансового інструменту рекомендовано залучення джерел інформації, яким аграрії довіряють: репортажі за участю тих, хто вже використовує розписки та може поділитися досягненнями, тих, хто видавав розписки і має позитивний досвід погашення. Мотивувати слід обидві сторони. До участі мають запрошуватись не тільки сільгоспвиробники, але й нотаріуси, представники компаній-постачальників, комерційних банків, зернотрейдери;

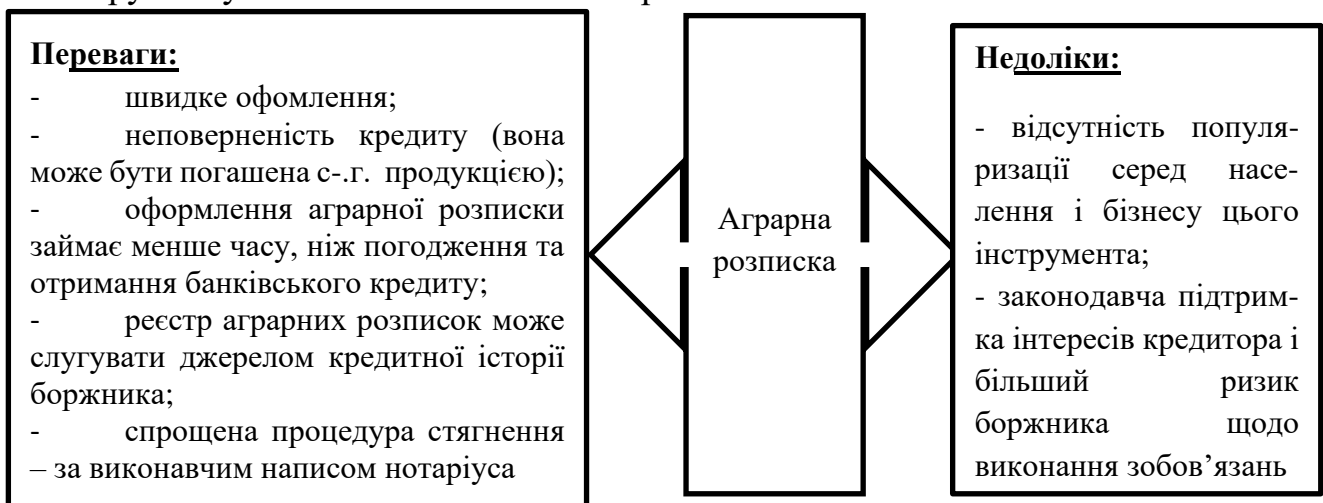
- у більшості областей не вистачає сертифікованих нотаріусів для реєстрації та роботи з аграрними розписками;

- недостатньо відпрацьована єдина практика по роботі з документами для оформлення аграрних розписок;

- оскільки аграрні розписки тільки входять в обіг, не до кінця зрозумілим залишається їх бухгалтерський облік;

- відкритим залишається питання подвійного оподаткування ПДВ при залученні до участі в розрахунках третьої особи.

Отже, аграрні розписки є методом небанківського кредитування саме підприємств малого і середнього бізнесу. Основні переваги та недоліки такого інструменту можна ознайомитись на рис. 4.7.

Рис.4.7. Переваги та недоліки аграрних розписок (узагальнено авторами)

У Верховній Раді України 24 січня 2020 року зареєстрували законопроект №2805 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування та обігу аграрних розписок", метою якого є вдосконалення законодавства про аграрні розписки, що дозволить підвищити простоту у користуванні, ефективність, надійність аграрних розписок, а також розширити сферу їх використання. Законопроект №2805 визначає правову природу аграрної розписки як цінного паперу. Згідно з оновленим визначенням, аграрна розписка – це неемісійний цінний папір, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах.

З метою спрощення та здешевлення порядку видачі, обігу та припинення аграрної розписки законопроект передбачатиме, що аграрні розписки будуть існувати у формі електронного документу в Реєстрі аграрних розписок. Правочини з видачі, зміни умов, обігу, обтяження зобов'язаннями, забезпечення виконання та припинення зобов'язання за аграрною розпискою, інші правочини з аграрними розписками вчинятимуться в Реєстрі аграрних розписок. При цьому боржники та кредитори за аграрною розпискою зможуть видавати, передавати або вносити зміни до аграрної розписки як самостійно, використовуючи свій електронно-цифровий підпис, так і звертаючись до нотаріуса.

Аграрні розписки після прийняття законопроекту будуть обертатися як на нерегульованому ринку, так і на фондовій біржі. При цьому видача аграрних розписок здійснюватиметься в Реєстрі аграрних розписок.

Для передачі прав за аграрною розпискою від одного кредитора до іншого, кредитор вноситиме інформацію про передачу прав за аграрною розпискою до такого реєстру аграрних розписок.

Для торгівлі аграрними розписками з використанням можливостей розгалуженої депозитарної системи України кредитор вносить інформацію про переміщення обліку аграрної розписки в систему депозитарного обліку. У разі такої передачі (переміщення) з реєстру аграрних розписок до системи депозитарного обліку власник аграрної розписки – кредитор за аграрною розпискою не змінюється. Але таке переміщення забезпечить кредитору можливість продати аграрну розписку будь-якому майбутньому кредитору як через фондову біржу, так і на нерегульованому позабіржовому ринку.

Законопроект розширює коло суб'єктів, які можуть видавати аграрні розписки, за рахунок сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, члени яких мають у власності земельні ділянки сільськогосподарського призначення або право користування такою земельною ділянкою за умови наявності нотаріально посвідченої згоди такого члена на видачу такої аграрної розписки.

Запропоновано оновлений список реквізитів окремо фінансових аграрних розписок та окремо товарних аграрних розписок, що викликано специфікою їх змісту та особливостями ними закріплених зобов'язань.

Законопроект №2805 передбачає, що зміст реквізитів аграрної розписки може бути змінений на підставі домовленості між боржником та кредитором.

На сьогодні аграрна розписка встановлює забезпечення виконання зобов'язань боржника за аграрною розпискою заставою його майбутнього врожаю. Предметом такої застави може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції.

Крім застави майбутнього врожаю, законопроект передбачає можливість та порядок застави за аграрною розпискою живих тварин та продуктів тваринного походження, продуктів рослинного походження, продуктів їх первинної переробки гарантії прав та законних інтересів кредиторів у випадку таких застав.

Законопроект заповнює указані прогалини, врегульовуючи істотні умови при виконанні зобов'язання частинами, передбачивши право кредитора на стягнення заборгованості в обсязі невиконаної або неналежно виконаної частини зобов'язання, визначеної такою аграрною розпискою, у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса та достатнє підтвердження безспірності. Тим самим законопроект створює належне правове поле для видачі багаторічних розписок, виконання за якими відбуватиметься частинами протягом кількох маркетингових періодів.

На даний час аграрні розписки діють до повного їх виконання. Норма не узгоджена із Цивільним кодексом України, який передбачає ряд інших підстав припинення зобов'язання, таких як припинення зобов'язання переданням відступного, зарахуванням, за домовленістю сторін, прощенням боргу, поєднанням боржника і кредитора в одній особі тощо.

Законопроект узгоджує підстави припинення аграрної розписки із нормами Цивільного кодексу України. Законопроект посилює надійність аграрної розписки. У разі недостатності або відсутності застави за аграрною розпискою для задоволення вимог кредитора за аграрною розпискою, стягнення заборгованості за аграрною розпискою у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса відбувається шляхом звернення стягнення на інше майно боржника за аграрною розпискою або інших осіб, які несуть солідарну відповідальність із боржником за аграрною розпискою. Також законопроект передбачає, що неустойка (штраф, пеня) включається до виконавчого напису, якщо такі санкції передбачені аграрною розпискою.

На основі узагальнення змін законодавства щодо аграрних розписок нами зроблено висновки, що в законодавстві найбільше враховані інтереси кредитора і більший ризик у боржника (малий і середній бізнес) щодо виконання зобов'язань, тому широке запровадження аграрних розписок має супроводжуватись одночасно з альтернативними інструментами страхування предмету застави за участі держави.

Фінансові інструменти в агросекторі відіграють вагомую роль у процесі здійснення господарської діяльності, допомагають уникнути можливих ризиків на аграрному ринку, при цьому забезпечивши максимально можливий економічний ефект.

Незважаючи на такий порівняно новий для вітчизняної практики фінансовий інструмент як аграрна розписка, він вже встиг себе зарекомендувати як механізм альтернативного кредитування, однак, на нашу думку, в обох

законопроектах найбільше враховані інтереси кредитора, аніж боржника, оскільки забезпечення виконання зобов'язань боржника заставою виключно майбутнім врожаєм сільськогосподарської продукції в умовах низького рівня страхового захисту аграріїв та зростаючих ризиків в сільському господарстві може привести до відчуження майна відразу, або у разі багаторічних розписок (виконання за якими відбуватиметься частинами впродовж кількох маркетингових періодів) виставлення в «глухий кут» діяльність малого та середнього бізнесу в разі несприятливих природно-кліматичних умов.

Тому широке запровадження аграрних розписок як механізму альтернативного кредитування малого і середнього бізнесу має супроводжуватись одночасно з альтернативними інструментами страхування предмету застави за обов'язкової участі держави як гаранта таких відносин, що вважатиметься кроком підтримки з боку держави діяльності цих підприємств.

Для України, з обмеженими фінансовими можливостями державного бюджету найбільш прийнятною моделлю може бути система державно-приватного партнерства.

На думку Тулуша Л.Д. [199, с. 64] вона “уособлює ефективне використання ресурсів держави та максимальне використання можливостей аграрного і страхового ринку. Формування ефективної моделі приватно-державного партнерства у сфері агрострахування доцільно здійснювати за рахунок стимулювання створення об'єднань страховиків та забезпеченням субсидування частини вартості страхових премій за рахунок ресурсів державної підтримки аграрної галузі“. На думку автора [199] “модель приватно-державного партнерства, на нашу думку, найбільш збалансована – як з позиції державної підтримки агрострахування, так і забезпечення ефективної співпраці між державним та приватним сектором. Такий симбіоз дозволяє державі мінімізувати витрати на підтримку розвитку агрострахування та зосередитися на виконанні суто управлінських функцій, підтримуючи через механізм субсидування агрострахових премій виробництво пріоритетних видів сільгосппродукції. Залучення приватного сектору до реалізації відповідної програми державної підтримки забезпечує конкуренцію в сегменті агрострахування, підвищує відповідальність страховиків та посилює контроль за їх діяльністю“.

На нашу думку, для розвитку агрострахування слід звернутись до світового досвіду використання державно-приватного партнерства, цікавим для України є досвід Канади.

Оцінка світового досвіду показує, що сучасна практика агрострахування зорієнтована на страхування доходів сільських товаровиробників, що відрізняється від вітчизняної практики. Позиція обґрунтовується тим, що фінансовий результат сільського підприємства обумовлений багатьма факторами, в тому числі ринковими. Тому вважається, що страхове гарантування підприємницького доходу сільського товаровиробника є більш потужним економічним механізмом розвитку агропромислового виробництва, ніж страхування лише природних ризиків.

Як свідчить вітчизняна практика, високі врожаї товаровиробників ще не

гарантують отримання позитивного фінансового результату. Однак застосування дохідного підходу вимагає загального високого техніко-технологічного рівня агропромислового виробництва, тому його використання в Україні обмежене, але це питання часу.

Цікавою є форма ДПП страхування сільськогосподарських ризиків, заснована на участі фермерів, банків і держави. Відповідне страхування рівня чистого доходу передбачає застосування такого банківського інструменту – відкриття накопичувального рахунку, що складається з двох субрахунків. Перший субрахунок – це субрахунок фермера, на якій він вносить, скажімо, 1,5-2% суми доходу від реалізації продукції. Другий субрахунок фермера пропонуємо формувати за рахунок коштів держави (органів місцевого самоврядування (територіальної громади (1%)) і Асоціації фермерів і землевласників України (1%) від розрахункової величини доходу фермера). Накопичувальний рахунок може бути відкритий в будь-якому банку, він щорічно поповнюється фермером і іншими учасниками цієї форми державно-приватного партнерства в тих же частках від розрахункового доходу. При зниженні прибутковості за звітний період фермер отримує страховку в розмірі, що доповнює масу чистого доходу до середньої прибутковості за останні п'ять років. При цьому сума вирівнювання і відсотки за накопичувальним вкладом не обкладаються податком.

Так, свідовий досвід вказує на важливу фінансову умову участі фермера в даній програмі – страхування рівня чистого доходу – є внесення первинного внеску в сумі 10 тис. доларів США. Це суттєвий компонент ДПП страхування сільськогосподарських ризиків. Коли фермер припиняє сільськогосподарську діяльність, то всі накопичення за обома субрахунками оголошуються власністю фермера, і він може їх зняти. При цьому податок на прибуток поширюється лише на накопичення по другому субрахунку, тобто субрахунку, сформованому державою. Для Канади така програма є найбільш привабливою і масовою, адже в ній бере участь близько 80% фермерів.

Разом з тим, на даний час Верховна Рада схвалила зміни до Податкового кодексу щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Кабінет Міністрів постановою від 09.12.2021 р. № 1342 затвердив Порядок надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції, який визначає умови надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції та механізм використання коштів, передбачених Мінагрополітики у державному бюджеті за програмою "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" для державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції. Головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми є Мінагрополітики.

Отримувачами бюджетних коштів є сільськогосподарські товаровиробники. Державна підтримка надається сільськогосподарським товаровиробникам - юрособам незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та ФОП (далі - страхувальники):

- щодо яких не порушено справ про банкрутство, яких не визнано банкрутами, що не перебувають на стадії ліквідації;

- які не мають на перше число місяця, в якому буде прийматися рішення щодо здійснення виплат, прострочену більш як 6 місяців заборгованість з платежів, контроль за справленням яких покладено на органи ДПС;

- які уклали із страховиком, який має право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою;

- які сплатили уповноваженому страховику страховий платіж (страхову премію) за договором страхування.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції здійснюється шляхом відшкодування страхувальникам частини сплачених страхових платежів (премій) за договором страхування. Компенсація надається у розмірі до 60% вартості страхового платежу (додаток М).

Крім того, ще один крок до поліпшення фінансового забезпечення малого і середнього бізнесу буде зроблено із активізацією діяльності кредитних спілок на фінансовому ринку як альтернативних інституцій кредитування підприємств аграрного сектора економіки. Ухвалення законопроекту про кредитні спілки в запропонованій Національним банком редакції створить для учасників ринку якісно нові правила ведення діяльності, розширить можливості та перспективи розвитку кредитних спілок, а також актуалізує вимоги регулювання та нагляду за ними з урахуванням міжнародних практик кращого світового досвіду.

Отже, комплексне поєднання різних фінансових механізмів з відповідними інструментами та дієвими важелями впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки в Україні створюватиме умови для стабільного та ефективного ведення аграрного бізнесу в Україні за ефективного конкурентного середовища в якому збігаються інтереси самих підприємств і держави в цілому.

ВИСНОВКИ

1. Сучасний стан аграрного сектора супроводжується низкою ключових викликів, що стримує розвиток підприємств галузі та ставить під сумнів можливості їх вирішення лише самими підприємствами. В умовах непередбачуваності та невизначеності векторів фінансової політики держави й конкурентного середовища обґрунтовано необхідність використання дієвих фінансових механізмів для нівелювання ризиків і загроз, що призведуть до втрати можливостей нарощення фінансового потенціалу як основи конкурентоспроможності підприємств аграрного сектора економіки. Специфіка формування фінансових механізмів та їх дієвість великою мірою визначаються галузевими особливостями сфери використання, а дія механізмів стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора має бути спрямована на підвищення ефективності діяльності, конкурентоспроможності, зростання фінансового потенціалу суб'єктів господарювання.

2. Використання тих чи інших фінансових механізмів у діяльності аграрного підприємства залежить від його фінансового стану, рівня фінансового потенціалу та можливостей його зростання, що засвідчує зв'язок управлінських функцій із стратегічними цілями підприємства. Формування фінансових механізмів та їх наповнюваність має враховувати фази економічного циклу, характер попиту і пропозиції на аграрних ринках, стан галузі з метою врегулювання її розвитку та підтримки в певні періоди, що свідчитиме про ефективність підходів до розробки фінансової політики держави. Виділена для оцінки ефективності фінансових механізмів сукупність показників та індикаторів інтересів аграріїв і держави в результаті позитивного чи негативного впливу певних механізмів на розвиток агропромислового виробництва дозволить з урахуванням існуючих проблем удосконалити фінансові механізми та покращити фінансові результати діяльності аграрних підприємств, сформувані виважені управлінські рішення щодо їх розвитку та галузі на перспективу.

3. Процес формування та можливості нарощення фінансового потенціалу аграрного сектора залежні від змін економічного середовища функціонування підприємств, що вимагає врахування цього чинника з метою ефективного використання фінансових механізмів розвитку підприємств, опираючись на стратегічні цілі їх діяльності. Потенціал розвитку аграрного сектора визначається кількісною характеристикою підприємств, що здійснюють сільськогосподарську діяльність (зростання яких свідчитиме про сприятливе зовнішнє середовище їх функціонування та полегшує управління фінансами) та якісною характеристикою (ефективністю їх підприємницької діяльності). Дослідженням встановлено зниження рівня фінансового потенціалу підприємств аграрного сектора економіки, а саме: зменшення обсягів чистого прибутку як підґрунтя фінансування розвитку підприємств за рахунок власних джерел; зниження рівня рентабельності всієї діяльності та операційної діяльності; зниження темпів приросту фінансових результатів; сповільнення

темпів приросту капітальних інвестицій, низьку частку (44%) власних коштів у структурі джерел фінансування, що унеможливорює в достатній мірі здійснювати вкладення фінансових ресурсів в оборотні та необоротні активи підприємств.

4. Щодо механізму страхового захисту дослідженням виявлено суттєві стримувальні фактори на ринку агрострахування, серед яких зростання вартості страхових послуг для аграрних підприємств (більш як удвічі) та відчутне зниження виплат за агрострахуванням (до рівня 4,2% у 2018 р.). Враховуючи кліматичні зміни та високу ризиковість вирощування сільськогосподарських культур через втрату врожаю з огляду на специфічні особливості галузі сільського господарства (залежність від погодних умов) потребує активізації страхування системних ризиків (посуха, заморозки тощо), яке сприятиме забезпеченню економічних інтересів усіх учасників, а особливо підприємств малого і середнього бізнесу.

5. Виявлено певні недоліки механізму державної фінансової підтримки розвитку підприємств аграрного сектору економіки: щорічна зміна порядків і механізмів виділення коштів з державного бюджету, їх громіздкість, запізніле затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року, несвоєчасне одержання коштів державної фінансової підтримки й неефективне їх використання та повернення в кінці року до державного бюджету. Ефективне використання обмежених бюджетних коштів вимагає відповідної довгострокової стратегії розвитку аграрного сектору економіки, спрямування фінансових ресурсів бюджетів усіх рівнів винятково на пріоритетні напрямки розвитку сільського господарства та активізації підприємництва в сільській місцевості.

6. Удосконалена діагностика оцінки рівня фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері передбачає порівняння значень показників з пороговими значеннями, що приймаються як значення не нижче середньо-галузевих, оцінка темпів економічного зростання основних показників і динаміка їх зміни. Запропонована градація рівнів фінансової безпеки дасть можливість об'єктивно оцінити стан фінансової безпеки аграріїв та вчасно вжити відповідних заходів з нейтралізації негативних наслідків, що впливатимуть на прибутковість за визначеними індикаторами до повністю платоспроможного та кредитоспроможного, що має високий запас стійкості і будь-якого примусового втручання відносно диверсифікації їх діяльності не потребує (у випадку віднесення їх до нормального чи максимального рівня фінансової безпеки) або навпаки (погіршення всіх показників в динаміці) та віднесення їх до мінімального та особливо до критичного рівня. Організаційні заходи проведення діагностики рівня фінансової безпеки в аграрній сфері включають в себе сукупність послідовних і взаємопов'язаних між собою етапів виявлення загроз і небезпек в підприємницькій діяльності та застосування заходів їх нейтралізації, відрізняє від інших, пропозиція системності оцінки з включенням повторної діагностики рівня фінансової безпеки із застосуванням обґрунтованої системи вагомих показників за визначеними критеріями, розробку граничних значень цих показників, що дозволить спростити процедуру прийняття оперативних управлінських рішень для забезпечення ефективної підприємницької діяльності з підвищенням рівня

фінансової безпеки.

9. Удосконалено механізм управління фінансовою безпекою аграрних підприємств в основі якого формування відповідної політики власника і керівника підприємства та створення окремої Служби фінансової безпеки, котра взаємодіючи з обліковою службою та економіко-правовим підрозділом на підставі розроблених стратегічних і поточних заходів, формує, обробляючи зовнішню інформацію, облікову політику, удосконалює звітну інформацію, що забезпечує високий рівень фінансової безпеки, інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Такий механізм сприятиме досягненню пріоритетних інтересів підприємств аграрного сектора економіки.

10. Підприємства аграрного сектору економіки в подальшому ефективно розвиватимуться завдяки комплексному використанню дієвих фінансових механізмів. Розроблена нами модель стимулювання розвитку підприємств аграрного сектора економіки, в основі якої фінансові механізми, що формуються за визначеними принципами, стратегічною метою та індикаторами розвитку під безпосереднім впливом на процес їх формування і використання організаційного, інституційного, правового, інформаційного, кадрового забезпечення, фінансової політики держави та специфічних особливостей агропромислового виробництва, передбачає основні заходи та застосування удосконалених інструментів і важелів фінансових механізмів щодо нарощування фінансового потенціалу, бюджетного фінансування, страхового захисту аграріїв та підвищення конкурентоспроможності. Підтверджено мінливий характер задіяних фінансових механізмів розвитку підприємств аграрного сектору економіки в певний період економічного зростання, суттєві особливості та залежність від зовнішніх і внутрішніх чинників. Для досягнення стратегічної мети розвитку підприємств аграрного сектору економіки важливими є взаємодія і доповнення всіх складових фінансових механізмів. Лише за комплексного підходу до їх застосування та гармонійного поєднання, вони сприятимуть ефективній діяльності підприємств аграрного сектору економіки та галузі в цілому.

11. Враховуючи обмежений доступ до банківських кредитних ресурсів більшості підприємств малого і середнього бізнесу через визначені чинники, серед яких одним із ключових розглядається відсутність підприємств у сфері банківського кредитування, стане в нагоді використання Фонду гарантування кредитів, який візьме на себе кредитні ризики фінансових установ, що сприятиме вирішенню низки проблем у цій сфері.

Поліпшення фінансового забезпечення вбачається також у запровадженні аграрних розписок - інструментів швидкого залучення грошових коштів в аграрний бізнес за іншою, протилежною вітчизняній банківській практиці процедурою. У законодавстві, найбільшою мірою враховані інтереси кредитора, а більший ризик від таких відносин несе боржник щодо своїх зобов'язань, тому такий фінансовий інструмент як аграрна розписка матиме ефект від широкого запровадження в діяльність малого і середнього бізнесу за умови супроводження його одночасно з альтернативними інструментами страхування

предмета застави за участі держави, що вважатиметься кроком підтримки з боку держави діяльності цих підприємств. Враховуючи підвищені ризики аграрного бізнесу, роль агрострахування має бути визначальною і врахованою аграрним підприємством при плануванні своєї діяльності (фінансова політика підприємства), пріоритетною вона має бути і у фінансовій політиці держави щодо підтримки цього бізнесу на кшталт кращої світової практики.

На формування механізмів банківського кредитування безпосередньо впливають зовнішні (макроекономічне середовище, зарубіжний досвід, законодавча база) та внутрішні (специфіка діяльності банку, кредитна політика банку, професіоналізм персоналу) фактори, що визначають рівень взаємовідносин банків із підприємствами аграрної сфери економіки. Важливим фактором впливу на формування механізмів є сформована кредитна політика, ефективність якої визначається спрямуванням на управління кредитними відносинами в такий спосіб, що сприятиме належному кредитному забезпеченню галузі через залучення кредитних ресурсів, що в кінцевому результаті приводить до зростання валового внутрішнього продукту в країні як стратегічної мети економічного розвитку.

Від здатності банківських установ як основних фінансових посередників забезпечувати потреби суб'єктів підприємництва необхідними кредитними ресурсами значною мірою залежать перспективи розвитку аграрного сектору і подальше зростання економіки. Потенціал впливу банківської системи на економічний розвиток економіки країни не задіяний через нерозвинутість фінансового ринку, ринку землі, високі ризики при кредитуванні підприємств виробничої сфери, низький рівень заощаджень населення, неналежне законодавче забезпечення, недостатній рівень капіталізації, неефективну кредитну політику, неефективність застосовуваних монетарних інструментів впливу на вартість кредиту, яка залишається досить високою.

Комплексне поєднання різних фінансових механізмів з відповідними інструментами та дієвими важелями впливу на розвиток підприємств аграрного сектора економіки в Україні створюватиме умови для стабільного та ефективного ведення аграрного бізнесу в Україні за ефективного конкурентного середовища в якому збігаються інтереси самих підприємств і держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко І.П. Фінансова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Бізнес-інформ*. 2014. № 3. С.341-345.
2. Аграрний сектор України і Німеччини: факти та коментарі / При інституті економічних досліджень та політичних консультацій. К.: 2 видання. 2017. 40 с.
3. Аграрний стаховий пул України. URL: <http://uaip.com.ua/about/>
4. Аграрне інформаційне агенство. URL: <http://agravery.com/ukposts/shownackomfinposlughvalila-zakonoproekt-soderzpidtrimki-strahuvannasilgospprodukcii>
5. Алейнікова О. В. Підсумки і аналіз стану державного регулювання розвитку агропродовольчої сфери. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 18. С.125-130.
6. Арефєва О.В., Кузенко Т.Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1(91). С. 98-104.
7. Алескерова Ю.В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 45-53.
8. Алескерова Ю.В., Царенко О.Б. Страхування аграрних ризиків: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=33896>.
9. Амосов О. Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах : теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2011. №4. С.76-80.
10. Анастасова К.А. Механізм фінансового забезпечення розвитку аграрних підприємств. *Молодий вчений*. 2017. 2017. № 1.1 (41.1). С.1-5.
11. Балацька А.П. Проблеми та шляхи вдосконалення державного фінансово-кредитного стимулювання розвитку малих і середніх підприємств в Україні. *Облік і фінанси*. 2020. №1(87). С.84-90.
12. Белінська О.В. Сутність фінансового потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2012. №4. Т.3. С.267-271.
13. Бердар М. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. *Економіка*. 2011. № 124/125. С.73-76.
14. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. К.: Ника-Центр, Эльга. 2004. 784 с.
15. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2014. № 11. С.36-42.
16. Борщ А.Г. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 111-116.
17. Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012 рік. Випуск 10. Частина 2. С.201-204. URL: [file:///C:/Users/LARISA/Downloads/ecan_2012_10\(2\)_43%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/LARISA/Downloads/ecan_2012_10(2)_43%20(1).pdf).
18. Василик О.Д. Теорія фінансів[Текст]: підручник / О.Д. Василик. К.: НІОС, 2001. 416 с.

19. Васьківська К. В., Прокопишак В. Б., Чопик О. В. Фінансовий потенціал сільськогосподарських виробничих структур: теоретична суть та напрями нарощування. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Випуск 6 (116). С.83-86.

20. Вдовенко І.С. Аграрна розписка – дієвий фінансовий інструмент для аграріїв. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Стан та перспективи розвитку фінансово-економічного потенціалу сучасних підприємств”*. (23 серпня 2018 року, м. Дніпро). С.91-92.

21. Вдовенко І.С. Державне регулювання фінансових механізмів забезпечення розвитку аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]. *Економіка та суспільство*. 2018. №17. URL: <http://economyandsociety.in.ua>.

22. Вдовенко І.С. Роль держави у фінансуванні діяльності аграрних підприємств. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Фінансова політика регіонального розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід”* (10-11 жовтня, 2019 р., м. Житомир). С. 185-189.

23. Вдовенко Л.О., Черненко О.С. Фінансова безпека суб’єктів підприємництва в аграрній сфері. *Монографія*. Вінниця: ТОВ “Нілан-ЛТД”. 2017. 252 с.

24. Вдовенко І.С. Фінансовий потенціал розвитку аграрних підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Електронне фахове видання. 2018. Випуск 2 (13). С.209-214.

25. Вдовенко І.С. Фінансові механізми забезпечення розвитку підприємств аграрного сектора економіки: особливості та недоліки. *Підприємництво та інновації*. 2020. №15. С.88-93.

26. Вдовенко Л.О. Механізм банківського кредитування аграріїв *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>

27. Вдовенко І.С. Стан розвитку підприємств аграрного сектора в сучасних умовах господарювання. *Агропромисловий комплекс України: теорія, методологія, практика / Під ред. д.е.н. професора Ю.О. Нестерчук*. Умань: Видавець “Сочінський”. *Коллективна монографія*. 2018. С.96-100.

28. Вдовенко І.С. Сутність та роль фінансового потенціалу в діяльності підприємства. “Актуальні питання економіки, фінансів, менеджменту та права в сучасних умовах” збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 2 квітня 2018 р.): у 5 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2018. Ч.4. С.15-16.

29. Вдовенко І.С. Стан фінансової підтримки аграрних підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2019. №3. Вип. 35. С. 357-362. URL: <http://www.market-inf.od.ua/uk/35-2019>.

30. Vdovenko I. Capital investments in the development of the agrarian economy sector. *The scientific Heritage*. №46 (2020). P7. Pp. 59-63.

31. Vdovenko L., Vdovenko I. The need to increase insurance protection for agriculturists in Ukraine. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. №55. VOL 2. P.29-33. DOI: 10.24412/3453-9875-2021-55-2-29-33).ISSN 3453-9875.

32. Вдовенко І.С. Фінансова підтримка розвитку аграрного сектору економіки. *Матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції “Актуальні питання сучасної економіки”* (м. Умань, 22 грудня 2017 р.). 2017. С.43-44.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007.1736 с.
34. Волкова Н.І., Свірідова К.Д. Аналіз проблем кредитування малого і середнього бізнесу в сучасних економічних умовах. *Фінанси, облік, банки*. 2017. №1(22). С.55-62.
35. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Земельна реформа: проблеми перспективи розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2017. №1. С.5-14.
36. Гладченко Т.Б. Поняття податкового механізму та його елементи. *Науковий вісник. Міжнародний гуманітарний університет. Серія Юриспруденція*. 2016. №21. С.62-64.
37. Громова А.Є. Фінансовий потенціал, як основа формування прибутку підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. Вип.5. С.75-78.
38. Гривківська О.В. Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства: [Монографія] / О.В. Гривківська. Тернопіль: Астон, 2012.340 с.
39. Гривківська О.В., Осипенко В.В. Фінансова безпека сільського господарства регіонів України. *Фінанси України*. 2011. №7. С. 93-104.
40. Гудзь О.Є. Фінансові стратегії забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Фінансовий простір*. 2013. № 4 (12). С. 85-94. URL: <http://fp.cibs.ck.ua>. С. 26-32.
41. Гудзь О.Є. Діагностика економічних можливостей агроформувань щодо забезпечення фінансової безпеки в кризових деформаціях. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету* за ред. М. І. Бахмача. Вип.17. Т.2. Кам’янець-Подільський, 2009. С. 623-628.
42. Давиденко Н.М. Фінансова безпека аграрних підприємств у системі корпоративного управління. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 58-62.
43. Демчук Н.І., Воловик Д.В. Проблеми фінансування діяльності сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць*. № 21. Економічні науки. С.207-213.
44. Демчишак Н. Б., Дубик О. І. Фінансове регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України в умовах інтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С.44-48.
45. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: монографія / Демяненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін. За ред. Демяненка М.Я. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
46. Дідик Л. М. Фінансовий механізм управління діяльністю сучасного підприємства. *Економічний вісник НГУ*. 2011. №2. С.92-100.
47. Досвід сільськогосподарського страхування в зарубіжних країнах та можливості його використання в Україні. URL: <http://mirznanii.com/a/3194/dosvd-slskogospodarskogostrakhuvannya-v-zarubzhnikh-kranakh-ta-mozhlivostyogo-vikoristannya-v-ukra>.
48. Дудкевич О.В. Уніфікація облікової політики та формування даних

фінансової звітності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2014. № 11. С.43-48.

49. Духницький Б.В. Перспективи інвестування аграрного сектору України іноземними компаніями. *Економіка АПК*. 2012. № 10. С.126-131.

50. Жидяк О.Р. Фінансові складові розвитку аграрної сфери: механізми та важелі: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2013. 380 с.

51. Жидяк О. Р. Проблеми вдосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрної сфери. *Бізнесінформ*. 2013. № 2. С.139-141.

52. Жмурко І.В. Особливості страхування в аграрному секторі. *Інфраструктура ринку*. Випуск 21. 2018. С.267-271.

53. Журавка О.С., Колеснік А.І. Зарубіжний досвід страхування сільськогосподарських ризиків та можливості його імплементації в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №5/2. С.4-8.

54. Захарчук О.В. Досвід розвитку сільського господарства Польщі. *Економіка АПК*. 2015. №10. С.59-65.

55. Збарський В.К., Горьовий В.К. Державна підтримка сільського господарства. *Економіка АПК*. 2017. №2. С.74-80.

56. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на надання державної підтримки агропромислому комплексу, затверджено рішенням Рахункової палати від 20.08.2019 № 20-6. URL: https://rp.gov.ua/uploafiles/Activity/Collegium/2019/20-6_2019/Zvit_20-6_2019.pdf].

57. Звіт про огляд витрат державного бюджету у сфері агропромислового комплексу в частині фінансової підтримки заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/pidtrimka/zviti-pro-oglyad-vitrat-derzhavnogo-byudzhetu-u-sferi-agropromislovogo-kompleksu-v-chastini->

58. Звіт про фінансову стабільність. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2019.pdf?v=4

59. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на надання державної підтримки агропромислому комплексу, затверджено рішенням Рахункової палати від 20.08.2019 № 20-6. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/20-6_2019/Zvit_20-6_2019.pdf

60. Золотницька Становлення та розвиток сімейного фермерства у Польщі: досвід для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С.45-52.

61. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози стратегія забезпечення. К.: КНТЕУ, 2001. 309 с.

62. Євтушенко М.В. Роль формаційного забезпечення в процесі фінансової діагностики. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 12(163). С.175–180.

63. Квятківський Ю.В. Критерії оцінки фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2009. №11. С. 70-75.

64. Ільчук М.М., Нікітченко С.О., Перегуда Є.Ф. Диверсифікація діяльності підприємницьких структур аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С.13-20.

65. Ісар І.В., Гончар Є.О. Страхування сільськогосподарських ризиків в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. URL: http://www.rusnauka.com/2_ANR_2010/Economics/12_57095.doc.htm
66. Іршак О.С., Лещук І.Я. Сучасний стан кредитної діяльності банків та її вплив на розвиток реального сектору економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 34. С.145-149.
67. Іщук С. О., Созанський Л. Й. Оцінка економічної спеціалізації регіонів України у контексті світових трендів. *SOCIO-Economic problems of the modern period of Ukraine*. 2019. Випуск 4 (138). URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20194\(138\)/sep20194\(138\)_024_IshchukS,SozanskyL.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20194(138)/sep20194(138)_024_IshchukS,SozanskyL.pdf)].
68. Картузов Є.П. Аналіз механізму управління фінансовою безпекою підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 7 (133). С. 118-125.
69. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8(134). С. 172-182.
70. Квятківський Ю.В. Критерії оцінки фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2009. №11. С. 70-75.
71. Кириленко І.Г., Івченко В.Є. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С.5-11.
72. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: Підручник / за ред О.П. Кириленко. К.: Знання, 2006. 677 с.
73. Кирилов Ю.Є. Розвиток аграрного сектору економіки в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2016. №5. С.23-29.
74. Кунцевич В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №7. С. 123-130.
75. Курінна О. В. Теоретичні аспекти управління фінансовим потенціалом підприємств. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Економіка. 2014. Вип. 1. С. 161-171.
76. Ковальчук О.М. Методологічні основи фінансового механізму. *Фінанси України*. 2003. №4. С.54.
77. Ковальова О.В. Концептуальні стратегічні пріоритети розроблення структурної політики сталого розвитку аграрного сектору економіки: національний і регіональний аспекти. *Вісник Черкаського університету*. 2019. № 2. С.66-76.
78. Кобилецький В. Р. Аналіз власного капіталу. Онлайн-журнал "Financial Analysis online". URL: <https://www.finalon.com/metodyka-rozrakhunku/92-analiz-vlasnoho-kapitalu-ua>
79. Колеснікова Г. В., Ляшенко В.І. Гарантійні схеми підтримки малого бізнесу в Україні. *Економічні інновації*. 2012. Випуск № 51. С.206-212.
80. Конєва І.І. Державна фінансова підтримка підприємств АПК: стан та стратегія розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 14. С.802-807.
81. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015->

82. Корнійчук Г.В. Характеристика фінансового потенціалу підприємства як економічної категорії. *Економіка АПК*. 2016. №11. С.44-48.

83. Кошкадла І.В. Державне регулювання діяльності неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. №1. С.53-59.

84. Костецький Я.І. Стратегія формування і розвитку аграрного сектору: Теорія і практика: *монографія*. Тернопіль.: ТНЕУ. 2017. 356 с.

85. Костирко Л.А., Чернодубова Е.В. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств : *монографія*. 2 вид., перероб. та доп. Северодонецк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 178 с.

86. Кривошей М. Чотири перешкоди для малого та середнього агробізнесу самостійно скористатися аграрними розписками. URL: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=cotiri-pereskodi-dla-malogota-serednogo-agrobiznesu-samostijno-skoristatisaagrarnimi-rozpiskami>

87. Кузенко Т.Б., Сабліна Н.В. Методичні підходи до управління фінансовим потенціалом підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №4(166). С.123-129.

88. Кучер Г.В. Фінансовий потенціал як економічна категорія. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. №9 (159). С.46-52 .

89. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: *монографія*. Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с. ISBN 978-966-423-323-8.

90. Лупак Р.Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації: *монографія*. Львів: Видавництво ННБК "АТБ", 2018. 527 с.

91. Лупенко Ю.О., Андрос С.В. Банківське кредитування аграрного сектору економіки. *Економічний вісник НТУУ. "КПІ"*, 2019. С.196-207.

92. Лупенко Ю.О., Андрос С.В. Забезпечення короткостроковими фінансовими ресурсами малого агробізнесу: емпіричні дані мікрофінансових організацій. *Економіка АПК*. 2020. № 5(307). С. 34-44.

93. Лупенко Ю.О., Андрос С.В. Моделювання кредитної системи в умовах взаємодії банківського сектора з мікрофінансовими організаціями для фінансової підтримки агробізнесу. *Облік і фінанси*. 2020. №2(88). С.74-80.

94. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. №12. С.5-15.

95. Mazzoleni, Alberto, Giacosa, Elisa Company's Indebtedness Trends in Small and Medium Sized Firms within the Company Systems Theory. *International Journal of Business and Social Science*. Vol. 8. No. 5. P.69-75.

96. Майорова Т. В. Концепція формування державної фінансово-кредитної політики в інвестиційній сфері. *Економічний часопис-XXI*. 2015. №1-2. С.70-73.

97. Макаренко У. Б. Фінансовий механізм розвитку медійних підприємств в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/dis_makarenko.pdf

98. Макух Т. Особливості формування механізму фінансового управління виробничих підприємств. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 11. Частина 2. С. 326-328. URL: [file:///C:/Users/LARISA/Downloads/ecan_2012_11\(2\)_66.pdf](file:///C:/Users/LARISA/Downloads/ecan_2012_11(2)_66.pdf)

99. Мамалига С. В. Аграрні розписки в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2017. №9. С.30-34.

100. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. №2. С.5-16.

101. Марич Христина. Сільськогосподарське страхування: поняття, ознаки, види. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13434/64.pdf>.

102. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження. *Економіка АПК*. 2017. №3. С.15-21.

103. Матвієнко Г.А. Організація підтримки розвитку приватного аграрного страхування в Україні на основі досвіду розвинених країн. URL: http://www.library.dgtu.donetsk.ua/fem/vip33-2/33-2_25.pdf.

104. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

105. Минкіна Г.О. Страхування як інструмент управління ризиками підприємств АПК. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_3/10mgo.pdf].

106. Миколишин М.М., Білокриницька М.С., Кравчук В.І. Вплив проблемної заборгованості на платоспроможність банківської системи України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 6 (11). С.466-473.

107. Мезенцева Е.С. Государственное регулирование АПК в развитых странах ЕС. Вестник СевКавГТУ. Серия "Экономика". 2004. № 1(12). URL: http://www.fem.znau.edu.ua/courses/agr_pol/iles/14/ГосударственнорегулированиеАПКвразвитыхстранах.pdf

108. Метеленко Н.Г., Шульга О.П. Концептуалізація поняття «фінансовий механізм». *Причорноморські економічні студії*. Випуск 10. 2016. С.171-179. URL: <http://www.bses.in.ua/journals/2016/10-2016/38.pdf>

109. Мец В. О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. посіб. К.: Вища школа, 2003. 278 с.

110. Минкіна Г.О. Страхування як інструмент управління ризиками підприємств АПК. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_154_3/10mgo.pdf.

111. Михайлов А.М. Фінансові інструменти формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів. *Економіка АПК*. 2019. №3. С.52-60.

112. Morysson, Dzh. R. (2001). Obzor po upravleniyu fermerskymy haziaistvam y v ahrokonsal'tynhovuh prohrammah Tsentralnoi y Vostochnoi Evropu, [Farmers' Farm Management Review in Central and Eastern European Agricultural Consolidation Programs], UNO, FAO, Rome, с. 38.

113. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія. Том 3.К.: Вид. центр «Академія». 2002. 952 с.

114. Мочерний С. В., Ларіна Я.С. та ін. Економічний енциклопедичний

словник: у 2 т. Т.1. За ред. С.В.Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

115. Муляр Олександр. Аграрні розписки в Україні: нові можливості. URL: <http://agroconf.org/sites/default/files/muliar.pdf>

116. Мушникова С.А. Фінансовий механізм розвитку підприємств в кризових умовах функціонування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 52. С.64-68.

117. Навроцький С. А., Палюх О.М. Комплексна оцінка ефективності розвитку аграрного сектору України з урахуванням впливу державного фінансування. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № №3-4(1). С.88-92.

118. Навроцький С.А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку. *Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси*. 2012. Вип. 9 (2). С. 458-472.

119. Національним банком підготовлені пропозиції до проекту нового закону "Про кредитні спілки». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpochatogromadske-obgovorennya-propozitsiy-nbu-do-proyektu-novogo-zakonu-pro-kreditni-spilki>

120. Непочатенко О.О., Пташник С.А., Мельник К.М. Оцінка перспектив конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. №6. С.46-52.

121. Несен А.В. Асоціація з Європейським Союзом і перспективи розвитку українських сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. №2. С.92.

122. Нечипоренко О.М. Управління ризиками глобальних змін клімату в агропромисловому комплексі України. *Економіка АПК*. 2020. №4. С.6-16.

123. Ortiz-Molina, H., & Penas, M. F. (2004). Lending to Small Businesses: The Role of Loan Maturity in Addressing Information Problems. (CentER Discussion Paper; Vol. 2004-99). Finance. PP. 1-2

124. Онегіна В.М., Шибаєва Н.В. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. *Економіка АПК*. 2017. №1. С.18-24.

125. Офіційний сайт Мінагрополітики. URL: [\[http://minagro.gov.ua/node/25271\]](http://minagro.gov.ua/node/25271).

126. Огляд банківського сектора. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=94359026>

127. Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>

128. Омеляненко О. Карта кредитування: аграрні розписки працюватимуть ще в чотирьох областях. URL: <http://www.agravery.com/uk/posts/author/show?slug=karta-kre4.dituvanna-agrarni-rozpiskipracuvatimut-se-v-cotiroh-oblastah>

129. Офіційний сайт Департаменту агропромислового розвитку Вінницької облдержадміністрації. URL: <http://www.vin.gov.ua>

130. Оформили перші аграрні розписки на Хмельниччині. URL: <http://www.dairynews.com.ua/news/oformiliDpershDagrarnDrozpiskiDnaDkhemlnichin.html>

131. Павленчик Н.Ф. Економічний розвиток аграрних підприємств на засадах диверсифікації їх діяльності. *Економіка АПК*. 2019. №2. С.57-66.

132. Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку. *Економіка*

АПК. 2015. №9. С.5-14.

133. Під ударом стихії. Landlord. URL: <https://landlord.ua/wp-content/page/pid-udarom-stykhii-iak-mihruit-klimatychni-zony-v-ukraini>

134. Пилипенко С.М. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 10. 2016. С. 452-456.

135. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент [Текст] : підручник / кер. кол. авт. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. 536 с.

136. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/590-2003-п>

137. Постанова Кабінету Міністрів "Про Аграрний фонд" від 6 липня 2005 р. № 543 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543-2005-%D0%BF#Text>

138. Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України" від 8 жовтня 2014 р. № 517 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2014-%D0%BF#Text>.

139. Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам" від 25 серпня 2004 р. № 1102 (із змінами та доповненнями) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF#Text>.

140. Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів" від 29 квітня 2015 р. № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF#Text>

141. Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва" від 24 січня 2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

142. Постанова Кабінету Міністрів "Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України" від 8 жовтня 2014 р. № 517 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2014-%D0%BF#Text>.

143. Постанова Кабінету Міністрів Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.: від 19 вересня 2007 р. № 1158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text>

144. Приказюк О. Прибуток у формуванні фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств. *Банківська справа*. 2009. № 2. С. 82-88.

145. Про аграрні розписки: Закон України № 5479-VI від 06.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>

146. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року №1877-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877->

15#Text.

147. Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 1000 : Постанова Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2010 р. № 818. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/818-2010-п>

148. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції: Закон України від 05.11.2020 р. №985-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20#n84>

149. Про іпотеку : Закон України від 05 червня 2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 38. Ст. 313.

150. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності» від 1 липня 2002 р. №1000: Постанова Кабінету Міністрів України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-2002-%D0%BF#Text>

---

151. Прокопишак В.Б. Методика формування фінансового потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С.162-166.

152. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.: Закон України . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-IV#Text>

---

153. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09 лютого 2012 р. № 4391-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 41. Ст. 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.

154. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17.10.1990 № 400-XII: URL:https://kodeksy.com.ua/pro_prioritetnist_sotsialnogo_rozvitku_sela_ta_agropromislovogo_kompleksu_v_narodnomu_gospodarstvi.htm

155. Про програму діяльності Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-19#Tex>

156. Про страхування: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. № 47–93. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 29. Ст. 320.

157. Проциликіна А. М., Дудник О. С. Зарубіжний досвід державної підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва та можливості його застосування в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 24. С.9-14.

158. Пташник С.А. Організаційно-економічні критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. №2. С.74-78.

159. Правдюк Н.Л. Аграрні розписки як альтернативна форма кредитування сільськогосподарських підприємств: обліковий аспект. *Облік і фінанси*. 2016. № 4 (74). С. 69-79.

160. Радченко О. П., Сурмай О. О., Удосконалення механізмів ціноутворення на продукцію аграрних підприємств. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Том 18. Вип. 1 (41). С.69-80.

161. Радченко О.Д. Фінансовий потенціал сталого розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2019. №1. С.27-35.
162. Рентабельність українських агрокомпаній впала до п'ятирічного мінімуму. URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/rentabelnist-silskogo-gospodarstva-v-ukrajini-znizilasya-do-minimumu-z-2015-roku-novini-ukrajini->
163. Ринок агрострахування в 2018 андерайтинговому році. Аналітичне дослідження. URL: <https://agro.me.gov.ua/storage/app/sites/1/%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%B2/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%20%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%85%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%20%D1%83%202018.pdf>
164. Розвиток мікрофінансування аграрного виробництва: монографія / Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки“ [Лупенко Ю.О., Андрос С.В., Тулуш Л.Д. та інші]; за ред. Ю.О. Лупенка, С.В. Андрос. К.: ННЦ “ІАЕ“, 2020. 323 с.
165. Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 30.10.2012 р. №1968. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1970-12#Text>
166. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник / О.Р. Романенко. К: Центр навчальної літератури, 2004. 312 с.
167. Річний звіт Національного банку України 2018. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2018.pdf?v=4
168. Рябоконт В.П., Новікова Н.Л. Удосконалення державного регулювання економічних інтересів аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2016. №3. С.14-20.
169. Sabluk P. Main directions of the state of Agrarian Policy in Ukraine. *Economika APK*. 2011. №5. P.3-17.
170. Саблук П. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Аграрна політика і реформування*. 2015. № 2. С.10-17.
171. Sarna A. Transformacja ukraińskiego rolnictwa: od kołchozów do agroholdingów. *Komentarze OSW*. 06.02.2014. №127. s.1-1
172. Shujing Li¹, Jiaping Qiu² and Chi Wan³. Corporate globalization and bank lending. *Journal of International Business Studies*. (2011) 42, pp. 1016-1042.
173. Сахацький М. П. Державна підтримка агрострахування в сучасних умовах. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2010. № 4 (57). С. 3–7.
173. Свистун Л.А., Попова Ю.М., Штепенко К.П., Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка*. № 11. 2020. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.93](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.93)
175. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2018 / Державна служба статистики України. Головне управління статистики [За редакцією Н.С. Власенко. Відповідальний за випуск О. М. Прокопенко]. Київ. 2019. 235 с.
176. Сизоненко В.О. Інституціональні аспекти фінансового регулювання підприємницької діяльності. *Фінанси України*. 2012. № 8. С.88-97.

177. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С.6-16.
178. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2018 / Державна служба статистики України. Головне управління статистики [За редакцією Н.С. Власенко. Відповідальний за випуск О. М. Прокопенко]. Київ. 2019. 235 с.
179. Сизоненко В.О. Інституціональні аспекти фінансового регулювання підприємницької діяльності. *Фінанси України*. 2012. № 8. С.88-97.
180. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С.6-16.
181. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2007. 495 с. URL: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic>.
182. Сокіл О. Г., Жук В. М., Ваша Л. Інтегральна оцінка сталого розвитку сільського господарства України. *Економічний часопис-XXI*. 2018. № 170 (3-4). С.15-21. DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V170-03> URL: http://soskin.info/userfiles/file/Economic-Annals-EL_Version/EA-XXI_170_3-4_2018_1.pdf
183. Статистичний збірник «Діяльність підприємств сільського господарства Вінниччини» / За ред. С. В. Рибалко. Головне управління статистики у Вінницькій області. 2020. 111 с.
184. Стан розвитку агропромислового комплексу України. Міністерство аграрної політики та продовольства України. м. Київ. Листопад 2016 року.
185. Статистичний щорічник. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/2010-11-23-13-52-20/vyishlyzdruku/3050-kompleksni-stat-publikacii.html>
186. Статистична інформація. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/6514-2010-11-24-07-40-32.html>
187. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року; за ред. академіків НААН Я.М.Гадзала, М.І.Башенка, В.М.Жука, Ю.О.Лупенка. Київ: Аграр. наука, 2016. 216 с.
188. Страхівка для аграрного сектора 2020 <https://agropolit.com/spetsproekty/738-yak-minimizuvati-negativni-naslidki-dlya-ukrayinskogo-apk-u-2020-rotsi>.
189. Sławomir Juszczak, Martyna Jasionek Kredytowanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce. URL: http://sj.wne.sggw.pl/pdf/EIOGZ_2011_n89_s219.pdf
190. Славюк Р.А. Фінанси підприємств. Підручник. Вид-во «Знання», УБС НБУ. 2010. 552 с.
191. Стельмащук А.М. Формування ринкової моделі агрострахування на засадах державно-приватного партнерства. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2. С.13-24.
192. Стратегія розвитку «Україна – 2020». URL: http://rozdilnarda.odessa.gov.ua/files/rozdilnarda/files/pravova_osvita/strategiya_2010.pdf
193. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навч. посібник / А.І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. К.: Центр учбової літератури, 2007. С. 73.
194. Терещенко О. О., Павловський С. В. Удосконалення фінансового механізму антикризового управління підприємством. *Фінанси України*. 2016. №6.

C.108-123.

195. Тимків І. Аграрні розписки — чого варто очікувати сільгосптоваровиробнику. URL: <https://latifundist.com/blog/read/296-agram-rozpiski--chogo-varto-ochkuvati-slgosptovarovirobniku>

196. Толпежніков Р.О. Сутність та методика оцінювання фінансового потенціалу підприємства. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип 2. Том 1. С.277-282.

197. Трусова Н.В., Пристемський О.С., Сакун А.Ж. Фінансовий механізм та інструменти забезпечення стійкого розвитку аграрних підприємств. *Облік і фінанси*. 2019. №4(86). С. 114-123.

198. Trusova N.V., Tanklevska N.S., Synchak V.P., Prystemskiy O.S., Tereshchenko M.A. State Support of Agro-Insurance of Agricultural Risks in the Market of Goods Derivatives of Ukraine. *Industrial Engineering & Management Systems*, 2020, Vol 19, № 1, pp. 93-102.

199. Тулуш Л.Д., Прокопчук О.Т. Ринок агростраховання в Україні: тенденції та перспективи. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 55-64.

200. Уряду пропонують компенсувати аграріям втрати від пошкодження посівів с/г продукції. URL: <https://agropolit.com/news/16698-derjava-ne-pomichaye-stihiynogo-liha-na-odeschini-fermer>

201. Фінанси (теоретичні основи) [Текст]: підручник / М.В. Грідчина, В.Б. Захожай, Л.Л. Остапчук. К.: МАУП, 2002. 303с.

202. Фінансовий словник. 4-те вид., випр. та доп. К: Т-во «Знання», КОО; Л.: Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ. 566 с.

203. Фінансовий механізм структурної модернізації економіки України. Монографія / за заг.ред. С.В.Онишко, В.П.Унинець-Ходаківської. Ірпінь. Видав-во Національного університету ДПС України, 2013. 606 с.

204. Фінансовий механізм діяльності аграрних суб'єктів господарювання: монографія. Давиденко Н.М., Зеліско І.М., Буряк А.В. та ін. К.: Вид-во ЦП «Компрінт», 2016. 311 с.

205. Фисун І. Зарубіжний досвід страхування аграрних ризиків та доцільність його застосування в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2011/Economics/7821_1.doc.htm11.

206. Хомин І. П. Аграрний сектор України – фінансовий донор вітчизняної та зарубіжних економік. *Фінанси України*. 2018. № 4. С. 41-55.

207. Хринюк О.С., Бова В.Л. Сутність фінансового потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2017. №11.

208. Худолій Л.М., Шевченко Н.Ю. Механізм фінансового забезпечення аграрних підприємств України на середньострокову перспективу. URL: [file:///C:/Users/LARISA/Downloads/5899-11734-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/LARISA/Downloads/5899-11734-1-SM%20(1).pdf)

209. Чепелюк Ганна Миколаївна Банківське кредитування в системі економічної безпеки України. *Фінансовий простір*. 2019. №4(36). С. 247-254.

210. Chernenko O., Vdovenko I. Peculiarities of mechanisms of public financial support of the agricultural sector in Ukraine. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. №54. Vol 2. P. 23-28. ISSN 3453-9875.

211. Чобіток В. І., Астапова О. В. Розробка стратегії управління фінансовим потенціалом підприємств. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 49. С.160-165.
212. Шацька З.Я., Тимченко І.В. Проблеми банківського кредитування підприємств агропромислового комплексу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 4. 2015. С.640-643.
213. Шолудько О., Онисько С. Оцінка світового досвіду фінансової підтримки аграрної сфери. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія "Економіка АПК". 2013. №20 (1). С. 137-147. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(1)_24).
214. Шубравська О.В. Розвиток агропродовольчого виробництва України: завдання і виклики. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С.5-11.
215. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С.5–11.
216. Юрченко А.Д. Державне регулювання аграрної сфери США. *Економіка АПК*. 2016. №1. С.92-95.
217. Якубович В.А. Використання міжнародного досвіду в процесі розбудови системи аграрного страхування в Україні: досвід Іспанії. *Економіка АПК*. 2007. № 6. С. 139-144.
218. URL: <https://www.pzu.com.ua/>.Офіційний сайт PZU
219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
220. URL: <http://apk.adm-pl.gov.ua/storinka/agrarni-rozpiski>
221. URL: [minagro.gov.ua.20.09.2019 p.](http://minagro.gov.ua.20.09.2019.p)
222. URL: <http://texty.org>
223. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf
224. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/89161/Kosuk_ta_inshi_Jak_oju_maje_buty_derzhavna:
225. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/novosti-kompanii/adama-i-pzu-predlagayut-programmu-po-zashchite-posevov-rapsa/>
226. <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>
227. У 2020 році українські аграрії взяли рекордний обсяг кредитів. URL: http://naas.gov.ua/newsall/newsukraine/?ELEMENT_ID=6482
228. URL: <https://forinsurer.com/stat>.
229. URL: <https://shyroke.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Derzhpidtrymka-v4.pdf>

**Економічний зміст механізмів впливу на розвиток підприємств
аграрного сектора економіки**

Механізм	Економічна сутність	Дія впливу
Податковий механізм	система засобів, методів, аспектів, інструментів, що застосовуються до платників податків з метою забезпечення стабільної фінансово-економічної ситуації в країні [36]	через податковий механізм відбувається вплив держави на соціально-економічний розвиток суспільства. виконує функції податкового планування, регулювання і контролю діяльності підприємств аграрного сектору економіки
Механізм банківського кредитування	є формою реалізації процедури кредитування, що здійснюється самостійно кожним комерційним банком на основі сформованої кредитної політики, ефективність якого визначається збігом економічних інтересів кредитора та позичальника [26]	досягнення кінцевої мети кожного суб'єкта кредитних відносин: для позичальника – зростання ефективності (прибутковості) підприємницької діяльності за рахунок позичених джерел, а для кредитора – отримання прибутку від кредитної операції без втрати потенційного клієнта на майбутнє [26]
Механізм державної фінансової підтримки	система форм, методів та напрямів її реалізації, застосування яких забезпечує цільове, систематичне та адекватне спрямування державних коштів на стимулювання і фінансову підтримку розвитку підприємств аграрного сектору економіки	державою проводяться заходи із фінансування діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору з метою забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності, гарантування продовольчої безпеки країни
Механізм страхового захисту	це взаємодія держави, страхових компаній і страхувальників з координації діяльності кожного учасника в межах своїх обов'язків у сфері страхування через формування, розподіл й споживання грошових коштів	узгодження інтересів одних учасників (страховики, держава) з інтересами інших (страхувальники, фінансово-кредитні інститути) щодо недопущення настання страхового ризику
Механізм інвестиційний	процес здійснення інвестиційної політики держави на основі організаційно-економічних методів і форм управління всіма стадіями інвестиційних процесів на рівні підприємства	визначає можливість використання інвестиційних ресурсів з метою їх приросту або досягнення певних ефектів в діяльності підприємств аграрного сектору економіки
Ціновий механізм	процес обґрунтування, затвердження та перегляду цін і тарифів, визначення їх рівня, співвідношення та структури	сприяє рівним економічним умовам і стимулам для розвитку підприємств; протидії монопольним тенденціям виробників продукції, товарів і послуг; об'єктивних співвідношень у цінах на промислову і с.-г. продукцію; розширення сфери застосування вільних цін; підвищення якості продукції; створення необхідних економічних гарантій для виробників; орієнтації цін внутрішнього ринку на рівень світового ринку
Господарський механізм підприємства	сукупність організаційної структури підприємства, форм і методів управління, а також правових норм, які свідомо розробляються і використовуються управлінським персоналом на основі економічних законів з урахуванням конкретних обставин та відповідної системи інформаційного забезпечення	задоволення економічних інтересів підприємств аграрного сектору, забезпечує зовнішні зв'язки і створює відповідні умови для отримання доходу; спрямований на розвиток виробничих відносин безпосередньо на підприємстві
Економічний механізм	структурна ланка господарського механізму, в основі якої економічні відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу, споживання і накопичення; сукупність методів, економічних важелів, стимулів і заходів впливу на економічні інтереси товаровиробників з метою посилення мотивації їхньої виробничої та інвестиційної діяльності	Створює рівні умови господарювання для всіх галузей виробництва і сфер діяльності, враховуючи економічні закони та особливості агропромислового виробництва зокрема.

Джерело: узагальнено авторами на основі економічних джерел

**Місце Вінницької області за рівнем соціально-економічних показників
в сільському господарстві**

Основні показники	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Продукція сільського господарства	3	1	1	1	1	1	1
Продукція рослинництва	4	1	3	1	1	1	1
Продукція тваринництва	3	5	1	1	1	1	1
Валовий збір основних с.-г. культур в. т.ч. - буряки цукрові фабричні	1	1	1	1	1	1	1
- культури зернові та зернобобові	8	1	4	2	1	2	2
- картопля	1	1	1	1	1	1	1
Кількість с.-г. тварин: ВРХ	1	1	1	1	1	1	2
в т.ч. корови	2	1	1	1	1	1	2
Виробництво основних продуктів тваринництва: м'ясо (реалізація в живій вазі)	13	10	2	1	1	1	1
Молоко	2	1	1	1	1	1	1

Джерело: сформовано за даними Головного управління статистики у Вінницькій області [186]

Показники балансу підприємств сільського господарства Вінницької області за видами економічної діяльності (сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг)

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Необоротні активи, тис. грн (% в структурі балансу)	5957688,6 (37,8%)	7163853,1 (29,2%)	9305985,9 (23,2%)	11819266,3 (24,3%)	14530842,1 (32,3%)	18453487,5 (33,9%)	22142611,7 (39,4%)
Оборотні активи, тис. грн (% в структурі балансу)	9800313,5 (62,2%)	17360036,7 (70,8%)	30719513,7 (76,7%)	36852584,8 (75,7%)	30465531,7 (67,7%)	35852501,0 (66,0%)	-
Власний капітал, тис. грн (% в структурі балансу)	6870023,6 (43,6%)	7546434,4 (30,8%)	13680705,8 (34,2%)	19834757,1 (40,7%)	23631995,4 (52,5%)	27719144,0 (51%)	30585678,5 (54,4%)
Довгострокові зобов'язання і забезпечення, тис. грн (% в структурі балансу)	3501918,9 (22,2%)	4992361,7 (20,4%)	4850732,7 (12,1%)	4168113,9 (8,6%)	1959709,2 (4,4%)	2731122,5 (5,0%)	3437221,4 (6,1%)
Поточні зобов'язання і забезпечення, тис. грн (% в структурі балансу)	5389025,1 (34,2%)	11987474,0 (48,8%)	21493232,9 (53,7%)	24671650,9 (50,7%)	19413900,0 (43,1%)	23864789,6 (43,9%)	22186689,9 (39,5%)
Баланс, тис.грн. (%)	15764559,3 (100%)	24526840,8 (100%)	40028076,4 (100%)	48680611,6 (100%)	45005604,6 (100%)	54315056,1 (100%)	56209591,4 (100%)

Джерело: за даними Головного управління статистики у Вінницькій області [183]

Кредити надані суб'єктам господарювання за розмірами та за строками погашення [127]

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
1	2	3	4	5
За строками, млн грн:				
До 1 року	354989	413695	375326	371855
Від 1 року до 5 років	288950	278126	235423	233459
Більше 5 років	185993	167920	133899	118842
За розміром суб'єкта:				
Суб'єкти великого підприємництва, усього, млн грн	310948 (100%)	310066 (100%)	234658 (100%)	220837 (100%)
- до 1 року	134379 (43,2%)	161886 (52,2%)	129563 (55,2%)	105085 (47,6%)
- від 1 року до 5 років	119902 (38,6%)	112949 (36,4%)	78672 (33,5%)	85488 (38,7%)
- більше 5 років	56668 (18,2%)	35232 (11,4%)	26423 (11,3%)	30265 (13,7%)
Суб'єкти середнього підприємництва, усього, млн грн	209521 (100%)	212490 (100%)	184783 (100%)	213960 (100%)
- до 1 року	85449 (40,8%)	102686 (48,3%)	79146 (42,8%)	110498 (51,6%)
- від 1 року до 5 років	79378 (37,9%)	67781 (31,9%)	64157 (34,7%)	65100 (30,4%)
- більше 5 років	44693 (21,3%)	42023 (19,8%)	41481 (22,4%)	38362 (17,9%)
Суб'єкти малого підприємництва – усього, млн грн	111054 (100%)	94485 (100%)	73807 (100%)	70135 (100%)
- до 1 року	46469 (41,8%)	39345 (41,6%)	27423 (37,2%)	24901 (35,5%)
- від 1 року до 5 років	37162 (33,5%)	30189 (31,9%)	27169 (36,8%)	24929 (35,5%)
- більше 5 років	27424 (24,7%)	24951 (26,4%)	19215 (26,0%)	20305 (28,9%)
Суб'єкти мікропідприємництва	Річний дохід від 500 тис. євро до 2 млн.євро			
Усього, млн грн	29186 (100%)	29428 (100%)	44625 (100%)	46026 (100%)
- до 1 року	7129 (24,4%)	8799 (29,9%)	21921 (49,1%)	23314 (50,7%)
- від 1 року до 5 років	11338 (38,8%)	11109 (37,7%)	11707 (26,2%)	12218 (26,5%)
- більше 5 років	10719 (36,7%)	9520 (32,4%)	10997 (24,6%)	10494 (22,8%)
Суб'єкти мікропідприємництва	Річний дохід від 50 тис. євро до 500 тис.євро			
Усього, млн грн	16737 (100%)	27428 (100%)	44420 (100%)	42342 (100%)

<i>Продовження додатку Г</i>				
- до 1 року	5067 (30,3%)	5208 (18,9%)	19861 (44,7%)	19349 (45,7%)
- від 1 року до 5 років	7015 (41,9%)	17808 (64,9%)	18226 (41,0%)	18127 (42,8%)
- більше 5 років	4655 (27,8%)	4413 (16,1%)	6332 (14,3%)	4866 (11,5%)
Суб'єкти мікропідприємництва	Річний дохід до 50 тис. євро			
Усього, млн грн	67016 (100%)	72468 (100%)	76455 (100%)	72350 (100%)
- до 1 року	51979 (77,6%)	55594 (76,7%)	62614 (81,9%)	62129 (85,9%)
- від 1 року до 5 років	12433 (18,6%)	11805 (16,3%)	9266 (12,1%)	8143 (11,3%)
- більше 5 років	2604 (3,9%)	5069 (6,9%)	4575 (5,9%)	2078 (2,9%)

Показники агрострахування сільськогосподарських культур в Україні

Показники	2013р.	2014р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення 2018 р. до 2013 р. (2014 р.) (+;-)
Кількість договорів, од.	1722	1392	1062	793	957	1207	-515
Площа, тис. га	869	732	689	700	661	974	105
Страхова сума, млн. грн	н/д	3 055	3969	6240	5933	6675	3620
Приріст страхової суми, % до попереднього року	н/д	н/д	129,9	157,2	95,1	112,5	х
Страхова сума на 1 тис.га, млн грн	н/д	4,17	5,76	8,91	8,97	6,85	2,68
Сума премії, млн грн	135,4	72,8	77,7	157,0	204,3	206,6	71,2
Приріст страхових премій, % до попереднього року	х	53,8	106,7	202,1	130,1	101,1	47,3
Рівень виплат, %	9,7	7,6	12,9	44,2	4,9	4,2	-5,5 в.п.
Середня ставка премії, %	3,1	2,4	2,0	2,5	3,4	3,1	-
Курс \$/грн1	7,99	12,95	22,91	26,02	26,54	28,27	20,28
Страхова сума, млн. \$	н/д	235,9	173,3	239,8	223,5	236,1	0,2
Сума премії, млн. \$	16,9	5,6	3,4	6,0	7,7	7,4	-9,5

Джерело: розраховано за даними [163]

Зведені дані страхування сільськогосподарських культур в розрізі областей

Область	Кількість договорів, одиниць	Площа, га	Страхова сума, грн	Сума премій, грн	Середня ставка премії, %	Сума премій, грн/га
1	2	3	4	5	6	7
2015 р.						
Загалом / Середня	1 062	689 197	3 969 333 567	77 662 188	2,0	142
<i>Вінницька</i>	<i>130</i>	<i>63 441</i>	<i>474 593 637</i>	<i>9 027 912</i>	<i>1,9</i>	<i>113</i>
Дніпропетровська	101	42 782	436 447 652	11 357 045	2,6	265
Донецька	7	1 592	3 949 510	110 189	2,8	69
Закарпатська	3	123	88 064	5 988	6,8	49
Івано-Франківська	11	4 410	45 053 673	1 295 379	2,9	294
Полтавська	86	44 149	242 150 266	6 014 919	2,5	136
2016 р.						
Загалом / Середня	309	343 402	895 396 826	36 771 331	4,1	107
<i>Вінницька</i>	<i>22</i>	<i>13 006</i>	<i>46 786 427</i>	<i>2 245 030</i>	<i>4,8</i>	<i>173</i>
Волинська	1	400	1 400 000	65 660	4,7	164
Полтавська	40	53 898	104 519 004	6 161 547	5,9	114
Хмельницька	27	62 085	134 011 443	3 894 445	2,9	63
Чернігівська	26	26 024	70 334 850	2 504 924	3,6	96
Луганська	3	3 452	12 134 325	635 839	5,2	184
Рівненська	4	1 225	4 285 951	198 437	4,6	162
2017 р.						
Загалом / Середня	957	657144	5,913366125	204446870	3,5	311
<i>Вінницька</i>	<i>55</i>	<i>17730</i>	<i>240054159</i>	<i>9504101</i>	<i>4,0</i>	<i>536</i>
Волинська						
Дніпропетровська	94	67343	588701087	18087414	3,1	269
1	2	3	4	5	6	7
Закарпатська	3	573	2178592	90691	4,2	158
Луганська	7	3620	40061879	1708338	4,3	472
Одеська	9	7831	19243961	808106	4,2	103
Тернопільська	98	39365	300122758	7917288	2,6	201
2018 р.						
Загалом / Середня	1 207	973 803	6 674 906 708 2	208 844 022	3,1	214
<i>Вінницька</i>	<i>82</i>	<i>27 416</i>	<i>292 418 222</i>	<i>11 084 067</i>	<i>3,8</i>	<i>404</i>
Волинська	17	6 388	63 631 595	2 167 511	3,4	339
Дніпропетровська	125	92 528	734 304 544	22 627 948	3,1	245
Кіровоградська	108	57 088	388 779 826	8 296 182	2,1	145
Рівненська	7	6 159	72 605 754	2 651 638	3,7	431
Чернівецька	5	734	14 385 170	601 251	4,2	819

Джерело: розраховано за даними [163]

Використання страхових продуктів аграрними підприємствами

Програма	Частка договорів	Частка застрахованої площі	Частка страхової суми	Часика зібраних премій	Частка постраждалої площі	Частка у виплатах
1	2	3	4	5	6	7
2015 р.						
Повна загибель	75,3	51,1	44,5	93,9	х	х
Поіменовані ризики	7,0	5,4	10,8	0,1	х	х
Повна загибель + весняні заморозки	14,1	42,1	43,8	5,7	х	х
Часткова та повна загибель + весняні заморозки	3,6	1,4	0,9	0,3	х	х
2017 р.						
Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)	37,8	33,1	68,2	77,4	х	х
Повна загибель + весняні заморозки	32,2	43,2	10,1	9,6	х	х
Поіменовані ризики	14,8	13,3	16,2	5,8	х	х
Повна загибель	10,4	6,5	2,7	3,6		
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих культур)	2,0	1,1	0,1	1,7		
Продукт МФК "Тотал"	1,9	1,3	0,7	1,0		
Мультиризик (страхування посівів до збирання)	0,9	1,5	1,8	0,9		
Багаторічні насадження (яблуні)	0,1	0,0	0,1	0,01		
2018 р.						
Багаторічні	0,6	0,1	1,7	0,7	0,3	18,8

насадження						
Повна загибель	10,9	12	7,9	12,2	0,0	0,0
Повна загибель + Весняні заморозки	40	41,9	13,9	14,9	50,8	54,3
Інші (троянди)	0,1	0	0,5	0,1	0,0	0,0
Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)	26,1	21,2	45,8	57,6	21,3	12,4
Мультиризик (страхування посівів до збирання)	1,6	1,4	2,7	1,5	0,0	0,0
Поіменовані ризики	15,5	11,7	25,5	10,8	27,6	14,5
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих)	5,2	11,7	2,0	2,2	0,0	0,0
Загалом	100	100	100	100	100	100

Джерело: сформовано автором за даними [163]

Показники страхової діяльності в Україні за 2014-2020 рр.

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Кількість страхових компаній, од.	407	382	361	310	294	281	210
Страхування майна (страхові премії), млн грн.	2045,1	2188,1	2633,3	2578,5	3222,0	3518,4	х
Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (страхові премії), млн грн.	1250	1292,1	1782,1	1576,1	1915,6	2173,6	х
Страхові виплати (чисті), млн грн	5065,4	8100,5	8839,5	10536,8	12863,4	14338,3	х

Джерело: сформовано на основі офіційних звітів страхових компаній України, наданих Нацкомфінпослуг та НБУ [228]

Програми державної підтримки АПК на 2021-2023 роки

Напрями	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Фінансова підтримка заходів в АПК (кредити, страхування)	2 253	2 138	2 166
Підтримка виробництва нішевих культур (продовольча безпека)	295	295	295
Підтримка фермерства	727	772	943
Підтримка садівництва, виноградарства, хмелярства	414	471	636
Картоплярство	160	250	250
Підтримка тваринництва	3 636	3 427	3 368
Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки	957	1 127	1 330
Всі напрями підтримки	8 442	8 480	8 988

Джерело: [229]

Національний банк затвердив вимоги для допуску страховиків до діяльності зі страхування сільгосппродукції з державною підтримкою (згідно Постанови Правління Національного банку України від 20 жовтня 2021 року № 108)

<p>Положення щодо провадження діяльності зі страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, Затверджено Постановою Правління Національного банку України від 20 жовтня 2021 року № 108</p>	Вимоги Положення	
	<p>Допуск страховиків до діяльності зі страхування сільгосппродукції з держпідтримкою пропонується здійснювати в разі:</p>	<p>Перелік інформації, яка розкривається страховиком під час ведення персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • наявності в страховика або його материнської страхової компанії досвіду страхування та перестраховання сільськогосподарських ризиків, а також наявності договорів перестраховання таких ризиків, що відповідають вимогам регулятора; • відсутності заходів впливу, застосованих Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та/або Національним банком у частині недотримання нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика; • дотримання страховиком на останню звітну дату обов'язкових критеріїв і нормативів достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика; • наявності у страховика структури власності, що відповідає вимогам нормативно-правових актів НБУ; • наявності кваліфікованого персоналу з досвідом роботи у сфері виробництва сільськогосподарської продукції або страхування такої продукції. 	<p>1. Відомості про договір страхування:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) дата укладення та номер договору страхування; 2) дата набрання чинності договором страхування та строк дії договору страхування; 3) строк дії страхового захисту; 4) інформація про припинення дії договору страхування; 5) інформація про стандартизований страховий продукт або страховий продукт, відповідно до умов якого укладено договір страхування. <p>2. Відомості про страхувальника:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) фізичної особи-підприємця; 2) місцезнаходження юридичної особи або місце постійного проживання (адреса) фізичної особи-підприємця; 3) банківські реквізити; 4) ідентифікаційний код юридичної особи згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України або реєстраційний номер облікової картки платника податків, номер (та за наявності – серія) паспорта громадянина України, у якому проставлено відмітку про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, чи номер паспорта із записом про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків в електронному безконтактному носії; дату та номер запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань про проведення державної реєстрації. <p>3. Відомості про об'єкт страхування:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) назва застрахованої сільськогосподарської культури, багаторічних насаджень; 2) кадастровий номер земельної ділянки, зайнятої застрахованою сільськогосподарською культурою, багаторічними насадженнями, або координати глобальної системи позиціонування (GPS – супутникової системи навігації); 3) загальна площа земельної ділянки, зайнятої застрахованою сільськогосподарською культурою, багаторічними насадженнями; 4) кількість, вид сільськогосподарських тварин – у разі страхування сільськогосподарських тварин; 5) кількість (обсяг), вид водних біоресурсів – у разі страхування живих водних ресурсів; 6) кількість бджолосімей у вуликах – у разі страхування у бджільництві; 7) місце розташування земельної ділянки, зайнятої застрахованою сільськогосподарською культурою, багаторічними насадженнями, сільськогосподарських тварин та водних біоресурсів.

		<p>4. Відомості про умови страхування:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) перелік застрахованих сільськогосподарських страхових ризиків; 2) вартість об'єкта страхування; 3) розмір страхової суми; 4) страховий тариф; 5) розмір франшизи; 6) загальний розмір страхового платежу; 7) розмір сплаченого страхового платежу; 8) періодичність сплати страхових платежів. <p>5. Відомості про сформовані страхові резерви за договорами страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою на кінець звітного періоду:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) вид сформованих страхових резервів; 2) обсяг сформованих страхових резервів у розрізі видів таких резервів. <p>6. Відомості про здійснення страхового відшкодування:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) розмір заявленого, але не виплаченого збитку за договором страхування; 2) дата страхового випадку; 3) дата повідомлення про настання страхового випадку; 4) статус (дата та етапи) врегулювання страхового випадку; 5) причина настання страхового випадку; 6) причини відмови у виплаті страхового відшкодування; 7) розмір виплаченого страхового відшкодування. <p>7. Відомості про договір перестраховання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) дата укладення та номер договору перестраховання; 2) найменування, місцезнаходження, статус перестраховика (резидент або нерезидент) та рейтинг фінансової надійності (стійкості) такого перестраховика-нерезидент
--	--	---

Л.О. ВДОВЕНКО, І.С. ВДОВЕНКО

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Монографія

Затверджено Вченою радою Вінницького національного аграрного
університету як монографія

(протокол № 10 від 29 квітня 2022 року)

Підписано до друку 6.05.2022
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура
Times new roman. Умовних друкованих аркушів 10
Наклад 300 прим. За. № 6/05/22
Видавець ТОВ "Друк"
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців
серія ДК № 5909 від 18.09.2017 р.
Віддруковано з оригіналу макету замовника в
ТОВ «Друк»
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 25, 21027.